"پورهیت"

وطن دوست

پبلیکیشن

Aftab Ahmed ...
Shikarpur Sind

وطن دوست

پبليڪيشن جو پنجون ڪتاب
"پورهيت"

سهيڙيندڙ
نواز جسڪاڻي ـ ضمير لاڙڪ

مئي - جون ۱۹۷۸ع ۾ ڇپيو

قيمت: ٽي رپيا

ائڊريس
ڪمرو نمبر ۸
شوڪت برادرس
ويجهو، شيزان هوٽل، گدبس ناڪو
حيدرآباد سنڌ

پنهنجي پچار — ادارو

انٽرويو

عبدالقادر ملڪاڻي — نواز جسڪاڻي
قاضي فيض محمد — ضمير لاڙڪ
محمد سومر ابڙو — قاضي مسيح
محمد عظيم بليدي — مومن ابڙو
محمد آچر چنو — اسحاق

مضمون

هڪ ڏينهن جي انصاف پيرٽي ڪم لاءِ
هڪ ڏينهن جي انصاف پيري اجرت — اينجلس
افغانستان جو انقلاب — ا ـ س ـ ناصر
پورهيت جي اجرت تي ڌاڙي
جو نالو اضافي نفعو — "فيض"
سنڌ ۾ ڪلهوڙا دور — ا ـ س ـ ناصر

رپورٽ

گنڌ جي گاديءَ جا ڪلور — قاضي مسيح

هڪ خط

ڏوس ـ آفريڪا جي لڙائي — مس گلفام علي گوهر

هي ڪتاب نواز جسڪاڻي، عارف برقي پريس حيدرآباد مان ڇپرائي پڌرو ڪيو.

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

انساني سماج جي وجود ۽ رنگيني جو دارومدار پورهيت جي وجود سان آهي. انساني سماج، جيڪي مختلف ارتقائي منزلون طئي ڪيون آهن. ڇا انهي ارتقا ۾ پورهيت جو حصو نه آهي؟ بلڪل آهي. سماج جي ارتقا ۽ تبديلي پيداواري رشتن جي تبديلي ڪري ٿئي ٿي ۽ پيداواري رشتن جي تبديلي ۾ پيداواري قوتن جو وڏو عمل دخل رهي ٿو ۽ پيداري قوتن ۾ پورهيت انسان جي جيئري جاڳندي محنت جوئي اهم ڪردار هوندو آهي. يورپ ۾ صنعتي سماج لاءِ صنعتي تخليقون ۽ ايجادون به پورهيت جون ئي ڪيل آهن پر پوءِ به دنيا جي گهڻن ملڪن جي سماجي قدرن ۾ پورهيت کي حقير سمجهيو وڃي ٿو ۽ ان کي ذلت جي زندگي گذارڻ تي مجبور ڪيو وڃي ٿو. ۽ ان جي محنت تي پلجندڙ هن سماج ۾ ڌت ناڪر سان رهن ٿا ۽ ڪوڙهئي سماج ۾ ڪم چور هوندي به پاڻ کي انسان تصور ڪن ٿا.

هن وقت دنيا ۾ هڪ طرف پورهيتن جو پنهنجو سماج قائم ٿي چڪو آهي جيڪو غير طبقاتي سماج ڏانهن وڌي رهيو آهي. جتي پورهيت ئي حيثيت ڪُل جو مالڪ آهي. ٻئي پاسي وري ڪن ملڪن جو بوجوازي ٻين قومن جي عوام جي ڦرلٽ ڪري پنهنجي ملڪ جي پورهيت جي معيار زندگي ڪجهه بلند ڪئي آهي، اتي طبقاتي ڦرلٽ آهي پر ان ۾ شدت ڪانه آئي آهي. ٽئين طرف ترقي پذير ۽ غلام ملڪ آهن جتي طبقاتي ويڇا تيز آهن ۽ انهن جي سماج جا قدر ۽ معيار ڦورو ٽولن جا ٺاهيل آهن جتي پورهيت ٻٽي ڦرلٽ جا شڪار پيا ٿين. عالمي سامراج يا ان جي ڇاڙتن (جيڪي ڏاريا آهن) جي، ٻيو اندروني دشمن جاگيردار يا زميندار ۽ سرمائيدار جي. انهن ملڪن جا باشعور پورهيت پنهنجي ڦرلٽ واري سماج کي ڊاهڻ سان گڏ پنهنجي قومي تاريخي تسلسل قائم ڪرڻ لاءِ به جدوجهد پيا ڪن جيڪا عالمي، علائقائي سامراج يا ان جي ڇاڙتن سندن ڪان ڦري ورتو آهي. اسان جو پورهيت پڻ ٻٽي ڦرلٽ جو شڪار آهي ان لاءِ هتي به ٻه گروهه ڪم ڪري رهيا آهن پر انهن مان ڪي پورهيت کي نج اقتصادي جنگ پيا ڪرائين ته ڪي وري ان عمل سان گڏ سياسي به، پر سياسي پهلو تي وڌيڪ زور پيا ڏين. ڪي وري نج سياسي يا نج نظرياتي. جيستائين اسان جو باشعور پورهيت، اقتصادي، سياسي ۽ نظرياتي جنگ کي تيز نه ڪندو ۽ ان ۾ توازن پيدا نه ڪندو. ايستائين ڪيس طبقاتي ڦرلٽ جي خاتمي سان گڏ تاريخي تسلسل جي حاصلات پڻ مشڪل ٿي پوندي.

* سنڌ جو بزرگ سياستدان محترم شيخ عبدالمجيد سنڌي، جنهن جي سر تي انگريز سامراج جي گهڻ گهرئي ۽ لقب يافته کي شاندار شڪست ڏيڻ جو تاج هيو. سو اسان کان وڪلائي پنهنجي فطري سفر تي روانو ٿي ويو. ”ادارو“ سندس پوين سان ان گهري ڏک ۾ شريڪ آهي.

”ادارو“

فريڊرڪ اينگلس

هڪ ڏينهن جي انصاف ڀرئي ڪم لاءِ هڪ ڏينهن جي انصاف ڀري اجرت

هيءَ چوڻي انگريز مزدور تحريڪ گذريل پنجاهہ ورهين کان اختيار ڪيو پئي اچي. جڏهن بدنام زمانہ قانون اجتماع ١٨٢٤ ۾ رد ڪيا ويا ۽ ٽريڊ يونينون آسرڻ لڳيون تہ انوقت هي چوڻي فائديمند ثابت ٿي هئي ۽ عظيم‌الشان چارٽسٽ تحريڪ جي زماني ۾ اڃا بہ وڌيڪ فائديمند ثابت ٿي جڏهن انگريز مزدوريورپ جي‌مزدور طبقي جي اڳيان اڳيان هئا. پر وقت چرپر ۾ رهندو آهي. تنهنڪري گهڻيون ئي شيون جيڪي پنجاهہ يا ٽيهہ ورهيہ اڳ پسنديده ۽ ضروري هيون سي هاڻي دقيانوسي ۽ بلڪل بي سريون ٿي ويون آهن. ڇاهي پراڻو قديم اصولي قول ڪي بہ ان زمري ۾ شامل ڪري سگهجي ٿو.

هڪ ڏينهن جي انصاف ڀرئي ڪم لاءِ هڪ ڏينهن جي انصاف ڀرئي اُجرت ۾ هڪ ڏينهن جي انصاف ڀري اُجرت ۽ انصاف ڀريو ڪم آهي ڇا؟ انهن‌ کي اهي قانون ڪيئن معين ڪندا جن هيٺ نئين معاشري جو وجود قائم آهي ۽ اهو ارتقا ڪندو آهي ۽ انکي سمجهڻ لاءِ اسان کي نہ علم اخلاقيات مان فائدي حاصل ڪرڻ جي ضرورت آهي، نہ ئي وري قانون ۽ ناڻي جي اصول جي، نہ انصاف، انسان‌دوستيءَ جي جذباتي احساس ۽ نہ فياضيءَ جي. هڪ شيءِ جيڪا اخلاقي لحاظ‌کان انصاف ڀرئي آهي. ويندي قانون تائين انصاف ڀري آهي پر ٿي سگهي ٿو تہ معاشري جي لحاظ کان انصاف ڀري نہ هجي. منصفانہ هجڻ جو فيصلو رڳو هڪ علم ڪندو آهي. اهو علم جنهن جو واسطو پيداوار جي مٿاسٺا جي مادي حقيقتن ٿي آهي يعني سياسي معاشيات جي سائنس.

تہ پوءِ سياسي معاشيات هڪ ڏينهن جي انصاف واري محنت ۽ هڪ ڏينهن جو انصاف ڀريو ڪم ڪنهن کي قرار ڏئي ٿي؟ اجرت جي شرح ۽ ڏينهن جي ڪم جو وقت ۽ شدت جيڪا ڪليل منڊيءَ ۾ رڳو آجر ۽ ۽ مزدور جي وچ ۾ مقابلي سان ٺهي ٿي. جڏهن اهي اهڙيطرح مقرر ٿين ٿا تہ پوءِ اهي ڇا آهن؟

عام حالتن ۾ هڪ ڏينهن جي انصاف ڀري اجرت اها رقم آهي جنهن سان مزدور پنهنجي زنده رهڻ جا ضروري ذريعا حاصل ڪندو آهي تہ جيئن هو پنهنجي پاڻ کي ڪم ڪرڻ جي لائق رکي ۽ پنهنجي نسل جي واڌ ڪندو رهي. اهو هن جي حالتن ۽ ملڪ جي معيار زندگي پٽاندر مقرر ٿيندو آهي. حقيقي اجرت

جو نرخ پيداوار جي گهاٽي واڌي جي ان نسبت کان ڪڏهن وڌيڪ ۽ ڪڏهن گهٽ به ٿي سگهي ٿي ليڪن عام حالتن ۾ هي شرح سيني لاهين چاڙهين جو وچ رهندي آهي.

هڪ ڏينهن جي منصفاڻي ڪم، ڪم جو ايترو وقت ۽ اصل ڪم جي ايتري شدت آهي جنهن کي مزدور جي هڪ ڏينهن جي سڄي قوت اهڙي طرح کپندي آهي جو ايندڙ ڏينهن ۾ ان ئي مقدار جي ڪم جي قوت کي نقصان نه پهچي.

انهي ڪري ان ڏي وٺ کي هن طرح پيش ڪري سگهجي ٿو. مزدور سرمائيدار کي سڄي ڏينهن جي پنهنجي محنت جي قوت ڏئي ٿو، يعني ايتري جو ڏي وٺ جو لڳاتار تسلسل ناممڪن نه ٿي وڃي. متاسلا ۾ هن کي وڌيڪ نه پر ايتريون زندگيء جون ضرورتون ملن ٿيون جيڪي روزانه ان ڏي وٺ کي دهرائڻ جي لاء ضروري آهن. مزدور گهڻي کان گهڻو ڏيندو آهي، سرمائيدار گهٽ ۾ گهٽ ڏيندو آهي، جيئن سودي جي نوعيت مان ثابت ٿئي ٿو. هي عجيب و غريب انصاف ٿيو.

هاڻي اسان کي معاملي جي تهه تائين پهچڻ گهرجي. سياسي ماهرن جي چوڻ مطابق جيئن نه اجرت ۽ ڪم جي وقتن جي مقرري مقابلي سان ٿئي ٿي ان ڪري انصاف جي تقاضا اها آهي ته ٻنهي ڌريون هڪجهڙن شرطن تي انصاف واري شروعات ڪن. پر ائين ناهي جيڪڏهن سرمائيدار مزدور جي شرطن تي راضي نه ٿو ٿئي ته هو انتظار ڪري سگهي ٿو. هو پنهنجي سرمائي تي جيئرو رهي سگهي ٿو. مزدور اهو نه ٿو ڪري سگهي. هنکي صرف اجرت تي گذر سفر ڪرڻو هوندو آهي. انڪري هنلاء ڪم حاصل ڪرڻ ضروري آهي جڏهن به، جتي به ۽ ڪهڙن به شرطن تي ملي. مزدور لاء شروعات انصاف واري نه هوندي آهي. بک جو پوء هن کي گهاٽي ۾ وجهندو آهي ليڪن سرمائيندار طبقي جي سياسي معاشيات جي نظر ۾ هي انصاف جي انتها آهي.

پر اها اهم ڳالهه ڪانههن نين صنعتن ۾ مڪينيڪل قوت ۽ مشين جو استعمال ۾ اچڻ ۽ انهن جو صنعتن ۾، جتي انهن جو اڳهڻي استعمال ڪيو وڃي ٿو، مشينن جي واڌاري ۽ سڌاري سان مزدورن کي هر نئين سڄ ڪم کان الڳ ڪيو وڃي ٿو. ان جي انهن نڪتل مزدورن مان اصلي فالتو فوج ٺهي ٿي جيڪا سرمائي جي ڪم اچي ٿي. جڏهن ڪاروبار ٻاڙو هوندو آهي ته آهي بک مرندا آهن، پنندا آهن، چوري ڪندا آهن يا وري محتاج خاني جو دڳ وٺندا آهن، جڏهن ڪاروبار تيز ٿيندو آهي ته پيداوار وڌائڻ جي لاء آهي هڪدم حاصل ڪري سگهبا آهي: ايستائين جو ان واندي فوج جو آخري مرد، عورت ۽ ٻار ڪم حاصل ڪري وٺندو آهي جيڪو انتهائي گهڻي پيداوار جي ڏينهن ۾ ٿيندو آهي. ان فالتو صنعتي فوج جي چٽاڀيٽي جي ڪري اجرتون گهٽ رهنديون آهن ۽ ان جي وجود جي ڪري محنت جي خلاف جدوجهد ۾ سرمائيداري جي طاقت وڌندي آهي. سرمائي سان چٽاڀيٽيء جي دوڙ ۾ محنت جي سامهون رڳو رڪاوٽ نه هوندي آهي پر هنکي ٽوب جو گولو به گهلڻو پوندو آهي.

(ڏسو صفحو ۴۸)

افغانستان جو انقلاب

افغانستان ۾ ترقي پسند انقلاب آيو آهي. انقلاب ڇا آيو آهي، سڄي عالمي رجعت پسند برادري ۾ ٽرٽلو مچي ويو آهي. علاقائي طاقتن کي گهٽتي ٿي پئي آهي. سفارتي مهم تيز ٿي وئي آهي. سينٽو کي وري فعال ۽ مضبوط ڪرڻ جون تجويزون زير - غور آهن. بنگلاديش کان ايران تائين رجعت پسند قوتون اڳ جو بغليون هڻي رهيون هيون تن جا ڇهه ڇڄي پيا آهن. دنيا جي طاقتور ترين قوت - آمريڪا کي - افغانستان جهڙي ننڍڙي، غريب ۽ ڪمزور ملڪ ۾ ترقي پسند انقلاب ڪري ايراني نار ۽ هندي سمنڊ ۾ خطرو محسوس ٿيڻ لڳو آهي. سامراجي مائوٿ پيس بي - بي - سي انقلاب جي اندوهناڪ ۽ خوني منظر ڪشي ڪرڻ شروع ڪري ڏني. ته ڏهه هزار ماڻهو ماريا ويا آهن. صدارتي محل وٽ لڙائي ۾ دائود جي ٻه هزار حمايتن مان صرف ٻه سؤ بچي ويا آهن. دائود کي ٻه ڀاءُ نعيم سان گڏ ماريو ويو، نه صرف اهو پر دائود جي پٽن، پوٽن ۽ پوٽين کي دائود جي اکين ٻيهاري هڪ هڪ ڪري ماريو ويو. اهي ۽ اهڙا ٻيا ڪيترائي من گهڙت قصا. هتي اسان انقلاب جي ڪارڻن ۽ ان جي نتيجن جو ذڪر ڪنداسين جيئن خبر پوي ته آخر سڄي دنيا جي رجعت پسند ۽ سامراجي قوتن کهڙن سببن ڪري انقلاب کي ناڪام بنائڻ يا ان جي اثر کي روڪڻ لاءِ هاءِ گهوڙا شروع ڪري ڏني آهي.

افغانستان جي جاگرافيائي ۽ سياسي اهميت:

افغانستان جي جاگرافيائي بيهڪ اهڙي آهي جو چڻ هو چوواٽي تي آهي. هڪ رستو هندوستان کان شروع ٿي روس تائين وڃي ٿو، ٻيو وري چين کان ايران تائين. قديم وقت ۾ انهن ملڪن ۾ واپار جو هي اهم چو واٽو هو. هن وقت واپار جا اهي رستا توڙي جو استعمال ڪونه ٿا ٿين پر افغانستان جي جاگرافيائي بيهڪ ڪري افغانستان اڄان تائين چڻ ڏکڻ اوڀر ايشيا، ايشيائي ڪوچڪ، مغربي ايشيا ۽ ايراني نار تي چڻ چوڪيدار وانگر بيٺو آهي. افغانستان جي هن جاگرافيائي بيهڪ جي اهميت کي جنهن هندوستاني حڪمران ڀريائين سڃاتو سو هو چندر گپت، جنهن افغانستان کي فتح ڪري هندوستان سان ملائي ڇڏيو، مغل سلطنت شاهي ۾ اڪبر ائين ڪيو، جنهن کي اڳين حالتن جو تاريخي تجزيو هو ته هندوستان تي حملا گهڻو ڪري ان طرف کان ٿيا پئي، انهيءَ ڪري خود هندوستان جي سلامتي ۽ استحڪام لاءِ ضروري هو ته افغانستان جو ڳانڍاپو هندوستان سان هجي. انگريز سامراج

۽ اها ڳالهه سمجهي ورتي هئي. روس جي هندستان تي متوقع حملي کي روڪڻ لاءِ يا روس کي هندي سمنڊ تائين پهچڻ کان روڪڻ لاءِ انگريزن اڳتي وڌڻ واري پاليسي تي عمل ڪندي افغانستان سان لڙايون شروع ڪيون، آخر ۾ معاهدو ڪري روس ۽ هندستان جي وچ ۾ افغانستان کي بچاءَ وارو علائقو بفرزون ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح ڏکڻ اوڀر ايشيا ۾ روسي اثر کي انگريزن جي حڪمت عملي هڪ بند ٻڌي ڇڏيو.

سياسي حالتن ۾ تبديلي ايندي رهندي آهي، پر ملڪن جي جاگرافيائي بيهڪ جي اهميت ۾ ڪا به تبديلي ڪانه ايندي آهي. افغانستان اڳي وانگر هن وقت به غريب ملڪ آهي. پر صرف سندس جاگرافيائي بيهڪ ڪري وچ اوڀر کان ڏور اوڀر تائين جي طاقت جي توازن جو بار وڃي افغانستان جي ڪلهن تي پيو آهي. ان سڄي علائقي ۾ رجعت پسندي ۽ ترقي پسندي ۾ جيڪا ازلي لڙائي هلي رهي آهي. تنهنجو مرڪز رڙهي وڃي ڪابل پهتو آهي. انهيءَ ڪري علائقائي رجعت پسند قوتون، عالمي سامراج جي مدد سان ڪنهن به طرح افغان انقلاب کي ناڪام ڪرڻ گهرن ٿيون يا ته وري ان جي اثر کي بند ٻڌڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون.

ٻئي افغان انقلاب جي تاريخي اهميت:-

۲۷- اپريل ۱۹۷۸ تي جيڪو افغان انقلاب آيو آهي سو درحقيقت جون ۱۹۷۳ واري پهرين افغان انقلاب جي هڪ ترقي پسند ڪڙي آهي. ٻئي افغان انقلاب کي سمجهڻ لاءِ ضروري آهي ته پهرئين افغان انقلاب جو جائزو وٺجي.

پهريون افغان انقلاب:-

پهرئين افغان انقلاب افغانستان ۾ بادشاهت کي ختم ڪري افغانستان جي تاريخ ۾ پهريون دفعو رعيتي راج قائم ڪيو. ظاهر شاهي بادشاهت قرون وسطي جي جاگيرداري ۽ قبائلي دور سان تاريخي طرح ڳنڍيل هئي ۽ پنهنجي طرز- خڪومت ۾ قرون وسطيٰ جي جاگيرداري بادشاهتن کان ڪنهن به طرح مختلف ڪونه هئي.

افغانستان جي آباديءَ جو ڳچ حصو خانه بدوش آهي جن جو گذر سفر چوپائي مال ۽ چراگاهن تي آهي. آبادي جو باقي رهيل حصو قبائلي ۽ جاگيرداري سماج هيٺ منظم ٿيل آهي. ماڻهن جي ظالمانه ڦرلٽ ڪرڻ لاءِ ۽ انهن کي لاڳيتي بدحالي ۾ رکڻ لاءِ جاگيردارن وچين دور ۾ پاڻ کي جيئن بادشاهت جي شڪل ۾ سياسي مرڪز هيٺ منظم ڪيو سو سلسلو ۱۹۷۳ع تائين هلندو پئي آيو. بادشاهي سياسي نظام ۽ جاگيردارانه سماجي نظام کي مظبوط رکڻ لاءِ جاگيردار ملي ۽ مولوي جون خدمتون به حاصل ڪيون ته جيئن مُلو مذهب جي اهڙي تشريح ڪري جيڪا ماڻهن ۾ ذهني غلامي پيدا ڪري جيئن ماڻهو جاگيردارانه ڦرلٽ ۽ ڏاڍ کي رضاالاهي سمجهي احتجاج نه ڪن. افغانستان ۾ انهيءَ ڪري مُلي جو ايترو زور آهي جيترو ٿورن ڪن ٻين ملڪن ۾ هوندو، افغانستان جي بدحالي جي ذميواري هن جاگيرداري نظام تي آهي. افغانستان اقوام متحده جي انهن ۲۵ ملڪن جي فهرست ۾ آهي جيڪي دنيا جا غريب ترين ملڪ ليکيا وڃن ٿا. حالانڪ افغانستان معدنيات سان مالا مال آهي پر انهن

جي تلاش ڏانهن ڌيان ڪونہ ڏنو ويو. ويهين صدي ۾ رهندي افغانستان لاءِ ڪوبہ مواصلاتي نظام ڪونہ آهي، هن دور ۾ بہ افغانستان ۾ ريلوي ڪانهي، روڊ ٿورا آهن، زرعي آبادي لاءِ آبپاشي جو نظام ڪونهي. ڪو ڪارخانو ڪونہ آهي. صحت ۽ تعليم جو بندوبست ڪونہ آهي. افغانن جي سراسري عمر چاليهہ سالن کان گهٽ آهي ۽ سراسري ساليانی ڪمائي (حالانڪ هي اصطلاح گمراهہ ڪن آهي) چار سو ڪان بہ گهٽ آهي. افغانستان جو برآمدي شيون صرف ڏاس ۽ چمڙو آهن. جاگيردارانہ سماجي نظام افغان پيداواري قوتن جي نڙيءَ تي جيڪو ظالمانہ ننهن ڏنو آهي تنهن جو نتيجو اهو نڪتو آهي جو افغان ملڪ ڇڏي ٻين ملڪن ڏانهن روزگار سانگي هايا وڃن ٿا. جتي هو پنهنجو پورهيو سستي اگهہ تي وڪڻن ٿا. هن وقت گهڻا افغان ايران ۽ عرب ملڪن ڏانهن وڃن ٿا. جتي ٽئڪسي ڊرائيوري ۽ ٻيو جسماني پورهيو ڪن ٿا. پر اڳي سنڌ ۾ بہ ڪمائڻ لاءِ ڪافي افغان ايندا هئا، جيڪي سڄي ڏينهن جي سخت پورهئي ڪرڻ ڪانپوءِ بہ رات جو پني ماني ڳيو کائيندا هئا تہ جيئن اهي بہ چار ڏوڪڙ بچائي ڳوٺ ٻچن لاءِ ڪم آڻي سگهن. ڪجهہ افغانن اسمگلنگ ۽ بيار ڪئي وڃي کپائڻ کي پنهنجو ڌندو ڪيو آهي.

حڪومت جو سڄو نظام خالص ظلم تي ٻڌل هو. ٿوري غلطي يا رڳو شڪ جي بنياد ڳريون سزائون ڏنيون وينديون هيون. قانون جو ڪوبہ طريقہ ڪار ڪونہ هو. جاگيردارجو حڪم ۽ مولوي جي فتوا قانون هو، جنهن جي خلاف اپيل جو حق بہ ڪونہ هو. زير زمين تهہ خانن ۾ جيل ٺهيل هئا. هڪ دفعو جيڪو بہ جيل ويندو هو تہ ان جو وري بچي اچڻ معجزو ليکيو ويندو هو. تهہ خانن ۾ لاش ڳري سڙي ويندا هئا. قيدين کي سرڪاري ماني بہ ڪونہ ملندي هئي. سياسي اختلاف خاص ڪري ترقي پسند برداشت ڪونہ ڪيو ويندو هو. سياسي پارٽي ٺاهڻ جي اجازت نہ هئي. ترقي پسند ادب تي چڻ بندش هئي. جديد دور جي تقاضا ۽ اثر ڪري جيڪا بہ مٿين سول ۽ فوجي نوڪرشاهي وجود ۾ آئي سا خود جاگيردار طبقي مان هئي. هي هيون حالتون جن پهرئين افغان انقلاب لاءِ راهہ هموار ڪئي، چاڪاڻ تہ مدي خارج جاگيرداري نظام جو سڌو سنئون عوام جي مفادن ۽ جديد دور جي تقاضائن سان ٽڪر هو.

انقلاب لاءِ حالتون سازگار هيون. جون ۱۹۷۳ع ۾ عوام جي حمايت سان نوجوان ترقي پسند فوجي آفيسرن ظاهر شاہ کي، جڏهن هو غير ملڪي دوري تي هو. کي تخت تان معزول ڪري، بادشاهت کي ختم ڪري، رعيتي راڄ قائم ڪري حڪومت دائود جي حوالي ڪئي، ان واعدي تي تہ دائود ترقي پسند انقلابي سڌارا آڻيندو. پهرئين افغان انقلاب جو جيڪڏهن گهرائي سان جائزو وٺنداسين تہ واضح ٿيندو تہ حالانڪ انقلاب آڻڻ ۾ فيصلہ ڪن ڪردار ترقي پسند قوتن ۽ مجموعي طرح سان عوام جو هو پر انقلابي قوتون ايترو منظم ۽ طاقتور ڪونہ هيون، تنهن ڪري انقلاب تي وري بہ جاگيردار طبقو قبضو ڪري ويو. اڳي جو مطلق. خاص بادشاهت (ايبسوليوٽ مونارچي) هئي، تنهن جي جاءِ تي جاگيردار. اشرافيہ اچي وئي.

جاگيرداري مدي خارج ٿي چڪي هئي، جديد دور جون تقاضائون جاگيرداري نظام پوري ڪري نہ پيوسگهي. اندروني ٽڪراءُ روز بروز تيز ٿي رهيا هئا، انقلاب جي ڪنهن بہ وقت توقع ٿي پئي سگهي. انهي ڪري عوام کي گمراهہ ڪرڻ لاءِ سماجي ٽڪرائن جي شدت گهٽائڻ لاءِ افغان جاگيردار طبقي جاگيرداري سماجي نظام کي جيئن جو تيئن رکي بادشاهي سياسي نظام کي تبديل ڪري جاگيردارانہ جمهوريت يعني اشرافيہ آرسٽو ڪريسي قائم ڪئي. سردار دائود هن افغان اشرافيہ جو ظاهري طرح سان صدر جي حيثيت ۾ ڪم ڪرڻ لڳو. حالانڪ جاگيرداري ۽ قبائلي سماجي نظام ۾ ڪابہ تبديلي ڪانہ آئي پر پوءِ بہ سياسي نظام جي تبديلي ڪري پيداواري قوتن کي ڪجهہ ساهہ کڻڻ جو موقعو مليو. جاگيردار جي سياسي مرڪزيت (بادشاهت) ختم ٿي پئي. پهريون افغان انقلاب ترقي پسند قوتن جي رهبري ۾ آيو هو، انهي ڪري جاگيردار جي طاقت جو ڪوڙو ڀرم کلي پيو. زير - زمين جيل خانہ بند ٿي ويا، ترقي پسند قوتن کي اسرڻ جو موقعو مليو. اهڙي طرح سان ٻئي افغان انقلاب لاءِ راهہ هموار ٿي.

ٻيو افغان انقلاب:-

سردار دائود حڪومت ۾ اچڻ کانپوءِ آهستي آهستي پنهنجي طبقاتي ڪردار ۾ ظاهر ٿيندو ويو. وات ٽڪائي ڪانسوءِ عملي طرح سان ڪوبہ اهڙو قدم نہ کنيو ويو جيڪو افغان سماج ۾ بنيادي تبديلي آڻي. افغانستان جو وڏي ۾ وڏو مسئلو هو جاگيرداري ۽ قبائلي نظام جو خاتمو ڪري ملي جو زور ٽوڙڻ ۽ افغانستان مان غربت دور ڪرڻ. پر بجاءِ ان جي سردار دائود پنهنجي حڪومت جي سڄي مشينري ترقي پسند قوتن کي ختم ڪرڻ ۾ لڳائي ڇڏي. چونڊي چونڊي ترقي پسندن کي جيلن ۾ بند ڪيو ويو. ترقي پسند استادن ۽ شاگردن کي تعليمي ادارن مان ڪڍيو ويو فوج مان بہ ترقي پسند عناصر کي ڪڍيو ويو، آهي شخص جن سردار دائود جي حوالي حڪومت ڪئي تن جا عهدا گهٽايا ويا، انهن کي ماڳهين عهدن تان هٽايو ويو. نہ رڳو اهو پر باقائده رٿ تحت ۽ منظم دهشت گردي سان ترقي پسند قوتن جو صفايو ڪيو پيو وڃي. ترقي پسند قوتن خلاف هيءَ منظم دهشت گردي افغانستان جي اندروني سماجي ٽڪرائن جو ٻاهريون ڏيک هئي. عوام هر حالت ۾ جاگيردارانہ تشدد ۽ ڦرلٽ کان ڇوٽڪارو چاهي پيو. ترقي پسند قوتون عوام جي ان عظيم جدوجهد کي منظم ڪري اڳتي وڌائڻ پيون. جاگيردار طبقو هر طرح سان پنهنجي آمريت برقرار رکڻ ۽ ڦرلٽ کي جاري رکڻ لاءِ پنهنجي تشدد جو نشان انهن قوتن کي پيو ڪري جيڪي عوام جي سماجي جدوجهد ۾ صحيح رهبري پيون ڪن. ان مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ سردار دائود ٻاهرين دنيا مان رجعت پسند دوست هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. خاص ڪري ايران ۽ سعودي عربستان مان دائود حڪومت ۾ اچڻ وقت اعلان ڪيو هو تہ ظاهر شاه ۽ رضا شاه جي وچ ۾ هيلمند ندي جي پاڻيءَ جي ورڇ جو جيڪو معاهدو ٿيو آهي تنهن جا شرط ٻيهر طئہ ڪيا ويندا. دائود ائين تہ نہ ڪيو پرپاڻ ايران جي ويجهو اچي ويو. ايتري قدر جو افغانستان ۾ ريلوي

ڏسو صفحو ٤٣

نواز جسڪاڻي

مزدور اڳواڻ عبدالقادر سلگاڻي

س:- توهان ڪهڙين حالتن ڪان متاثر ٿي ٽريڊ يونين سرگرمين ۾ حصو ورتو.

ج:- ادا، الائيڊ ٽيڪسٽائل ملز لاڙڪاڻو ڀريون ٿي ڪارخانو هئو جيڪو اسانجي علائقي ۾ قائم ٿيو. جنهن ۱۹۶۳ جي آخر ۾ آزمائشي ڪم شروع ڪيو. هيءُ ٿي سنڌ جو واحد ڪارخانو هيو جنهن ۾ سنڌي پورهيت گهڻائي ۾ هئا. اسان کي ٽريڊ يونين جي ڪابه خبر نه هئي انڪري اسان کي ملازمت جي پڪ نه هوندي هئي، ڪنهن به وقت اسان کي ملازمت مان ڪڍيو ويندو هو. تمام گهٽي نفعي هوندي به بونس نه ڏنو ويندو هيو. پگهارون به قانون مطابق نه ڏنيون وينديون هيون. سال ڪان ٻن سالن تائين مزدورن کي ڪچو رکيو ويندو هيو. ٽيڪنيڪل ۽ سپروائزر اسٽاف ٻاهريون هيو جن کي ٽريڊ يونين جي ڄاڻ هئي پر آهي انتظاميه جا چاڙتا ٿي اسان کي بيعزتو ڪندا هئا. اسان اهي تڪليفون ۶۳ کان ۶۹ تائين سهندا آياسين. ۷۰ ۾ ٽيڪنيڪل اسٽاف وارا سنڌي مزدورن کي ڪاٽي ۾ ڪم ڪڍي وڙهيا ۽ نوڪرين مان به سنڌين کي ڪڍيو پيو وڃي. پوءِ اسان احتجاجا هڙتال ڪري لاڙڪاڻي ۾ ڪيمپ هنئي ۽ آتي عزيز عباسي اچي اسان کي قائدا قانون ٻڌائي يونين ٺهرائي ۽ آتي مون کي مزدورن صدر چونڊيو ۽ پوءِ اسان ضلعي انتظاميه سان ڳالهيون ڪري پنهنجا مطالبا مڃرايا. اهي هنيون حالتون جن ڪان متاثر ٿي مان ٽريڊ يونين سرگرمين ۾ حصو ورتو.

س:- اوهان ٽريڊ يونين ۾ رهي ڪري ڪيترا مزدور مسئلا حل ڪرايا آهن.

ج:- اسان ٽريڊ يونين سرگرمين ۾ حصي وٺڻ ڪان پوءِ مزدورن جا سڀ قانوني حق حاصل ڪيا ۽ وڏي ڳالهه ته ٽريڊ يونين اسان کي شعور ڏنو. يونين ڪان اڳ اسان جي ٻه طرفي قرلت ٿيندي هئي- هڪ طرف مل انتظاميه ۽ ٻئي پاسي وڏيرن جو ظلم ٿيندو هيو. اسان مل ڪان علاوه وڏيرن جي ظلم کي به ٻنجو ڏنو- پورهيت پنهنجو هر فيصلو يونين ۾ ڪرائيندا هئا ۽ وڏيرن جي ڪاڻ ڪيڻ ڇڏي ڏني. پنهنجي قوت جو احساس ٿيو ۽ وڏيرڪو تسلط ختم ٿيو- اهو وڏو فائدو اسان کي ٽريڊ يونين مان مليو. باقي جيستائين هي سماجي ڍانچو آهي ته مسئلا ڪٽندائي نه.

س:- ڇا توهان جي نظر ۾ مزدورن جو مسئلن جو حل صرف ٽريڊ يونين آهي؟

ج:- ادا- ٽريڊ يونين مسئلن جو حل نه پر مزدورن جي مسئلن جي دائمي حل لاءِ

ڀريون ڏاڪو آهي.

س:- آهي ڪهڙا ڪارڻ هئا جو اوهان لاڙڪاڻو ليبر فيڊريشن ناهي جڏهن ته سنڌ ۾ ٻيون ليبر فيڊريشنون به موجود هنيون.

ج:- ادا- جڏهن ظلم وڌي ويندو آهي ته احتجاج به وڌندو آهي. لاڙڪاڻو جيئن ته سابق وزير اعظم جو اباڻو ضلعو هيو. انڪري ضلعي انتظاميه ۾ سنڌس خاص ماڻهو هئا ۽ انهن جو مول متو اهو هيو ته ڪو به حق نه گهري. سو لاڙڪاڻي جي پورهيتن تي ڏاڍا ظلم ٿيا. ٧٢ ۾ الائيڊ مل جي يونين جي عهديدارن ۽ مزدورن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ چالان ڪيو

ساٿي عبدالقادر ملڪاڻي، ١٩٤٠ ۾ ڳوٺ فاضل ملڪاڻي تعلقي ۽ ضلعي لاڙڪاڻي ۾ پيدا ٿيو. ١٩٦٣ ۾ الائيڊ ٽيڪسٽائل ملز لاڙڪاڻو ڪم شروع ڪيو. ان ۾ ڪچي مزدور جي حيثيت ۾ ڀرتي ٿيو ڀرين جنوري ١٩٦٥ تي پڪو مزدور ٿيو. شروع کان ئي بنڊلنگ ڪاتي ۾ ڪم ڪندو آيو. ان کان اڳ هارپو ڪندو هيو. ١٩٧٠ ۾ پنهنجي مل جي مزدورن جي پاران ڪيل احتجاج جي اڳواڻي ڪيائين، ساڳي موقعي تي يونين ٺهي. ان جو صدر چونڊيو. مزدورن جي حقن لاءِ وڙهندو رهيو ۽ ان جي سزا ۾ ڪيس ١٣- آگسٽ ١٩٧٢ ۾ ساٿين سميت گرفتار ڪيائونس ۽ مل جي مزدوري کان به ڪڍيو ويو، تڏهن به مزدورن جي حقن لاءِ اڳواڻي ڪندو رهيو- وري ڪيس ٢ سيپٽمبر ١٩٧٣ تي ضلعي انتظاميه ڪيس گرفتار ڪيو ٣ ڏينهن تائين لاڳيتو تشدد ۽ مارڪٽ ڪئي ويئي، ان دوران ڪانئس ڪيس تان هٿ ڪڻ ۽ يونين جي عهدي تان استعفا وٺڻ جي گهر ڪئي پئي ويئي. پر هن ساٿي هنن جي ڳالهه مڃڻ کان انڪار ڪيو ۽ سنڌس وڏن کي حراسان ڪيو ويو- گهرن ۾ پوليس گهڙڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ مال مارپائونس. آخر غنڊا ائڪٽ ۾ چالان ڪيو ويو. ضلعي انتظاميه سنڌ سيڪريٽريٽ مان حڪمنامو جاري ڪرايو ته سڄي سنڌ ۾ هن ۽ سنڌس ساٿين کي نوڪري نه ڏني وڃي. غنڊا ايڪٽ مان آزاد ٿيو. ملازمت جو ڪيس هاءِ ڪورٽ تائين لڙيو ۽ کٽيائين. ٢- فيبروري ١٩٧٦ ۾ لاڙڪاڻو ليبر فيڊريشن ٺهي، ساٿين ڪيس صدر چونڊيو- وڏي جدوجهد ڪري سال کان بند ٿيل مل کولرايائين-هينئر مزدورن جي حقن لاءِ جدوجهد ڪري رهيو آهي.

ويو. ٧٣ ۾ مون کي ساٿين سميت گرفتار ڪري ٿي ڏينهن مارڪٽ ڪئي وئي ۽ مان مل جي ملازمت ۽ يونين جي عهدي تان استعفا ڏيان. مزدورن جو مال ماريو ويو. انهن جي ٻارن کي ٽاڻن تي گهرايو ويو. وڏن کي مارڪٽ ڪئي وئي. بنگال جي ٽئي وچڙ ڪانپوءِ ڀيڙيءَ جو پڻ بند ٿي ويو. ڀيڙي ورڪرز يونين جي جنرل سيڪريٽري عزيز عباسي پڻ جي درآمد جي بحالي ۽ الائيڊ جي مزدورن تي ٽيندڙ ظلم ۾ اسانجو سات ڏنو ته ان کي ضلعي بدر ڪيو ويو. اسان جي يونين جي عهديدارن ۽ سرگرم ڪارڪنن کي نوڪرين مان ڪيرايو ويو. مزدورن جي يونينن جي آفيسن تي قبضو ڪرائي، رڪارڊ ۽ فرنيچر ڪڍايو ويو. ڪنهن به صنعت جا مزدور پنهنجي اجرت يا مزدوري جي تحفظ جي گهر ڪري نه سگهندا هيا. ڪورٽن مان ڪيسن کٽڻ جي باوجود انهن کي ڌمڪيون ڏنيون ويون. ليبر ڪورٽ جي فيصلن تي عمل درآمد نه ڪيو ويندو هيو. ٻنهي جي مزدورن سڄي ملڪ ۾ هڙتال ڪئي پر هن ضلعي ۾ ملازمن هڙتال ڪئي ته عهديدارن کي ابتو ٽنگرائي، مارڪٽ ڪري يونين جي عهدي سان گڏ ملازمت تان استعفائون ورتي ۽ ٻنهي ملازمن سان جنيون ڪري هڙتال ختم ڪرائي، ضلعي اندر پورهيتن سان اهي ظلم هيا. لاڙڪاڻو ليبر فيڊريشن انهن حالتن جي پيداوار آهي. جيستائين ٻين فيڊريشن جو تعلق آهي ته جڏهن اسان کي ملازمتن مان ڪڍيو ويو. سخت مارڪٽ ڪئي پئي وئي. ننگ ٽاڻن تي ويهاريا ٿي ويا. غنڊا ائڪٽ ۾ چالان ڪيو ٿي ويو ته اسان ان وقت سنڌ مزدور فيڊريشن سان ملحق هياسون. انهن کي چيوسين ته مداخلت ڪريو. انتظاميه سان ڳالهايو ۽ انهن تي دٻاءُ وجهو ته انهن مدد ڪرڻ کان انڪار ڪيو. ۽ چيو ته ايم. پي پنجل ۽ خالد کر. سيڪنڊ وزير اعظم آهن اسان ڪجهه نه ٿا ڪري سگهون. اهڙيطرح اندرون سنڌ ۾ انوقت پاڪستان ورڪرز فيڊريشن مضبوط هئي. انهن جي اڳواڻن به چيو ته لاڙڪاڻي کان ٻاهر اوهان جي ڪيسن ۾ مدد ڪنداسين. جيستائين ضلعي انتظاميه جو سوال آهي ته اهي سيڪنڊ وزير اعظم آهن اسان اوهان جي مدد نه ٿا ڪري سگهون. اسان اهو سبق حاصل ڪيو ته اسان کي ٿي منظم ٿي هنن سان وڙهڻو آهي ۽ پوءِ ساٿين گڏجي مختلف ادارن جي مزدورن جون يونينون ناهيون ۽ ادا. اهي ئي ڪارڻ هئا جو ٻين فيڊريشن هوندي ليبر فيڊريشن وجود ۾ آئي.

س:- اوهان مزدور اڳواڻ خاص ڪري کهڙين ڳالهين تي زور ڏيندا آهيو. ڪردار مزدور مسئلن جي چاڻ، سڄي سنڌ جي پورهيتن جي مسئلن يا رڳو پنهنجي مل جي مسئلن تي.

ج:- اسان چئني ڳالهين تي هڪ جيترو زور ڏيندا آهيون. چاڪاڻ ته اهي ڳالهيون وڏي اهميت رکن ٿيون ۽ سيئي پاڻ ۾ ڳنڍيل آهن جيڪڏهن ڪردار نه هوندو ته ٻڌي ۽ ۽ هڪ ٻئي تي اعتماد نه ٿيندو. جيڪڏهن مسئلن جي چاڻ نه هوندي ته ٻڌي نه ٿيندي ۽ نه ئي وري اهي حل ٿي سگهندا. انڪري اتحاد نه ٿيندو. گڏيل قوت نه ٺهي سگهندي. اهڙي نموني اسان عارضي نموني سان مزدورن کي متحرڪ ڪرڻ لاءِ پنهنجي اداري جي مسئلي جي سڏ ضرور ڏيندا آهيون پر رڳو

انهن جي چاڻ تائين محدود نہ رکندا آهيون. چاڪاڻ تہ هر اداري جي انتظاميہ اسان کي پنهنجي حقن کان محروم رکڻ لاءِ بين‌ادارن کانسواءِ ملڪي انتظامي ادارن جو ساٿ پڻ وٺندي آهي. اسان هڪ اداري جا پورهيت انهن سان ڪٿي پڇي سگهنداسين. انهيءَ ڪري اسان انهن کي پنهنجي اداري اندر بڌيءَ سان گڏ سڄي سنڌ جي مزدورن جي مسئلن جي چاڻ سان گڏوگڏ انهن سان بڌي قائم ڪري حقن وٺڻ سان گڏوگڏ ڦورو ٽولن جي خاتمي لاءِ اتحاد ۽ چاڻ ضروري آهي.

س:- ڇا اوهان جي ليبر فيڊريشن ۾ شامل يونينن جا ڪي مسئلا آهن؟ جي آهن تہ ڪهڙا؟

ادا- جيستائين طبقاتي سماج موجود آهي، ايستائين مسئلا موجود هوندا ۽ اسان بہ ان سماج ۾ آهيون. الائيڊ مل جي انتظاميہ بنان ڪنهن نوٽيس جي مل بند ڪري غائب ٿي وئي آهي مزدورن کي ٽن مهينن کان پگهارون نہ مليون آهن. ليبر فيڊريشن جي جنرل سيڪريٽري عزيز عباسي جي گرفتاري لاءِ عارضي ضلعي انتظاميہ پيچ بڪ ڪري رهي آهي ۽ انهن ضلعي جي بيڙي مزدورن جي روزانہ اجرت مان ٥ روپين جي ڪٽوتي ڪئي آهي- هاءِ ويز جي مزدورن کي نيشنل پي اسڪيل نہ ٿو ڏنو وڃي هاءِ ويز جي ٽيڪنيڪل اسٽاف کي پرمننٽ نہ ٿو ڪيو وڃي جن جي ١٠ کان ٢٠ سالن تائين سروس ٿي وئي آهي شگرمل جي مزدورن جا مسئلا حل نہ ٿا ڪيا وڃن. اهي ۽ اهڙا ٻيا ڪيئي مسئلا جن جي حل لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهيون.

س:- آهي ڪهڙا سبب هيا جو اوهان مزدورن کي پهرين مئي ڪليل نموني سان ملهائڻ نہ ڏنو ويو.

ج:- مزدورن جا مسئلا اڳيئي پيچيده هئا. هاڻي تہ ويتر منجهي ويا آهن. جڏهن بہ سورن جا ماريل گڏبا آهن تہ پنهنجا سور اوريندا آهن ۽ انهن جي حل لاءِ رٿون رٿيندا آهن "جان جان ڏکيون نہ مڙن، تان تان پنڌڻ نہ ٿئي." (شاهہ) ۽ ڪابہ سرڪار نہ چاهيندي آهي تہ پورهيت پاڻ ۾ گڏجي ڪو هڪ ٻئي سان سور اورين چاڪاڻ تہ انهيءَ ڪري انهن ۾ بڌي پيدا ٿيندي آهي ۽ طاقت جو احساس ٿيندو آهي ۽ جدوجهد جي جرئت پيدا ٿيندي آهي- انڪري اسان کي ڪليل نموني سان پهرين مئي نہ ملهائڻ ڏنو ويو.

س:- وطن دوست جي پڙهندڙن لاءِ پيغام.

وطن دوست جي پڙهندڙن لاءِ اهو عرض آهي تہ آهي دشمن ۽ دوست کي سڃاڻن- سندن پورهيت جيڪي ٻئي ڦرلٽ جو شڪار آهن انهن جي بڌيءَ حقن لاءِ عملي جدوجهد ڪن ۽ هر قسم جي استحصال اهو قومي‌توڙي‌طبقاتي هجي ان جي خاتمي لاءِ عملي جاکوڙ ۽ جدوجهد ڪن ۽ پنهنجي عوام جي گهٽائي کي ظالم ۽ ڦرلٽ کان چوڪاري لاءِ عملي طرح پتوڙين ۽ انهن جي ڦرلٽ ڪندڙن کان نفرت ڪن.

جيا پو پبليڪيشن

ياران، انقلابي فڪر جي ترجماني
ڪندڙ ڪتاب جلد ظاهر ٿيندا.

ضمير لاڙڪ

قاضي فيض محمد سان هاري تحريڪ بابت ڳالهه ٻولهه

سوال: هاري تحريڪ ۽ هاري ڪاميٽيءَ جو احوال ٻڌائيندا؟ ان ڪهڙيون ڪاميابيون حاصل ڪيون ۽ پوءِ بي اثر ڇو ٿي ويئي؟

جواب: ١٩٣٠ع ۾ بئراج شروع ٿيڻ وارو هو، تڏهن سنڌ ۾ زمينون تمام وڏي انداز ۾ پيدا ٿي پيون. اندازو اهو هو ته اها زمين زميندار بئراج کاتي مان خريد ڪندا، ۽ هارين کي ڪجهه به نه ملندو. تنهن ڪري سنڌ جي ڪجهه مخلص ماڻهن جن ۾ خاص محترم جي - ايم سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، جمشيد مهتا، پرنسپال گوکلي (اين-اي-ڊي انجنيئرنگ ڪاليج جو پرنسپال) چيتامل پرسرام ۽ ڪامريڊ عبدالقادر جوڻيجو، انهن هاري ڪاميٽيءَ جو بنياد وڌو، جنهن جو مقصد هو ته اهي نيون زمينون هارين کي ڏياريون وڃن. اهڙيءَ طرح سان اها تحريڪ شروع ٿي. انهيءَ کانپوءِ ڪامريڊ عبدالقادر ۽ ٻيا ترقي پسند دوست ٿـن هارين جا ٻيا معاملا به کنيا ۽ تحريڪ زور وٺندي وئي. جيئن مون ١٩٤٠ ۾ وڪالت شروع ڪئي تڏهين هتي ڪامريڊ عبدالقادر جوڻيجو، جمال الدين بخاري، ڊاڪٽر هاسا رام ۽ ٻيا ترقي پسند دوست هئا جن سان آءٌ شامل ٿيس ۽ هاري ڪاميٽي جو ميمبر ٿيس. ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي شروع کانوني ترقي پسند خيالن جو هو ۽ نوڪري ۾ هوندي به ان تحريڪ سان همدردي ۽ وابستگي رکندو هو.

جڏهن ١٩٤٤ - ٤٥ ۾ مسٽر مسعود آءِ - سي - ايس ڪليڪٽر ٿي آيو ۽ ان سان گڏ مسٽر ٽامڪنسن سانگهڙ ضلع جو ڪليڪٽر ٿيو، ٻنهين جو هيڊ ڪوارٽر نواب شاهه ۾ هيو. مسٽر ٽام ڪنسن انگلنڊ ۾ ترقي پسند خيالن رکندڙ ماڻهن جي وابستگي ۾ رهيو هو ۽ مسعود به بمبئي ۾ پيلن (جيڪي پٺتي پيل هئا) جي مدد ۽ همدردي ڪئي هئي هن سنڌ ۾ اچڻ سان هارين سان دلي همدردي ڏيکاري ۽ زمينداريءَ جي خلاف هيو. انهن ٻن آفيسرن جي هٿ ڪري هاري تحريڪ هنن ٻن ضلعن ۾ چڱو زور پڪڙيو ۽ هاري زميندار کي صرف ٻٽئي دستور موجب حصو ڏيڻ لاءِ تيار هئا، باقي وڌيڪ رعايتون ڏيڻ کان انڪار ڪيو. ايتري قدر جو هاري پنهنجو حصو زميندار جي غير حاضري ۾ ٻٽئي ڪئي ويندا هئا ۽ زميندار جو حصو ڇڏي ويندا هئا. جتي

موڪ هوندي هئي اتي بٽئي اڌو اڌ هوندي هئي. ڪن هنڌ پنج سمي هوندي هئي يعني ٻه حصا زميندار تي حصا هاري، يا ته سمي هوندي هئي اتي هڪ حصو زميندار ٻه حصا هاريءَ جا، جتي چرخي هوندي هئي اتي پنج سمي ۽ جتي چرخي ۽ موڪ گڏ هوندي هئي اتي ته سمي.

زميندر سنڌ جو انگريز جي حڪومت ڪانوني ڪامورا شاهيءَ سان سازباز ڪندڙ هئو ۽ پورهيت طبقي جي واسطي ڏاڍو ظالم هئو جيئن اڄ به آهي- جيڪڏهن ڪي به خود دار هاري هوندا هئا ته انهن تي ڪوڙا ڪيس، چوريون ڪرائڻ، ڌاڙا هڻائڻ انهن طريقن سان هو پورهيت طبقي کي دٻائيندا هئا ۽ آفيسر شاهي ان ۾ ساڻس شامل هوندي هئي. پر هنن ٻن نوجوان آء - سي - ايس آفيسرن جي پاليسي ان جي ابتڙ يعني زميندار جي خلاف هئي. انهيءَ ڪري هاري هن سنڌ جي وچين علائقي ۾ پنهنجو پاڻ سنڀالڻ لڳا.

اسان سرهاريءَ ۾ هڪ وڏي ڪانفرنس ۴۶-۴۵ ۾ سڏائي هئي- جنهن ۾ اسان انگريزن جي سخت خلاف ڳالهايو ۽ وڏيرن کي به سخت ڳالهايوسون- انهيءَ ڪري مسترتام ڪنسن مون کي مسعود صاحب جي معرفت گهرايو مگر دڙڪي هيٺ، جڏهن مان ساڻس مليس ته شروع ۾ هن نهايت غصي جو اظهار ڪيو ته آءٌ انگريزن کي سخت ڳالهايو آهي- پر مون ان کي چڱيءَ طرح منهن ڏنو- پوءِ ڪلي ڏنائين ۽ چيائين ته آءٌ پاڻ اهو چاهيان ٿو هارين کي سجاڳ ڪيو پر سست آهيو ڪجهه تيزيءَ سان ڪم ڪيو. جلدي صوبائي چونڊن جو اعلان ٿيو. انهيءَ زماني ۾ ڪامريڊ حيدربخش جتوئي استعيفا ڏني ۽ هاري ڪاميٽيءَ ۾ شامل ٿي ويو. پاڪستان ٿيڻ کان اڳ ۾ هاري ڪاميٽيءَ جون پاڙون سخت پختيون ٿي ويون. سڄي سنڌ جي ضلعن ۾، تعلقن ۾ تنظيم ٿي وئي- صدر، جنرل سيڪريٽري ورڪنگ ڪاميٽيون، تعلقي کان مرڪزي تنظيم تائين ٺاهيون ويون. ورڪرن جو انداز سون ۾ ٿي ويو. همدردن جو انداز هزارن ۾ ٿي ويو. ليڊرشپ لاءِ به ڪي سؤ کن ماڻهو هئا. سنڌ هاري ڪاميٽيءَ (مرڪزي تنظيم) ۾ اٽڪل ۳۰ کن ميمبر هوندا هئا. نالا گهڻا آهن پر خاص مخلص ۽ جوشيلا ڪارڪن مسلمانن، هندن، سکن سڀني مان هئا. ۽ ڪيترن هندن تي خاص طرح نواب شاهه ۾ ته جلسن جلوسن ۽ خوراڪ جو بندوبست اسان جا هندو ڪامريڊ ڪندا هئا. خاص جن نمايان حصو ورتو ۽ قربانيون ڏنيون انهن ۾ ڊاڪٽرحاسارام نواب شاه جو حڪيم محمد محاذ، ۽ سکر مان سيد شمس‌الدين شاهه، الله دين سمون، شيخ محمدرمضان، نيڪ محمد فاضلي، جيڪب‌آباد مان عبدالڪريم گدائي، برڪت علي آزاد، شان بخاري لاڙڪاڻو، مولوي نذير حسين جتوئي، مولوي عزيزالله جروار، دوست محمد ابڙو، دادو، علي احمد قريشي، حيدرآباد ۾ غلام حسين سومرو، ڪامريڊ مير محمد، ميرپور مان غلام محمد لغاري، غلام حيدرلغاري سانگهڙ مان مسلم مجنون، مولوي محمد علي، ڪراچي. عبدالقادر، جمال‌الدين بخاري صوبو گيانچندائي لاڙڪاڻو.

پر انوقت اسان جي سمورين ڪوشش يا ڪم ڪرڻ تي اهڙيون مصيبتون نه هيون جيڪي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ ٿيون. هاري

ڪاميٽي اصل غير سياسي جماعت هئي. ڪامريڊ حيدر بخش جي اچڻ کان پوءِ ڪن پين دوستن جي صلاح کان پوءِ سياست ۾ حصو وٺڻ شروع ڪيو، ۽ صوبائي اليڪشن ۾ به اسان اميدوار بيهاريا جن ۾ خاص اميدوار اسان جو ڪامريڊ حيدر بخش کي شهداد ڪوٽ ۽ قمبر تڪ مان اليڪشن ۾ چڱي چڪري لڳي اتي زميندار مختلف طريقا اختيار ڪيا جن ۾ ڪتا ٻڇائڻ - اليڪشن ۾ اسين ڪٿي به کٽي نه سگهياسين.
انهيءَ زماني ۾ سنڌ ۾ ٻالي واريون جماعتون صرف ٻه هيون هڪ ڪانگريس ٻيو هاري ڪاميٽي. پر پوءِ جلدي اليڪشن جي زماني سان ۴۶ کان پوءِ مسلم ليگ سنڌ ۾ زور ورتو ڇو ته پير، زميندار ۽ سرمائيدار مسلم ليگ ۾ شامل ٿي ويا ۽ اسلام جو نالو الله ۽ رسول جو نالو استعمال ڪرڻ شروع ڪيائون. سنڌ جو هاري سو ته اڳ ئي زميندارن، جاگيردارن ۽ پيرن جي هٿ ۾ پيڙيل هو. هاري ڪاميٽيءَ جي اٽڪل ڏهن کن سال جي پورهئي کان پوءِ به هاري ان ۾ پنهن جو مفاد سمجهي نه سگهيو. ڪجهه مذهبي جذبي جي ڪري ٻيو زميندارن پيرن جي اقتصادي گرفت مضبوط هئڻ جي ڪري - انهيءَ زماني ۾ اسان جي ڪجهه ترقي پسند دوستن جو خيال ٿيو ته مسلم ليگ تي پير ۽ زميندار قبضو ڪري ويا آهن، انهيءَ ڪري پورهيت دوست ۽ همدرد ماڻهن کي به مسلم ليگ ۾ شامل ٿيڻ گهرجي. انهيءَ ڪري لاڙڪاڻي ۾ چوڌري خليق الزمان جي صدارت ۾ ڪانفرنس ٿي جنهن ۾ مون ۽ ڪامريڊ حيدر بخش مسلم ليگ ۾ شموليت اختيار ڪئي، مگر جيئن ته مسلم ليگ زميندارن، نوابن ۽ جاگيردارن جي قبضي ۾ هئي انهيءَ ڪري ڪامريڊ حيدر بخش کي بي اليڪشن ۾ مسلم جي طرف کان ٽڪيٽ ملي نه سگهي. انهيءَ ڪري مسلم ليگ ڇڏي ويو ۽ هاري ڪاميٽيءَ ۾ وڏيڪ زور شور سان ڪم ڪرڻ شروع ڪيائين ۽ باقي ڪجهه دوست مسلم ليگ ۾ ئي رهياسين ۽ خاص طرح نوابشاه ضلع مسلم ليگ جي پليٽ فارم تي هاري همدرد ۽ هاري دوستن جو اثر رهيو. ايتري قدر جو اسان انهي زماني ۾ مولانا حسرت موهانيءَ جهڙي انقلابي سوشلسٽ ۽ قوم پرست ليڊر جي صدارت هيٺ مسلم ليگ جي ڪانفرنس ڪئي. هاري ڪاميٽي اهو سڄو سارو عرصو مسلسل جدوجهد جاري رکيو پئي آئي. ان کي ختم نه ڪيو ويو هئو.

انهي زماني ۾ هارن تي سخت ظلم ٿيا. سر غلام حسين جي وزارت هئي. مسلم ليگ سنڌ ڪائونسل جي ڪانفرنس ۾ هتي جناح به شريڪ هيو. نواب شاه جي گروپ اتي سنڌ حڪومت جي سخت خلاف ڳالهايو. اسان جي گروپ سان قاضي فضل الله، غلام نبي پٺاڻ ۽ پيرزادو ستار به شامل هئا جن اسان جي همت افزائي ڪئي. هڪ ڊيپو ٽيشن ٺاهي وئي جنهن جو ليڊر مون کي بڻايو ويو نئين سنڌ سيڪريٽريٽ ۾ سنڌ ڪئبينيٽ ميٽنگ ٿيڻي هئي جنهن جناح کي صدارت ڪرڻي هئي. ان ۾ جيڪي به شڪايتون حڪومت خلاف هيون سي مون پيش ڪيون ۽ پنهن جي مجبوري ڏيکاري ته هن بي ايمان ٽولي، زميداري ٽولي کان سواءِ ڪوبه عوامي همدرد ماڻهو اليڪشن ۾ چونڊجي نه ٿو سگهي، تنهن ڪري ڪيس مجبورن پاڪستان جي خاطر وڏن ماڻهن کي ٽڪيٽون ڏيڻيون ٿي پيون. مگر وزير صاحبن کي جن ۾ غلام حسين

۽ کهڙو شامل هئا تن کي تاڪيد ڪيائين ته اهڙا ظلم مسلم ليگ طرفان ٿيڻ نه گهرجن.

جلد ئي هڪ طوفان شروع ٿي ويو. مذهبي جنون زور ٿي ويو- هندو مسلم حقارت پيدا ٿي چڪي هئي، ۽ جلد پاڪستان ٿي ويو. انهي کان پوء ساهتيم ۾، ضلع نوابشاه ۾ مون ۽ منهنجي دوستن، جيتوڻيڪ اسان مسلم ليگ ۾ هئاسين ۽ اهڙي ڪمپين (پرچار) شروع ڪئي سين ته سنڌي هندن کي سندن سلامتي جو يقين ڏياريو وڃي ته هندو سنڌ نه ڇڏين. انهيء هلچل ۾ مسٽر مسعود منهن جي سخت برخلاف ٿي ويو. پير الاهي بخش هتي آيو ۽ مون کي چيائين ته اها هلچل بند ڪر نه ته توکي جيل ۾ وجهنداسين. مون صفا انڪار ڪيو. ۽ انهيء هلچل ۾ علام آء. آء قاضي جي مون سان وڏي همدردي هئي ايتري قدر جو مون کي خط لکيائين ته صحيح انسانيت اهائي آهي. ٻئي طرف اسان هندن سان گڏجي گروپ ٺاهي ننڍن ننڍن ڳوٺن کي پهرو ڏيندا هئاسين ته جيئن جاهل وڏيرا هندن جي ملڪيتن هٿ ڪرڻ جي شوق ۾ هندن تي ظلم نه ڪن. ۽ اهڙيء طرح سان مون مهاتما گانڌي کي پڻ تارون ڪيون ته هو سنڌ ۾ اچي ۽ هن حقارت جي باهه کي وسائي. پر اهو آواز خالي خلا ۾ ثابت ٿيو.

هندو لڏڻ لڳا ۽ ساڳي وقت هندوستان مان مسلمان تمام زبون حالت ۾ سنڌ ۾ پهتا. انساني جذبي هيٺ اسان انهن جي گهڻي خدمت ڪئي ايتريقدر جو انهن کي پنهن جي گهرن ۾ جايون ڏنيوسين پر پوء سال کن هندو سڄا ڳوٺ ۽ شهر خالي ڪري لڏي ويا، ۽ بيحال مسلمانن کي رهائڻ ۾ اسن مدد ڪئي.

انهيء وقت ۾ مسعود اچا ڊپٽي ڪمشنر هو جنهن کي مون محسوس ڪرايو ته هو غلطي تي هو ۽ هي حقارت جنهن ڪري هندن لڏڻ شروع ڪيو سا آخر هلي انسانيت جي تباهي آڻيندي ان رات اسان جو هڪ ٻي بجي تائين بحث هليو ۽ آخر هن منهن جي ڳالهه مڃي ان ڏينهن صبح جو هالاڻيء ۾ مون کي خبر پئي ته گانڌي جي شهيد ٿي ويو. مسعود جي ڪنڊياري ۾ منزل هئي. مون کيس خبر ٻڌائي کيس زبردست صدمو پهتو. مون کي چيائين ته وري شام جو ڪنڊياري ۾ ميٽنگ ڪيون جتي هو خيالن جو اظهار ڪندو. انهيء وقت ٥٠ سيڪڙو هندو اڃا موجود هئا. مگر لڏ پلاڻ جو سلسلو جاري هئو. انهي ميٽنگ واسطي پروفيسر هاسارام (وڏو ڪانگريسي ليڊر هو) مون سان مدد ڪئي. هزارن جي تعداد ۾ هندو مسلمان ان جلسي ۾ شريڪ ٿيا. مسعود ڳالهائڻ جو ڏاڍو هوشيار هو. گهڻو ڪجهه ”ڳالهايائين مگر سندس هي اکر اڄ به ياد آهن. گانڌيء جي شهادت ڪري اسان هندو مسلمانن سينين جو منهن ڪارو ٿي ويو. مان چاهيان ٿو ته هندو نه وڃن. مگر جي وڃن ٿا ته مسلمانن کي گهرجي ته ساڻن ڀائن واري پريت سان موڪلائين ۽ سندن سامان پنهنجي سر ڪٽي گاڏين تي پهچائين.“

پروفيسر هاسارام مون سان انهيء وقت گڏ بيٺو هو چيائين ”قاضي جيڪڏهن مسعود نوابشاه ۾ پاڪستان ٺهڻ کان اڳ يا پوء حقارت جو ٻج نه پوکي ها ۽ جهڙي طرح اڄ ڳالهائي رهيو آه اهڙي روش اختيار ڪري ها ته سڄي پاڪستان ۽ هندوستان ۾ اسانجو ضلعو هندو مسلم اتحاد جي لاء مثال بڻجي

پوي ها پر هائي وقت گذري چڪو آهي."

انهيءَ عرصي ۾ ڪجهه هندن جي عورتن سان هٿ چراند ٿي جنهن ۾ مسان پڻ هندن سان مدد ڪئي. خير اهڙي طرح سان هي درد انگيز زمانو جهل ۽ تعصب جي اونداهيءَ ۾ وڪوڙيل ڌرتي تي پيو روپ اختيار ڪيو. هندو سڀ لڏي ويا ۽ انهن جي جاين تي مهاجر مظلوم ۽ ان سان گڏ لالچي ماڻهو اچي ويا.

سنڌ ۾ چاليهه سيڪڙو زميندار هندن جي هٿ ۾ اهي زمينون سڀ وڏيرن جي لاءِ ڪشش پيدا ڪري رهيون هيون ۽ اهو به هڪ سبب هيو جو وڏيرن ۽ زميندارن چاهيو ٿي ته هندو سنڌ ڇڏي وڃن.

اسان هاري ڪاميٽي جي طرف کان ڪابه تحريڪ هلائي نه سگهياسين چاڪاڻ ته هندن ۽ سکن جي وڃڻ ڪري هاري ڪاميٽي کي چڱو نقصان پيو. پر مسلم ليگ ۾ رهندي سان ڪنڊياري ۾ تحريڪ شروع ڪئي ته هندڪيون زمينون هارين کي ملڻ گهرجن ۽ نه وڏيري کي انهيءَ وقت سنڌ جو وڏيرو غلط طريقي سان انهن زمينن جون ڪوڙيون الاٽمينٽون ڪرائي پنهن جي قبضي ۾ رکڻ گهري پيو. مان ڪنڊياري ۾ هڪ زوردار تحريڪ شروع ڪئي، ته سنڌ ۾ هندن جون ڇڏيل زمينون، انهن زمينن تي قابض هارين کي الاٽ ٿي ملڻ گهرجن ۽ انهن سان مهاجر هاري شريڪ ڪيا وڃن. کهڙي جي حڪومت هئي. خاص طرح سان نواب شاهه جا زميندار وٽس ويا ۽ اهو پهريون دفعو هئو جو ١٠٧ ۾ مون کي جهلي ڪنڊياري جيل ۾ قيد ڪيائون. هارين ۾ چڱي خاصي سجاڳي هئي. جيل ۾ ڇڳيون ڇڳيون شيون موڪلي همدرديءَ جو اظهار ڪندا هئا مگر تنظيمي طرح هاري ڪمزور هئڻ ڪري سڄي سنڌ ۾ اها تحريڪ نه هلي سگهي. نواب شاهه ۾ مون اچي رهائش اختيار ڪئي.

انهيءَ زماني ۾ کهڙي جي حڪومت ۾ ڪامريڊ حيدر بخش کي ۽ آخوند شفيع محمد کي هڪڙي نندي چونڊ جتي کهڙي جو سالو بيٺو هو. هنن اميدوارن کي اغوا ڪري ڇڏيائين (جيئن پٽي واري اليڪشن پيريءَ ٿيو.) انهيءَ ڪري مونکي صدمو پهتو ۽ مون مسلم ليگ ڇڏي ڏني.

٥٠-٥١ ۾ سڪرنڊ ۾ هاري ڪانفرنس ٿي رهي هئي جنهن ۾ ڪامريڊ شريڪ نه ٿيو جو جيل ۾ هو. محترم جي-ايم سيد ان ڪانفرنس ۾ شريڪ هئو ۽ چونڊن ۾ گهري دلچسپي ورتائين. به گروهه ٿي پيا. مولوي نذير حسين، دوست محمد ابڙو، مولوي عزيزالله جروار، غلام حسين سومرو انهيءَ گروپ جو خيال هو ته مونکي صدر (قاضي صاحب کي) چونڊين ۽ ٻئي طرف شاهه صاحب جو ارادو هيو ته ڪامريڊ عبدالقادر کي صدر چونڊين اليڪشن ۾ وڏي اڪثريت مون کي ووٽ ڪيو. ۽ آءٌ چونڊجيس مگر افسوس ته به گروپ ٿي پيا. اسان جا ڪجهه ترقي پسند دوست ان ٻئي گروپ ۾ هئا، جن ۾ غلام محمد لغاري ٻئي گروپ ۾ حصو ورتو ۽ آخرڪار ڪامريڊ حيدر بخش جڏهن آزاد ٿيو تڏهن اسان جي گروپ کي ملان گروپ سڏيو ويو ۽ سنڌس وابستگي هن گروپ سان ٿي مگر هن اختلاف جي ڪري ڏاڍو سٺو نتيجو نڪتو. هر گروپ پاڻ کي ڪامياب ڪرڻ جي واسطي شهر شهر ڳوٺ ڳوٺ چڪر ڏيڻ ۽ اسان کي ياد آهي ته سنڌ

۾ اسان جيڪي هاري ڪاميٽيءَ جي نالي ڪانفرنسون ڪيون جن ۾ مولوي نذير، مولوي عزيز الله سمون، مولوي محمد علي راهما سڀ مولانا عبدالله جا پوئلڳ هئا ۽ تمام جفاڪشيءَ سان ڪم ڪيو، ۽ هزارن جي تعداد ۾ هاري آيا. جلدي اسان ڪوٽ ڪيو ته چڱو ائين ٿيندو ته اسان سڀ گڏجي ڪم ڪيون انهيءَ ۾ ميان افتخارالدين وڏو بهرو ورتو ۽ آخرڪار اسان وري هاري ڪاميٽيءَ ۾ ملي وياسين ۽ ٽنڊي چام ۾ منهنجي صدارت جي وقت ۾ اليڪشن ڪرائيسين جتي ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ۽ ڪامريڊ عبدالقادر جو صدارت جي واسطي مقابلو ٿيو جو ڪامريڊ جتوئي ڪامياب ٿيو. غلام حسين سومرو جنرل سيڪريٽري ٿيو. بهرحال هاري ڪميٽيءَ جو ڪم وري شروع ٿيو مگر پاڪستان کان اڳ جيڪا ڪم ڪرڻ جي آزادي هئي سا ختم ٿي چڪي هئي ۽ انهيءَ کان پوءِ مان شخصي طرح سان انهيءَ کي غلطي ٿو محسوس ڪيان جو اسان هاريءَ ڪاميٽيءَ کي سڌي طرح سان هڪ سياسي پارٽي بنايو جنهن ڪري اسان وڌيڪ چاهه اليڪشن ۾ ورتو ۽ بنيادي ڪم تي توجهه نه ڏنو. اهڙيون حالتون پيدا ٿيون جو وري ٽنڊي چام کان پوءِ هاري ڪاميٽيءَ جي چونڊ اڄ تائين ڪانه ٿي. انهيءَ ڪري ڪيترا دوست خاص طرح سان مولوي عزيز الله ۽ مولوي نذير جي سنگت سخت مايوس ٿي ويئي مگر مان پنهنجو ۽ پيرو ڪامريڊ سان ڪونه ڀڳو آءٌ ايتري وقت تائين گڏ رهيس ڪامريڊ حيدر بخش پنهنجي طاقت آهر تمام گهڻي ڪوشش ڪئي. پر اسان جي بدقسمتي اها هئي جو اسان جي منڙيءَ سنڌ کي ۽ هن پياري وطن کي ختم

ڪرڻ جا وڏا سانباها ٿي ويا. حيدر بخش ذهني طرح سان ترقي پسند ۽ هاري همدرد ته ضرور هو مگر جيڪو هن کي پنهنجي وطن سنڌ جي واسطي محبت هئي سا هن کي سڀني ڳالهين کان مٿاهين هئي ۽ سنڌ جو عاشق هو. انهيءَ دور ۾ اسان سان هاري ۽ هارين جي همدردي گهڻو ڪجهه وسري ويئي. حيدر بخش يا اسان کي سنڌ جو ون يونٽ ۾ اچڻ کان پوءِ ايڏو تکو ڌڪ لڳو جو سواءِ سنڌ جي اسان کان ۽ حيدر بخش کان ٻيون ڳالهيون وسري ويون ۽ ١٩٥٤ کان پوءِ هارين جو ڪم تمام گهٽجي ويو.

س- ١٩٥٢ ٽيننسي ائڪٽ ڪيئن ٿيو.

ج- دين محمد سنڌ جو گورنر هيو. ملڪ ۾ گورنر راڄ هيو. مان ان وقت هاري صدر هوس. اسان کي ملاقات ۽ ڳالهين لاءِ گهرايائين. ڪامريڊ حيدر بخش ۽ مون کي پرسان ويهاري چيائين ته شرم نه ٿو اچيو ته هڪڙي جاءِ ۾ سنڌ مان نه ٿا ڪٽي سگهو. چيائين ته هاڻي آءٌ توکي فائيل ٿو ڏيکاريان جنهن ٽيننسي ائڪٽ جي مخالفت ٿيل آهي. اسان کان تجويزون گهريائين. جنهن مطابق ٽيننسي ائڪٽ ٿيو. ان مان هارين کي صاف فائدو اهو ٿيو جو بٽئي اڌو اڌ رائج ٿي، ۽ سريت، پير، مسجد، ڪنير ۽ لوهر وغيره جي نالي حصا پٽيون ڪٽي وڏيرو هاريءَ کي خالي هٿين نه موٽائي سگهندو. ٻيو انهن کي بيدخل نه ڪري سگهبو. اهڙا فقرا شامل ڪيا ويا. جيتوڻيڪ اهڙين ڪاغذي ڪاروائين تي عمل گهٽ ٿيندو آهي. جيئن گذريل سالن ۾ هارين کي زميندار کان ٻج ملڻ وارو قانون پاس ٿيڻ جو ته زميندار ڪاموري سان ساز باز ڪري اهي حق گول

ڏسو صفحو ٢٠

قاضي مسيح

انٽرويو

هاري ورڪر محمد سومر ابڙو

سوال: اوهان ڪڏهن کان هاري تحريڪ ۾ ڪم ڪري رهيا آهيو؟

جواب:- مان ١٩٤٧ کان هاري تحريڪ ۾ ڪم ڪري رهيو آهيان. پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ اسانجي تر ۾ جيڪي هندو هيا (ٽريچن جي پرسان ڳيريلو آهي جيڪو پاڪستان کان اڳ تمام سٺو واپار جو مرڪز هوندو هيو ۽ هتان جا هندو به سٺا شاهوڪار ماڻهو هيا ۽ انهن تمام وڏيون بلڊنگس به ٺهرايون جيڪي اڄ به اها شاهدي ڏئي رهيون آهن. هن وقت انهن جڳهن ۾ غير سنڌي رهن ٿا جن انهن جڳهين کي ڇڻ مال جا واڙا ڪري ڇڏيو آهي.) انهن وڃڻ وقت پنهنجون زمينون ۽ جڳهيون پنهنجي سنڌي دوستن (وڏيرن ۽ هارين کي ڏئي ڇڏيون هيون. اڳتي هلي جڏهن هندو هتان ويا ته انهن خالي جڳهين ۾ اسانجا سنڌي هاري به اچي ويهي رهيا ۽ زمين تي به انهن جو قبضو ٿي ويو. اسان هاري ڪاميٽيءَ وارن انهن کي اهي زمينون ڏيارڻ لاءِ ڪوشش ورتي ۽ ان وقت کانوٺي مان هاري تحريڪ ۾ ڪم ڪري رهيو آهيان.

سوال:- ان دور ۾ هاري ڪاميٽي ۾ جڏهن توهان ڪم ڪندا هيا ان وقت ڪم ڪرڻ جو ڪهڙو طريقو هيو؟

جواب:- اسان ورڪر گڏجي ڪجهه ٽولو ٺاهي ڪم جي ورهاست ڪري پوءِ مختلف ڳوٺن ۾ وڃي ڪچهريءَ جي انداز سان هارين کي پنهنجن مسئلن کان واقف ڪندا هياسين ۽ هارين جا ڪي مسئلا هوندا هيا ته انهن کي اسان لاڙڪاڻي هاري ڪاميٽي جي آفيس ۾ موڪليندا هياسين آفيس ۾ اسانجو هڪ ساٿي مقرر ويٺو هوندو هيو ۽ هر ڪنهن قسم جي ڪوشش وٺي ان مسئلن ڪي حل ڪرائڻ جي ڪوشش ڪندو هيو. پر ڪامريڊ حيدربخش سان جتي به ويندا هياسين اتي هارين جي ميٽنگ سڏائيندا هياسين ۽ پوءِ ڪامريڊ تقرير وسيلي هارين کي انهن جي مسئلن حل ڪرائڻ لاءِ جدوجهد جي طريقن متعلق ٻڌائيندو هيو.

سوال:- ڪا نظرياتي ڳالهه ٻولهه به ٿيندي هئي؟

جواب:- بلڪل! ڪامريڊ چوندو هيو ته بابا هيءَ جيڪا وٽ پڪڙ آهي انهيءَ سان اوهانجي مسئلن کي ڪنهن حد تائين گهٽائي سگهجي ٿو پر ختم نٿو ڪري سگهجي ڇاڪاڻ ته

هي نظام ئي اهڙو آهي تنهنڪري اسانکي اجان اڳتي وڌي ان نظام کي ڊاهڻ گهرجي جيڪو مسئلا پيدا ٿو ڪري.

سوال:- چاچا هن وقت سنڌ هاري ڪاميٽي ۽ سنڌي هاري ڪاميٽي جي نالن سان ٻه هاري ڪاميٽيون ڪم ڪري رهيون آهن اوهانجو انهن مان ڪهڙيءَ سان تعلق آهي يا ڪهڙيءَ کي غلط يا صحيح سمجهو ٿا؟

جواب:- اصلي هاري ڪاميٽي جيئن ڪم ڪندي هئي. اها ته ٻي ڳالهه هئي هن وقت منهنجي ذاتي خيال موجب اهي ٻئي صرف سياسي ڏيکاءُ لاءِ آهن. ۽ ڪم به ڪو صحيح ڪونه ٿو ٿئي.

سوال:- پاڪستان ٺهڻ کان ترت پوءِ هارين لاءِ ڪهڙا مسئلا پيدا ٿيا هيا؟

جواب:- ان وقت هارين لاءِ بيدخليءَ جو مسئلو هو. ۽ هندن جي ڇڏي ويل زمينن جيڪي انهن هارين کي ڏئي ڇڏيون هيون سي مهاجرن جي ڪليمن ڪري بيزمين ٿي رهيا هيا اهو مسئلو هو. زمينن جي ٺئين ڪٽ جو مسئلو هو. وڏيرن جي زيادتين جو مسئلو هو.

سوال:- هن وقت هارين جا ڪهڙا مسئلا آهن؟ ۽ اهي ڪهڙي طريقي سان حل ڪرائي رهيا آهيو؟

جواب:- هن وقت به هارين لاءِ تقريبن ساڳيا مسئلا آهن. هاري وڏي تعداد ۾ بيدخل ٿي رهيا آهن. وڏيرن وري چوريون ڪرائڻ شروع ڪيون آهن اها رات خالي نه آهي جو ڪنهن نه ڪنهن هاري جي چوري نه ٿيندي هجي. ۱۰۹ ۽ ۱۱۰ جاري ٿي ويو آهي. جيڪي هاري ويچارا پنهنجي مسئلن کي

آندل صفحي ۱۸ تان

ڪري ويندو آهي چيو ويندو هو ته جڏهن ڪنهن جنرل جي حڪومت ٿيندي آهي ته ڪامورو سٿر ٿي هٽ هٽي وڏيري کي گهوڙو بنائي چڙهي ويهندو اٿس ۽ وري جنرل ويو ڪو ٻئي جهڙو زميندار حاڪم ٿيو ته وڏيرو شهير ٿي هٽ هٽي ڪاموري کي گهوڙو بنائي چڙهندو آهي ڪم ساڳيو هاري ۽ پورهيت تي ظلم وارو جاري رهندو آهي. هنن ٽيهن سالن ۾ ان کان اڳ ڪاموري، زميندار ۽ سرمائيدار پاڻ ۾ ملي يڪجهت ڪري عوام کي ماريو ۽ چيٿاڙيو آهي.

ان جو بنيادي ۽ حقيقي حل آهي ان ظلم ۽ بربريت تي ٻڌل نظام جي تبديلي. جيسين ائين نه ٿيندو تيسين انصاف ۽ حق پلئه نه پوندا ۽ معاشرو تباهيءَ طرف ڌڪجي ويندو.

س- توهانجي نظر ۾ ڪهڙي قسم جو معاشرو هجي.

ج- منهنجي نظر ۾ غيرطبقاتي سماج هجڻ گهرجي. آءٌ شخصي طرح خدا ۾ اعتقادر کان ٿو ليڪن سچي چمار ڪميونسٽ نظريات رکندڙ مائهن سان گڏجي ڪم ڪندي گذاري اٿم. انهن ۽ اسان جو هڪ ڳالهه تي اتفاق رهيو آهي ته غيرطبقاتي سماج هئڻ گهرجي. غير طبقاتي سماج مان منهن جي مراد آهي ته سمورا پيداواري ذريعا ڪنهن هڪ جاءِ (رياست وٽ) ئي گڏ هجن ۽ هر ڪنهن کي ڪم، خيال جي آزادي ۽ تعليم پلئه پئي سگهي.

حل ڪرائڻ لاءِ گڏريل حڪومت جي وڏيرن وٽ ويندا هيا انهن کي هن وقت اتحادي وڏيرا مخالف وڏيري جو راڄ سمجهي پريشان ڪري رهيا آهن.

سوال:- انهن مسئلن کي حل ڪرائڻ لاءِ اوهان ڇا ڪري رهيا آهيو؟

جواب:- اسان پنهنجي قوت آهر ڪوشش ڪيون ٿا ڏوڪريءَ ۾ اسانجي آفيس آهي اسان ڪورٽن ۾ پينهنڌن تي هر قسم جو ڪم ڪري رهيا آهيون.

سوال:- اوهانجي تہ ڪا هاري تنظيم آهي ئي ڪونہ پوءِ اوهان ڪهڙي طريقي سان ٿا ڪم ڪيو؟

جواب:- اسانجا ڪجهہ پراڻا دوست جيڪي خيرپور ۾ بہ ڪم ڪري رهيا آهن يا اهڙي نموني سان پين هنڌن تي بہ اهي ان ڳالهہ تي سوچي رهيا آهيون تہ ڪا حقيقي هاري تنظيم پيدا ڪجي تہ ان لاءِ اسان ۽ اهي دوست تنظيمي ڪم ۾ بہ رڌل آهيون في الحال تہ اسان لاڙڪاڻو ليبر فيڊريشن سان تعاون ۾ آهيون ۽ انهن سان گڏجي ڪم ڪري رهيا آهيون.

سوال:- اوهان بنيادي انقلاب آڻڻ گهرو ٿا يا صرف هارين جي سماجي حالت ۾ سڌارو آڻڻ گهرو ٿا؟

جواب:- اسين سمجهون ٿا تہ هي جيڪي هارين جا مسئلا آهن انهن جو بنياد ئي هي سماجي ڍانچو آهي جنهن ۾ ظالم ۽ مظلوم، امير ۽ غريب ڏاڍي ۽ هيڻي ڦريندڙ ۽ ڦرجندڙ جو طبقاتي فرق آهي. هي مسئلا تيستائين حل ڪونہ ٿيندا جيستائين هي ساڳيوئي سماجي ڍانچو رهندو ايندو ۽ اسين ان کي ڍاهي ۽ نئون سماج اڏڻ گهرون ٿا ۽ اسين اصل ۾ ڪم بہ ان بنياد تي ٿا ڪريون.

سوال:- وطن دوست جي پڙهندڙن لاءِ ڪو پيغام؟

جواب:- وطن دوست وارا اهائي تہ ڳالهہ ڪن ٿا جيڪا اسين ڪريون ٿا يعني انقلاب ۾ اهميت هاري مزدور جي نوجوانن کي سنڌ ۾ ڪا تبديلي آڻڻي آهي تہ انهن کي گهرجي تہ هو ٻهراڙين ۾ نڪري اچن ۽ هينئر تہ هاري شوق سان ڳالهيون ٻڌن ٿا ۽ اهو دور گذري ويو جڏهن اسانکي چيٽان لڳندا هيا ۽ جيپ جا تاثر ويندا هيا. هينئر ماڻهن ۾ ڪافي شعور اچي چڪو آهي. هاڻي صرف انهن کي منظم ڪرڻو آهي. هاڻي صرف انهن کي منظم ڪرڻو آهي. باقي انهن سڪڻ نعرن سان ڪجهہ بہ حاصل نہ ٿيندو.

محمد سومر ابڙو ڳوٺ ٽريچا، تعلقي ڏوڪري جو ويٺل آهي پاڻ هاري آهي ۽ پراڻو هاري ورڪر آهي. ڪامريڊ حيدربخش جتوئي جي ساٿ ۾ هارين جي حقن لاءِ جدوجهد ڪندو رهيو ۽ اڃا تائين ڪري رهيو آهي سندس عمر ۷۰ سال آهي.

وطن دوست ادیب پبليڪيشن

پاران: ترقي پسند ۽ معياري ادب جا ترجمان ڪتاب جلد ظاهر ٿيندا.

سنڌ ۾ ڪلهوڙا دور

ڪلهوڙا سنڌ جي تاريخ جي تمام اهم دورن جا اکين ڏٺا شاهد آهن. نہ رڳو اهو پر ڪلهوڙن خود سنڌ اندر مختلف محاذن، نظرياتي محاذ تي، ڏاڙئين قبضي خلاف آزادي جي لڙائي، ڏاڙئين آبادڪار ۽ مقامي رئيس، وڏيري ۽ جاگيردار خلاف هارين جي لڙاين - تي هلندڙ لڙاين ۾ عملي طرح سان حصو ورتو آهي، ان ۾ هڪڙو اهو دور بہ آيو جنهن ۾ سنڌ جي قسمت جون واڳون ڪلهوڙن جي هٿ اچي ويون ڪلهوڙن جي سياسي تحريڪ ۽ قوت سنڌ ۾ ڪهڙيون سماجي تبديليون آنديون، ڪلهوڙن ڪهڙين قوتن کي اڳتي وڌايو ۽ ڪهڙين کي پوئتي هٽايو. ڪلهوڙن جي مطالعي ۾ اسانجو مرڪزي نقطو اهو آهي، نہ اهو تہ ڪلهوڙا سمات - سنڌي هئا يا عباسي - سنڌي هئا. تاريخ متعلق اسانجو نقطہ نظر ترقي پسند آهي نہ ڪي نسل پرستي وارو رجعت پسند. اسان جي بدقسمتي اها آهي جو سنڌ جي تاريخ جو هڪ باب بہ ترقي پسند نقطہ نگاهہ کان ڪونہ لکيو ويو آهي. غلام رسول مهر جنهن ڪلهوڙن جي تاريخ مرتب ڪئي آهي. تنهن ڪلهوڙن کي ڪمزور شهادتن جي بنياد تي عباسي ثابت ڪيو آهي ۽ پيو تہ ڪلهوڙن جي تاريخي رول کي غير ضروري طور تي وڌايو آهي. ڪلهوڙن سنڌ جي تاريخ کي اڳتي ڪونہ وڌايو آهي: ڪلهوڙن پاڻ انهن قوتن جي راهہ ۾ رڪاوٽ پئي وڌي، جن سنڌ جي تاريخ کي اڳتي وڌائڻ جي جدوجهد پئي ڪئي. ڪلهوڙن جي وڏي کان وڏي تاريخي گناهہ لاءِ بہ غلام رسول مهر جواز پيدا پئي ڪيو آهي، تنهن خود هڪ هنڌ هڪ سوال ڪيو آهي. سنڌ کي اڪبر مغل سلطنت ۾ شامل ڪيو هو، ۽ بنگال ۽ دکن وانگر هيءُ پرڳڻو پڻ مرڪز کان گهڻو پري هو. تنهن ڪري مرڪز کان ڇڄي الڳ ٿي وڃڻ لاءِ ان کي سڀئي موقعا ميسر هئا، ۽ ٻين صوبن جي مقابلي ۾ سنڌ لاءِ ايئن ڪرڻ وڌيڪ آسان بہ هو. ليڪن، ان جي باوجود، سنڌ ۾ مرڪز کان جدا ٿيڻ جي ڪنهن بہ اهڙي ڪوشش جو سراغ نٿو ملي، جهڙيون ڪوششون ٻين پرڳڻن ۾ مغل حڪومت جي زوال شرط ئي ڪليءَ طرح شروع ٿي چڪيون هيون." تاريخ جي مطالعي ۾ اهو بنيادي سوال آهي. ان سوال جي جواب ڳولي لهڻ لاءِ ۽ ڪلهوڙن جي اوسر جا مادي سبب ڳولي لهڻ لاءِ لازمي آهي تہ سرسري طرح سان ڪلهوڙن جي اصل نسل تي بہ نظر ڪئي وڃي.

غلام رسول مهر ڪن شجرن جي آڌار تي، جن جي صحت تي ڪيس بہ شڪ هئا نہ ايتري

حد تائين جو هن رچرڊ برٽن جو قول به نقل ڪيو آهي ته ”ڪلهوڙن پنهنجي حڪومت جي وقت ۾ زبردستي اهي شجرا ٺهرايا هئا.“ تڏهن به مهر صاحب آخري طرح ان نتيجي تي پهتو ته چاڪاڻ ته ان وقت ڪلهوڙن جي عباسيت تي ڪنهن به شڪ نه ڪيو ۽ چاڪاڻ ته ٻي ڪا ثابتي نه ملي آهي تنهن ڪري ڪلهوڙا عباسي آهن. حالانڪ ٿوري غور ڪرڻ سان اسان صحي نتيجي تي پهچي وڃون ٿا ته ڪلهوڙا ٻاهريان ڪونه هئا. مهر صاحب لکي ٿو ته غالباً هيءَ خاندان سنڌ تي عباسي خليفن جي حڪومت واري آخري دور ۾ پهتو هوندو.“ (١) هن مان ظاهر ٿئي ٿو ته ڪلهوڙن جي وجود جو پتو اسان کي سنڌ ۾ عربن جي حڪومت جي وقت کان پئي ٿو. ۽ هي اهو دور آهي جنهن ۾ ڪلهوڙا اسان کي سنڌي جي حيثيت ۾ ملن ٿا نه ڪي عربن جي حيثيت ۾. ان وقت ۾ جنهن وقت ۾ عرب حڪمران هئا ۽ سنڌي محڪوم هئا، اهڙي صورتحال ۾ حڪمران ٽولي مان نڪري رعيت ۾ شامل ٿيڻ وارو منطق سمجهڻ ۾ نه ٿو اچي. هڪڙو طبقو جنهن وٽ سياسي ۽ اقتصادي قوت آهي سو هيٺئين طبقي جي ثقافت ايستائين قبول نه ڪندو جيستائين ان جي سياسي ۽ اقتصادي قوت ڪسي نه ورتي وڃي آهي. حاڪم کان محڪوم ۾ ضم ٿيڻ وارو عمل ان وقت اڃان به مشڪل ٿي پئي ٿو جنهن وقت حاڪم ۽ محڪوم ۾ ڪشمڪش تيز آهي. ”عرب جي آخري دور ۾“ جنهن لاءِ مهر جو خيال آهي ته ڪلهوڙا سنڌ ۾ آيا هوندا — ۾ ته عربن آبادڪارن ۽ سنڌين ۾ تيز لڙائي هلي رهي هئي، ان لڙائي ۾ سنڌ جي نمائندگي سومرا ڪري رهيا هئا. اهڙي صورتحال ۾ اها ڳالهه وسهڻ جهڙي ڪانه آهي ته ڪلهوڙا عباسي هئا، عرب ڪان لڏي اچي سنڌ ۾ رهيا، جڏهن محڪوم سنڌين ۽ حاڪم عربن درميان سياسي ڪشمڪش زورن تي هئي ته ڪلهوڙا اچڻ سان ئي سنڌي ٿي ويا.

سومرن جي اڳواڻي ۾ عربن جي خلاف سنڌ جي جيڪا لڙائي هئي تنهن جا ٻه پهلو هئا. هڪ ته اها ڌارئين قبضي خلاف قومي آزادي جي لڙائي هئي، ٻيو ته ڌارئين آبادڪار خلاف هاري بغاوت هئي. هن لڙائي هلندي سلطان محمود سنڌ فتح ڪئي هئي ان وقت ڪلهوڙن جو پهريون مشهور فرد هڪ زميندار ۽ رئيس جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو، جنهن جو نالو چينو خان هو. جڏهن سنڌ پنهنجي قومي ڇوٽڪاري لاءِ ڌارئين آبادڪارن خلاف جنگ لڙي رهي هئي، اهڙي صورت ۾ ڪنهن به ڌارئين جو زميندار جي حيثيت ۾ ايري اچڻ وسهڻ جهڙو ڪونه ٿو لڳي.

مهر صاحب لکي ٿو ته ڪلهوڙا سنڌ ۾ عربي حڪومت جي آخري وقت ۾ آيا. عربن خلاف سنڌي سومرا لڙي رهيا هئا، پر ان لڙائي جو ڪو نتيجو ظاهر ٿئي تنهن ڪان اڳ سلطان محمود غزنوي سنڌ فتح ڪئي. سلطان محمود جي وقت ۾ ڪلهوڙا خاندان جي رئيس ۽ زميندار جيڪو مشهور ٿيو سو هو امير چينو خان. مهر صاحب مختلف ڪتابن تان چيني خان جي ڪن ڏاڏن پڙ ڏاڏن جا نالا نقل ڪيا آهن. جيئن ته ٿل، ٻهلو، سنڪراسي، ڪاهر، ٿل، آبن ۽ اوڏائو وغيره. ”آخري دور“ پوين چند سالن

---

(١) تاريخ سنڌ ڪلهوڙا دور (جلد پهريون) ص ٦٧.

کان هڪ يا ٻن نسلن تائين ٿي سگهي ٿو. جڏهن سلطان محمود عربن جي اقتدار کي ختم ڪيو ته ان وقت ڪلهوڙن جو رئيس امير چينو خان هو، جنهن کان مٿي اسان اوڏائي تائين ستن پيڙهين جا نالا معلوم ڪري سگهون ٿا. ۽ انهن نالن تي غور ڪنداسين ته اهي نالا اسان کي خالص سنڌي لڳن ٿا. آخر ائين ڪيئن ٿيو ته ”عربن جي آخري دور ۾ ڪلهوڙا سنڌ ۾ آيا“ ۽ اسان انهن جي ستن پيڙهين جا نالا معلوم ڪري وياسين اهڙا نالا جيڪي خالص سنڌي آهن، عربي ڪونهن.

غلام رسول مهر صاحب بار بار پئي لکيو آهي ته ڪلهوڙا بنيادي طرح سان زراعت پيشه هئا. اقتدار کان اڳ ۽ پوءِ واري وقت ۾ ڪلهوڙن زمينون هٿ پئي ڪيون آهن. ذراعت سان والهانه وابستگي سنڌ ۾ ڏسڻ ۾ اچي ٿي نه ڪي عربن وٽ. جنهن وقت به اسان کي ڪلهوڙن جو ڏس پتو ملي ٿو؛ ان وقت کان ڪلهوڙا زراعت سان وابسته ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

مٿي جيڪي ڪجهه بيان ٿي چڪو آهي تنهن مان ظاهر آهي ته ڪلهوڙا هتي جا اصل سنڌي هئا، نه ڪي عباسي خاندان جا عرب هئا. ڪلهوڙا فوجي مهم پسند هئا، جن پنهنجن سياسي مقصدن خاطر ۽ ماڻهن جي حمايت ۽ تنظيم لاءِ پيري مريدي جو طريقو اختيار ڪيو. جاگيرداري دور جي توهم پرستي سان گڏ نسل پرستي جو عنصر به هوندو آهي. ماڻهن ۾ مرشد جو درجو حاصل ڪرڻ لاءِ لازمي هو ته پنهنجو نسب ڪنهن نه ڪنهن نسبت سان پيغمبر - اسلام سان ملائڻو هو. پر وري به هتي واضح ڪجي ٿو ته اهم اهو ناهي ته ڪلهوڙا اصل سنڌي هئا يا عربي نسل جا هئا، اهم اهو آهي ته ڪلهوڙن جي ڪري سنڌ ۾ ڪهڙيون سماجي، سياسي، ثقافتي تبديليون آيون. يا جيڪي تبديليون اچي رهيون هيون، تن ڏانهن ڪلهوڙن جو رويو ڪهڙو هو؛ اهڙي نموني سنڌ جي تاريخ ۾ اسان ڪلهوڙن جو مقام متعين ڪري سگهنداسين.

هن مضمون جي شروعات ۾ ٻڌايل آهي ته ڪلهوڙا سنڌ جي تاريخ ۾ تمام اهم واقعن جا اکين ڏٺا شاهد آهن. سنڌ ۾ اهي واقعا ڪلهوڙن جي اقتدار کان اڳ به پيش آيا ته هنن جي اقتدار وقت به. ڪلهوڙن جو اهو دور جنهن ۾ هنن ڪنهن نه ڪنهن طرح سنڌ جي سياست ۾ حصو ورتو سو تمام طويل آهي. اهو دور سنڌ ۾ عربن جي آخري وقت کان وٺي سنڌ ۾ ٽالپر دور تائين آهي جڏهن سنڌ مان ڪلهوڙن جي حڪومت ختم ٿي وئي. هن سڄي دور ۾ سنڌ ڪنهن وقت مڪمل طرح سان آزاد ۽ انتهائي خوشحال رهي جيئن سمن جو دور، ته غلامي جي بدترين دور ۾ به رهي. سنڌ جي آزادي لاءِ جدوجهد جو روشن دور به آهي ته ڌارين جي تشدد جي ننگي تلوار به. ڪلهوڙن سومرن جي اڳواڻي ۾ عربي اقتدار خلاف جنگ ڏٺي، سنڌ ۾ سلطان محمود جي ڪاهه ڏٺي ۽ ان مان فائدو به ورتو. ڪلهوڙن سنڌ جي سومرن جي دور ۾ ثقافتي ترقي ڏٺي، سومرن جي غيرت ۽ بهادري ڏٺي، سنڌ جي آزادي لاءِ جنگ ڏٺي، ڪلهوڙن سمن جي وقت ۾ سنڌ جي مڪمل آزادي ۽ درياخان جي وقت ۾ سنڌ جي مثالي خوشحالي ڏٺي، ڪلهوڙن ارغونن جي ڪاهه، ترخانن جي حڪومتن کان پوءِ مغل حڪومت جو دور ڏٺو. مغلن خلاف ڪلهوڙا خود وڙهيا پر پوءِ انهن جا

فرمانبردار ٻانها ٿيا، سنڌ ۾ نادري قتل ـ عام ڏنو ۽ احمد شاهه ابدالي جي ڌٻڙ دونس جا به عيني شاهد ڪلهوڙا آهن. مطلب ته ڪلهوڙن جو دور سنڌ جي تاريخ ۾ تمام ڏکيو آهي اسان ان ڏکيي دور جو مختصر نمونو چند اهم واقعن جي روشني ۾ مطالعو ڪنداسين اهڙي طرح سان جو ان وقت جي سنڌ جي تاريخ جا جزائيات به اسانجيسامهون اچي بيهندا. ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ اهم واقعا آهن چيني خان ڪان وٺي ميان غلام شاهه تائين. انهي ڪري اسان پنهنجو مطالعو به چيني خان ڪان شروع ڪري ميان غلام شاهه تي ختم ڪنداسين، جنهن ڪان پوءِ جا چند سال ڪن نادان فردن جي نااهلي جو داستان آهي.

چيني خان لاءِ جيئن اڳي ٻڌايل آهي ته جنهن وقت سلطان محمود غزنوي سنڌ فتح ڪئي ته هو هڪ رئيس ۽ زميندار جي حيثيت ۾ ظاهر ٿيو، چينو خان رڳو رئيس يا زميندار ڪونه هو پر هن پاڻ کي روحاني پيشوا طور تي به پيش ڪيو ۽ پيري مريدي جو طريقو شروع ڪيو. هن روحاني ۽ اقتصادي آسودگي ڪان سواءِ چينو خان سياست ۾ عملي طرح سان حصو وٺي پيو. چيني خان جي اها ته طرفي ترقي ڪا اتفاقي ڳالهه ڪونه هئي. چيني خان ڪان اڳ ۽ ان جي وقت جون جيڪي حالتون هئيون چيني خان کي تن پيدا ڪيو. چيني خان جي وقت ۾ عربن خلاف سومرا جيڪي لڙائي ڪري رهيا هئا سا قومي سان گڏ طبقاتي هئي جيڪا، تلوارن، نيزن، ڀالن ۽ تيرن ڪان علاوه نظرياتي هٿيارن سان به لڙي پئي وئي. عرب اسلامي ايڪتا تي زور ڏئي رهيا هئا ته سومرا وري قومي بنيادن تي ثقافت ۽ سيڪيولرزم تي. هر هنڌ ۽ هميشه ائين ٿيو آهي ته مظلوم قوم يا طبقي جيستائين پاڻ کي ظالم قوم يا طبقي ڪان نظرياتي يا ثقافتي طرح سان علحده نه ڪيو آهي تيستائين ظالم جي خلاف ڪامياب سياسي جنگ نه لڙي سگهيو آهي، جنگ جيڪڏهن کٽي به آهي ته ان جا نتيجا صحيح ڪونه نڪتا آهن. سومرن انهي ڪري نظرياتي طرح سان پاڻ کي عربن ڪان الڳ رکيو. چيني خان اهو سڀ پئي ڏٺو پر هلندي جنگ ۾ هن ڪوبه حصو نه ورتو ٻنهي مان ڪنهن جي نظريه کي به مڪمل طرح سان پنهنجو نه ڪيو نه سومرن جي کي نه وري عربن جي کي، وچان پيري مريدي جي راهه ڪڍي ۽ جڏهن سلطان محمود سنڌ ۾ پهتو ته چينو خان جلدي ۾ اسان کي رئيس ۽ زميندار ڏسڻ ۾ اچي ٿو. قليچ بيگ لکيو آهي ته ”غزنوي ۽ غوري بادشاهن جي گماشتن جي زماني ۾ هي ”چينو“ ڪيترن راڻن جي مدد سان ملتان پهتو، ۽ اتي جي حاڪمن سان پاڻ کي وابسته ڪري ڇڏيائين.“ سنڌين ۽ عربن جي لڙائي ان مرحلي ۾ هئي جو ڪابه قوت غالب نظر نه پئي آئي، انهي ڪري چيني خان لاءِ ڪنهن به هڪ کي چونڊڻ مشڪل هو. پر جڏهن سلطان محمود سنڌ ۾ هڪ فاتح جي صورت ۾ اچي نازل ٿيو ته چيني خان کي پنهنجي وفاداري ظاهر ڪرڻ ۾ ڪابه ڏکيائي ڪانه ٿي، ”ملتان پهچي پاڻ کي اتي جي حاڪمن سان وابسته ڪري ڇڏيائين.“ هن طرح موقعه مان پنهنجي لاءِ ڪو مفاد حاصل ڪري وٺڻ نه صرف چيني خان لاءِ پر پوءِ جي ڪلهوڙن لاءِ به جائز هو. غلام رسول لکي ٿو ته ”ملتان جي حاڪم محمد چيني کي جاگير به ڏني ۽ ڪيس چام

(١) تاريخ ڪلهوڙا ـ غ ـ ر مهر ص ٨١

جو لقب پڻ عطا ڪيو.(١)

چيني خان جي شادين، شڪار جي شوق ۽ ٻين مشغلن کي ڇڏي هتي صرف اهو چوڻ ڪافي ٿيندو ته جنهن جو مضمون سان تعلق آهي ته چيني خان کي ٻه پٽ هئا هڪ مهدي محمد ۽ ٻيو دائود. چيني خان دنياوي ڪمن لاءِ مهدي کي ۽ ديني ڪمن لاءِ دائود کي مقرر ڪيو. مهدي جلدي وفات ڪري ويو ۽ ان جو پٽ ابراهيم پيءُ جي مسند تي ويٺو. ابراهيم کي ڪلهوڙو چيو ويو ۽ دائود جي پوين کي دائود پوٽا. ابراهيم ۽ دائود جا ڪجهه اختلاف به ٿيا ڇاڪاڻ ته دنياوي طاقت سان گڏ ابراهيم روحاني طاقت به پاڻ وٽ رکڻ پيو گهري جيئن سندس ڏاڏو. هي اختلاف پوءِ وقت به وقت شدت اختيار ڪندا رهيا ايتري قدر جو ڪلهوڙن ۽ دائود پوٽن ۾ خونريز لڙايون به ٿيون. بهرحال ڪلهوڙن جي تاريخ تي ڪجهه تاريڪ پردا پئجي ويا، ته آدم شاهه ظاهر ٿيو جيڪو حقيقي طرح سان اهڙو شخص چئي سگهجي ٿو جنهن ڪلهوڙن جي حڪومت قائم ڪرڻ جو پٿر رکيو.

آدم شاهه ڪلهوڙي چيني خان جي طريقي کي جيئن جو تيئن قبول نه ڪيو. هن پنهنجي عمل سان ثابت ڪري ڏيکاريو ته مخصوص سياسي مفاد خاطر حڪمران ٽولي جي صرف حاشيه برادري ناهي ڪرڻي پر پنهنجي حيثيت مڃائڻ لاءِ طاقت جو مظاهرو به ڪرڻ گهرجي. آدم شاهه انهي ڪري پيري مريدي ۽ زميندار کان سواءِ ماڻهن جي سياسي تنظيم به ڪئي، ان سياسي تنظيم کي فوجي رنگ ڏنو ۽ مهم جوئي جو آغاز ڪيو. مهر لکي ٿو ته ”ميان آدم شاهه جو جن حالتن سان واسطو پيو، تن ۾ هو ٻنا ڪنهن خواهش جي سياسي ڪشمڪش جو شڪار ٿي ويو. انهي سبب ڪري هن شهرت حاصل ڪئي، ۽ خانداني ميراث ۾ درويشيءَ سان گڏ سياست به شامل ٿي وئي.“(١) آدم شاهه ”ٻنا ڪنهن خواهش جي سياسي ڪشمڪش جو شڪار ٿيڻ“ جي ڳالهه ڪانهي. آدم شاهه ارغونن ۽ انهن جي سنڌي چاڙتن خلاف طاقت گڏ ڪري رهيو هو، اهوئي سبب آهي جو بکر (ڪي چون ٿا ملتان) جي گورنر کيس شهيد ڪرائي ڇڏيو. آدم شاهه جو شعوري عمل ان مان به ظاهر ٿئي ٿو ته هن پاڻ کي بکر کان ٻاهر ٽڪري تي دفن ڪرڻ جي وصيعت ڪئي ته جيئن پونير سندس مشن کي اڳتي وڌائين. قومي آزادي جي لڙائي ۾ شهيد ٿي وڃڻ جا به درجا آهن. ارغونن هٿان آدم شاهه به شهيد ٿيو هو ته مخدوم بلاول به. پر ٻنهي جي شهادت ۾ فرق آهي.

مهدي ميران محمد جونپوري جڏهن سنڌ ۾ آيو هو ته آدم شاهه به ان سان مليو هو. مهدي صاحب جي وقت ۾ سنڌ جون واڳون دريا خان جي هٿ ۾ هيون. ان وقت سنڌ جا سيئي قومي ادارا غير فرقيوارانه ترقي پسند بنيادن تي ٻڌل هئا. سنڌ جي جاگيرداري سماج جي ڪک مان سرمائيداري جنم وٺي رهي هئي. ٺٽي، نصرپور، ۽ سيوهڻ ۾ صنعتي پيداوار صرف خانداني ضرورتن لاءِ ڪونه هئي پر مارڪيٽ لاءِ هئي. مهدي جونپوري جي پٺتي اسلامزم سنڌ جي ان سماجي اوسر کي روڪي ڇڏي ها، انهي ڪري سنڌ جا ماڻهو مهدوي تحريڪ جي شديد مخالفت ڪري رهيا هئا. آدم شاهه ان مخالفت جي ڪري مهدي جي هٿ تي باقاعده بعيت نه ڪئي. آدم شاهه ڪلهوڙو ارغون

(١) ڪلهوڙا ص ٨٧

(١) تاريخ ڪلهوڙا ص ١١٧

گورنر ۽ ان جي سنڌي گماشتن وڏيرن خلاف تحريڪ هلائي ان جي نتيجي ۾ هن کي شهيد ڪيو ويو پر جڏهن شاهه بيگ سنڌ تي ڪاهي آيو، سنڌين ۽ ارغونن جون آدم شاهه جي گهر جي ٻاهران لڙايون ٿيون پر آدم شاهه ماٺ ڪيو گهر ۾ ويٺو رهيو. ڇو؟ ڇاڪاڻ ته هن جنگ جي نتيجي جو انتظار ڪيو. آدم شاهه جو هڪ مخصوص مفاد هو. اهو مقصد هو دريا خان کي للڪاري حاصل ڪري نه پيو سگهي. آدم شاهه وٽ ايتري سياسي ۽ فوجي تنظيم به ڪانه هئي. آدم شاهه جو سچو مقصد صرف پنهنجي زميمنداري وڌائڻ جو جنهن لاءِ ماڻهو سندس دريا خان خلاف ساٿ ڏيڻ لاءِ تيار ڪونه هئا. انهي ڪري هن انتظار ڪيو ته ارغونن ۽ سنڌين جي لڙائي جو ڪهڙو نتيجو نڪري ٿو. جيڪڏهن سنڌين کٽيو تڏهن به حڪومت ڪمزور ٿي ويندي ڇاڪاڻ ته ڄام فيروز جي نااهلي به حڪومت ۾ شامل هوندي. پر جيڪڏهن ارغونن کٽيو ته هو ڌاريا هوندا ۽ ماڻهن جا جذبا ارغونن خلاف آساني سان ڀڙڪائي سگهبا. غلام رسول مهر پنهنجي تاريخ ۾ جيڪي مختلف ڪتابن مان ٽڪرا پيش ڪيا آهن تن سڀني مان هيءَ واضح ٿئي ٿو ته ”پر پاسي جي زميندارن بکر (يا ملتان جي نائب وٽ آدم شاهه جي شڪايت ڪئي جنهن آدم شاهه کي مارائي ڇڏيو.“ مهر صاحب پنهنجي تبصري ۾ لکي ٿو ته ”مريدن جي وڌندڙ تعداد ڪري آدم شاهه کي وڌيڪ زمينن جي گهرج ٿي، ٻيو هي ته ٻين زميندارن جي برعڪس ميان آدم شاهه وٽ هاري خوش هئا انهي ڪري ٻين زميندارن کي ڇڏي هاري ميان آدم شاهه جي زمينن تي ڪم ڪرڻ لاءِ ايندا پيا وڃن انهي ڪري حسد وچان زميندارن ميان صاحب جي خلاف شڪايت ڪئي.“ هتي

اسان لکيل تاريخ جي ڪجهه وضاحت ڪري وري مقصد تي ايندا سين. اسان کي سنڌ جي جيڪا به لکيل تاريخ ملي ٿي تنهن ۾ چند فردن جا ڪارناما آهن جيڪي يا ته پاڻ وڏيرا آهن يا وري مذهبي مهندار - انهن جي سخا، بهادري، غريب نوازي انهن جون ڪاميابيون ۽ ناڪاميابيون. انهن جو عروج ۽ انهن جو زوال - تاريخ جي واڳ چڻ سندن هٿ ۾ آهي جيڏانهن به چاهين تيڏانهن تاريخ جي رخ کي موڙي سگهن ٿا پر درحقيقت ائين ناهي. عوام ئي تاريخ ٺاهيندڙ آهي. ۽ عوام هميشه اڳتي وڌڻ وارين قوتن جو ساٿ پئي ڏنو آهي. پوءِ ڪڏهن ڪڏهن ائين به ٿيو آهي ته موقع پرست قوتن اڳتي وڌڻ جي آسري عوام سان غداري پئي ڪئي آهي. عوام انقلاب آڻي ٿو ۽ رجعت پسند ۽ موقع پرست قوتون ان تي قبضو ڪري ويهي رهن ٿيون. انقلاب تي پنهنجي حق - ملڪيت جي دعوا ڪن ٿيون ۽ عوام ٻي لڙائي لاءِ وري تياريون شروع ڪري ٿو. هيءُ رجعت پسند گروهه ايترو ته بي ايمان ۽ احسان فراموش هوندو آهي جو اها ڳالهه تسليم ئي نه ڪندو آهي ته انقلاب آڻڻ يا اڳتي وڌڻ ۾ عوام جو به ڪو حصو آهي. انهي ڪري تاريخ جا ڪتاب جيڪي ڪن سورمن جي ڪارنامن سان ڀريا پيا آهن جيڪي رجعت پسندن جا لکيل آهن. جن ۾ عوام جي جنگ ۽ جهد جو ڪوبه ظاهرا ذڪر ڪونهي، انهن ڪتابن مان عوام جو انقلابي ڪردار اسان کي ڳولهي لهڻو آهي. اهو ڪم ايترو مشڪل به ڪونه آهي ان کي اسان آساني سان رجعت پسند قوتن جي باهمي تضادن مان ڳولهي سگهون ٿا، جنهن ۾ هو ضمني طرح عوام جو ذڪر

ڪري وڃن ٿا. آدم شاهہ جيڪا جدوجهد ڪئي آهي تنهن کي ان اصول تي ڏسڻ گهرجي.

ارغون نواب آدم شاهہ کي مارايو ڇاڪاڻ تہ مقامي وڏيرن نواب وٽ شڪايت ڪئي هئي، انهي ڪري تہ آدم شاهہ وٽ ماڻهو گڏ ٿيندا پيا وڃن جن جي مدد سان هو وڌيڪ زمينون هٿ ڪندو پيو وڃي. هيءَ آهي تصوير جو رخ جيڪو غلام رسول مهر جي تاريخ پڙهي اسانجي سامهون اچي بيهي ٿو پر حقيقت بلڪل ائين ناهي جيئن مختلف تاريخن ۾ پيش ٿيل آهي جنهن جي جهلڪ مٿي ڏيکاري وئي آهي. حقيقي تاريخ هيءَ آهي تہ دريا خان جي شهادت کانپوءِ سنڌ ارغونن جي غلام ٿي وئي هئي، پر سنڌي عوام ان غلامي کي تسليم نہ ڪيو هو ۽ انهن جنگ جاري رکي هئي. سنڌي وڏيرو ۽ زميندار غداري ڪري ارغونن سان ملي ويو هو انهي ڪري سنڌي عوام جي جدوجهد نہ صرف ڌارئين قابض خلاف هئي پر پنهنجي وڏيرن خلاف بہ هئي. آدم شاهہ کي پنهنجو مخصوص مفاد ان ۾ ڏسڻ ۾ آيو تہ هو ان عوامي اڀار جو ساٿ ڏئي - انهي ڪري کيس مارايو ويو. مهر صاحب مختلف تاريخن جي حوالي سان لکيو آهي تہ آدم شاهہ وڏي عمر ماڻي علي محمدراشديجو خيال بہ نقل ڪيو اٿائين جنهن مطابق آدم شاهہ جي عمر ٨٠ سال ٿئي ٿي. اسي سالن جي عمر ۾ جنوني انقلابي ٿيڻ ۽ جواني ۾ وري خاموش تماشائي جا ڪهڙا سبب ٿي سگهن ٿا. بکر جي نواب جي هٿان مرڻ کان شاهہ بيگ جي هٿان مخدوم بلاول وانگر مرڻ ۾ ڪهڙي قباحت هئي؟ – وڏي قباحت هئي – سنڌ جي ڌرتي تي ان وقت ٽي فلسفا، ٽي نظريہ جنگي حالت ۾ هئا. (١) دريا خان جي نيشنلزم ۽ سيڪيولرزم جيڪي سنڌ جي قومي آزادي ۽ سنڌ جي جاگيردارنہ سماج جي بطن مان اڀرندڙ سرمائيداري جو دفاع ڪري رهيا هئا. (٢) ميران جونپوري ۽ سندس مريد شاهہ بيگ جي پٺتي اسلامزم ۽ قدامت پسندي جيڪي سنڌ جي قومي آزادي کسي سنڌ کي ڏکي، وري جاگيرداري غار ۾ ڦٽو ڪرڻ گهرن پيا (٣) آدم شاهہ جي لبرلزم جيڪا اڀرل بنيادن تي ساڳيو جاگيرداري نظام قائم رکڻ گهري پئي. جيڪڏهن مقابلي ۾ وڌيڪ ترقي پسند قوت ڪونهي تہ لبرلزم قدامت پسندي خلاف وڙهي ٿي. پر جيڪڏهن ٽئين قوت ترقي پسند بہ آهي تہ لبرلزم هميشہ ترقي پسند قوت خلاف رجعت پسند ۽ قدامت پسند قوتن جو ساٿ ڏنو آهي. آدم شاهہ انهي ڪري سيد ميران محمد جونپوري جي بيعت نہ ڪئي، ۽ شاهہ بيگ جي ڪاهہ ويل غير جانبدار رهي، شاهہ بيگ جي خاموش حمايت ڪئي، ۽ جڏهن راهہ مان ترقي پسند قوت هٽي وئي تہ ارغونن جي وڌيڪ قدامت پسند قوت جي مقابلي ۾ آدم شاهہ جي لبرلزم ميدن ۾ اچي ويو ڪلهوڙن جي اٿيندڙ تاريخ ۾ بہ هيءَ عنصر بلڪل نمايان آهي. انهي ڪري آدم شاهہ ڪلهوڙي شاهہ بيگ جي هٿان شهيد ٿيڻ کان بکر (يا ملتان) جي گورنر هٿان شهيد ٿيڻ کي ترجيح ڏني.

آدم شاهہ جي مارجي وڃڻ کان جلدي پوءِ سنڌ ۾ اهم تبديليون رونما ٿيون. سنڌ ۾ ارغون ۽ ترخان اقتدار ختم ٿي ويو ۽ مغل اقتدار شروع ٿيو. ترخاني ۽ مغل سامراج جو ٿورو ذڪر ڪرڻ لازمي آهي، جيئن انهن جو نقشو اسانجي سامهون اچي جن ۾ ڪلهوڙن کي ڪم ڪرڻو پيو.

کابل جي ڀر قبيلن ارغونن ۽ ترخانن شاهه بيگ جي اڳواڻي ۾ سنڌ فتح ڪئي هئي. اقتدار پهرياڻين ارغون خاندان جي هٿ هيٺ هو جنهن کانپوءِ ترخانن جي هٿ ۾ آيو. ترخانن کان وري اقتدار مغلن جي هٿ هليو ويو جڏهن اڪبر بادشاهه جي سپهه سالار عبدالرحيم خان خانان سنڌ فتح ڪئي. مغل ۽ ارغون ترخان سامراج * ۾ اهو فرق هو جو ارغون ۽ ترخان سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ سنڌ ۾ رهي پيا هئا. هنن سان گڏ پنهنجا ٻار ٻچا به هئا ۽ سنڌ جي ڪيترن وڏيرن جي گهرن سان هنن شاديون به ڪيون هيون. ارغون ۽ ترخان ڌرتي کان ايترو ته اکڙجي چڪا هئا جو هنن جي ڪابه پٺ ڪانه رهي هئي، ٻيو هيءُ ته ترخانن سنڌ کي انتظامي طرح ٻن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو اتريون حصو جنهن جي گادي بکر هئي ۽ ڏاکڻيون حصو جنهن جي گادي ٺٽو هو.

مغل سامراج کي دهلي سلطنت جي مضبوط پٺ Rear هئي. مغل لشڪر جيڪو آيو سو هتي اهم قلعن تي قابض ٿي ويهي رهيو لشڪر جو گهڻو حصو خان خانان سان واپس هليو ويو لشڪر سان پنهنجو خاندان ساڻ ڪونه هو جيئن ترخانن ۽ ارغونن سان هيو. مغلن ۽ ترخانن جي لڙائي ۾ سنڌين جي ڪابه دلچسپي ڪانه هئي، ڇاڪاڻ ته ٻئي ڌريون سنڌ تي تسلط قائم ڪرڻ گهرن پيون. هنن جي لڙائي ان تي هئي ته سنڌ تي ڪنهن جي حڪومت هئڻ کپي ان هڪ جهڙائي کان سواءِ مغل ۽ ترخان اقتدار جون پنهنجون ڪجهه مخصوص ڳالهيون به هيون. مغلن جو جيترو لشڪر سنڌ ۾ هو تنهن کان ارغوني ترخاني لشڪر تعداد ۾ وڌيڪ هو پر ارغونن کي ڪابه مضبوط پٺ ڪانه هئي جيئن مغلن کي هئي. ٺٽي ۽ بکر جي ترخان گورنرن ۾ اختلافات ٿي پيا ايتري حد تائين جو ٻنهي ڌرين ۾ لڙائي جي نوبت اچي وئي، ترخانن کي مضبوط پٺ نه هئڻ ۽ انهن جي باهمي تضادن ڪري هو گهڻي وقت تائين، صرف چند هزار لشڪر ۽ ڪن سنڌي وڏيرن جي مدد سان، باقي ناراض آبادي جي خواهش خلاف سنڌ تي ايتري وقت تائين حڪومت ڪري نه سگهن ها جيتري وقت تائين پوءِ مغلن حڪومت ڪئي سنڌين کي ترخانن جي قوت جو به اندازو ٿي ويو هو. جڏهن پورچوگيزن ٺٽي تي حملو ڪيو هو. حالانڪ هن حملي ۾ ڪيترائي سنڌي مارجي ويا هئا ٺٽي جي ظالمانہ ڦرلٽ ڪئي ويئي هئي آخر ۾ ٺٽي کي باهه به ڏني وئي هئي ان سڀ ڪجهه ٿيندي به سنڌين تي اها حقيقت کلي ته ارغون ۽ ترخان مضبوط ڪونه آهن. ترخانن جي مقابلي ۾ حالانڪ مغل ٿورا هئا تڏهن به هنن کي اڪبر جي دهلي شهنشاهيت جي مضبوط پٺ هئي، جيڪا فوري ڪمڪ سوکلي مشڪل کان بچڻي پئي وئي، دهلي شهنشاهيت جي مضبوطي ڏي سنڌين لاءِ نفسياتي شڪست خوردگي جو باعث بڻجي پئي سگهي. مغل سامراج حالانڪ ارغون، ترخان سامراج کان وڌيڪ مضبوط هو پر

* هتي سامراج جو اصطلاح جديد سياسي- اقتصاديات مطابق استعمال نہ ڪيو ويو آهي پر پنهنجي پراڻي معني ۾ جنهن جو مطلب آهي ڌاريون قبضو يا تسلط اڳتي به جتي سامراج لفظ اچي ته ان کي ان معني ۾ سمجهيو وڃي.

پوءِ بہ ڏسون ٿا تہ سنڌين پنهنجي آزادي جي لڙائي ۾ وڌيڪ شدت پيدا ڪئي آهي. اهو سنڌن سياسي شعور جي واڌاري جي علامت بہ آهي. جڏهن مغلن سنڌ فتح ڪئي تہ هنن جلدي تاڙي ورتو تہ هاڻي وڏو ۽ مکيہ دشمن ارغون - ترخان اقتدار ناهي مغل اقتدار حقيقي ۽ مکيہ دشمن آهي. وري مغل سامراج پنهنجي سڄي دور ۾ اڪبر کان وٺي محمد شاهہ تائين يڪسان نہ رهيو آهي، مرڪزي حڪومت ۾ مغل سامراج جا ٻہ چٽا روپ آهن. هڪ آهي اڪبري دور ۾ منافقانہ سيڪيولرزم (لادينيت) جو، جنهن مطابق غير فرقيوارن بنياد تي مغل سامراج کي وڌائجي ۽ مضبوط ڪجي. ٻيو روپ آهي عالمگيري دور ۾ فرقيوارانہ جنونيت ۽ جابريت جو جنهن مطابق فرقيوارانہ بنياد تي مغل سامراج کي وڌائجي ۽ مضبوط ڪجي. ٻيو روپ آهي عالمگيري دور ۾ فرقيوارانہ جنونيت ۽ جابريت جو جنهن مطابق فرقيوارانہ بنياد تي تشدد سان مغل شهنشاهيت کي وڌائڻو هو. شاهہ جهان ۽ جهانگير جي دور ۾ اڪبري ۽ عالمگيري دور جا جزا ملايل هئا. پر ڪمزور شڪل ۾ اورنگ زيب کانپوءِ محمد شاهہ تائين طوائف الملوڪي جو دور هو، جڏهن نادر شاهي ڪاهہ ٿي.

مغل سامراج جو جيڪو سنڌ تي اثر ٿيو ٿي تنهن جو خاڪو هي آهي تہ سنڌ جي فتح اڪبر جي اڳتي وڌڻ Forward Policy جو نتيجو هئي، جنهن مطابق ايران ۽ افغانستان جي حالتن تي نظر رکڻي هئي. سنڌ جي ورهاست - ٺٽي ۽ بکر کي قائم رکيو ويو. جنهن کان پوءِ وري اتر سنڌ جو ڪنٽرول ملتان جي حوالي ڪيو ويو ۽ ڏکڻ جو ٺٽي جي حوالي ڪيو. ۽ آخر ۾ انتظامي طرح سان سنڌ کي هيٺين صوبن يا پرڳڻن ۾ ورهايو ويو.

(۱) اتر اولهہ ۾ سبي ۽ گنجابہ هيءَ جنگي لحاظ کان اهم پرڳڻو هو ڇاڪاڻ تہ اتان بولان لڪ جي حفاظت ڪئي ويندي هئي ۽ افغانستان ۽ ايران جي حالتن جو جائزو ورتو ويندو هو. ۲- اتر اوير ۾ بکر ۳- سيوهڻ وچ ۾ ۽ ۴- ڏکڻ ۾ ٺٽو. ٺٽي جي اهميت انهي ڪري وڌيڪ هئي تہ هتي جي مغلن خلاف تحريڪ وڌيڪ انقلابي ۽ عوام دوست هئي جيئن سنڌ جي هيءَ انتظامي ورهاست سنڌ جي جدوجهد کي روڪڻ لاءِ ڪئي وئي هئي جيئن سنڌ جي قومي آزادي جي لڙائي قومي شڪل وٺي نہ سگهي. پر مختلف صوبن جا گورنر بغاوت کي ڪچلڻ ۾ هڪ ٻئي جي مدد ڪندا هئا. سنڌ جي هيءَ ورهاست سنڌ جي آزادي جي لڙائي کي تہ متاثر ڪري پئي سگهي پر مرڪز (دهلي) ۾ جيڪي سامراجي نظرياتي ۽ فلسفيانہ تبديليون اچي رهيون هيون سي سنڌ کي متاثر ڪونہ پيون ڪن. سنڌ اڪبر جي منافقانہ لادينيت کي قبول نہ ڪيو - حالانڪ ان جا خالق سنڌي هئا. مبارڪ خان ۽ ان جا پٽ ملا فيضي ۽ ابوالفضل - نہ وري سنڌ اورنگزيب جي فرقيوارانہ جنونيت کي قبول ڪيو. پاڻ مغل سامراجيت جي ٻنهي روپن خلاف جدوجهد ڪئي. سنڌ ان جدوجهد ۾ گهڻو ڪري تصوف کي استعمال ڪيو. سنڌ ۾ تصوف کي سماجي فلسفي طرح قبول ڪيو ويو وڃي ڇاڪاڻ تہ تصوف انسانيت جي آزادي، برابري ۽ ترقي جي فلسفي طور پيش ٿيو. جنهن ۾ آزاديءَ جي مراد هئي تہ ڌارئين جي سامراجي قبضي کان آزادي ۽ مقامي جاگيرداري جي ڏاڍ ۽ پرماريت کان آزادي، انساني برابري ۾ وري انسانيت جي فرقيوارانہ بنيادن تي ورهاست کي قبول نہ ٿيو ڪيو وڃي نہ ڪي وري جاگيرداري سماج واري

نند وڏائي واري ورچ کي قبول ڪيو پيو وڃي. تصوف سيني انسانن جي ترقي ۾ يقين پيو رکي انهي ڪري جاگيرداري نظام ۽ ڏاڍئين قبضي خلاف هاري بغاوتن ۾ تصوف کي نظرياتي هٿيار طور استعمال ڪيو پيو وڃي. ڪلهوڙن تصوف جي هيءَ شڪل ۽ صورت قبول نه ڪئي پر آن جي شڪل مٽائي ان کي پنهنجي طبقاتي مفادن لاءِ استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. ڪلهوڙن جو تصوف ۽ تحريڪ اڇوڪن اصطلاحن ۾ نه کاٻي ڌر جو هو نه وري ساڄي ڌر جو، ڪلهوڙن جو تصوف وچٿرو يا آزاد خيال هو، جيڪو پنهنجي ظاهري شڪل صورت، نعري ۽ دعوا توڙي عمل ۾ ڪيترو به انقلابي لڳي پر پنهنجي منطقي نتيجي ۾ رجعت پسند ۽ فسطائي آهي. ڪلهوڙن تصوف جي آڙ ۾ پيري مريدي وسيلي ماڻهن جي سياسي تنظيم ڪئي اهڙي طرح سان هڪ طاقتور گروپ ٺاهي زمينون هٿ ڪندا رهيا. ڪلهوڙا انهيءَ ڪري روحاني پيشوا، سياسي اڳواڻ، زميندار سان گڏ فوجي مهم پسند هئا. آدم شاهه کين اهو سمجهايو ته پنهنجي اقتدار کي وڌائڻ لاءِ رڳو اهو طريقو ناهي ته چيني خان وانگر حڪمران جي وچ ۾ چانئنٽ چمچي پر عوامي آڌار کي استعمال ڪري طاقتور گروپ ٺاهي اقتدار حاصل ڪجي. مغل سامراج جي اها ڪيفيت هئي، ڪلهوڙن جي اها پاليسي هئي. سنڌ جا وڏيرا ۽ جاگيردار قوم سان غداري ڪري مغل سامراج جا طرفدار هئا. عوام استحصال جي چڪي جي ٻن پڙن جي وچ ۾ پيسجي رهيو هو. هڪ طرف هو مغل سامراج ۽ ٻئي طرف وري سنڌي رئيس، وڏيرو ۽ جاگيردار.

آدم شاهه جي مارجڻ کان وٺي ميان يارمحمد جي وقت تائين، جنهن وقت ڪلهوڙن کي حڪومت جي سند ملي. هي سڄو دور ڪلهوڙن جي فوجي مهم جوئي ۽ زمين هٿ ڪرڻ جو دور آهي. آدم شاهه جي مارجي وڃڻ ڪري ۽ مغلن جي تشدد ڪري ڪلهوڙا ماڻهن جون همدرديون حاصل ڪندا ويا. آدم شاهه جي پٽ دائود زمينن ۾ اضافو ڪيو. سندس ٻن پٽن هرهڪ ميان الياس ۽ ميان شاهل محمد زمينن ۽ طاقت ۾ اڃا به واڌارو آندو. شاهل محمد ته ان مهم ۾ پنهنجي ڏاڏي يعني آدم شاهه وانگر قتل ڪيو ويو. ميان شاهل زمينون آباد ڪرايون انهي لاءِ هن لاڙڪاڻي وارو گهاڙ واهه به کوٽايو هو. ميان شاهل محمد کانپوءِ سندس پاڻتيو، ميان الياس جو پٽ ميان نصير محمد مسند تي ويٺو. ميان نصير محمد ڪلهوڙي سيني کان وڌيڪ سياسي تدبر، بلند حوصلي ۽ فوجي تدبير جو مالڪ هو. حالتون سازگار نه ڏسي هو ريگستان ڏانهن هجرت ڪري ويو جتان پوءِ ملتان هليو ويو. هن ڏکهي ۽ تڪليف پرئي سفر ۾ هن مريدن جي سياسي تربيت ڪئي، انهن کي ڏکن ڏاکڙن جون مشقون ڪرائي کين سخت جان ڪيو. جڏهن مقابلي جو ست ساريائين ته موٽي اچي لڙائي شروع ڪيائين. جنهن ۾ بکر جي گورنر محبت خان، سبي جي گورنر مرزا خان ۽ غدار سنڌي وڏيرن جي سات کي شڪست ڏنائين. پوءِ ملتان جو گورنر معزالدين به اورنگزيب جي حڪم تي ميان نصير محمد تي چڙهائي ڪري آيو. ان لڙائي ۾ ميان نصير گرفتار ٿي پيو جنهن کي اورنگزيب جي دربار ۾ وٺي ويا. پٺيان ميان جي مريدن پنهنجي جدوجهد جاري رکي. اورنگزيب سخت پهري هيٺ ميان کي گواليار جيل ڏانهن ڏياري موڪليو. ميان صاحب رستي ۾ پنهنجن ڪجهه

ڏسو صفحو ٣٦

"فيض"

پورهيت جي اجرت تي ڏاڙي جو نالو اضافي نفعو

١٨٣٤ع ۾ انگلستان ۾ سرمايداري جي خلاف رابرٽ اوون جي سرڪردگي ۾ گرانڊ نيشنل ڪنساليڊيشن ٽريڊس يونين تحريڪ نهايت شد مد سان شروع ٿي چڪي هئي ۽ چند هفتن ۾ ميمبرن جو تعداد پنجن لکن تي وڃي پهتو، ان مزدور جماعت ۾ ملڪ جي تمام صنعت ۽ حرفت جا مزدور شريڪ هئا ۽ ان اداري جو پيدا ٿيڻ ان امر جو ثبوت هو ته ان شروعاتي زماني ۾ ئي مزدور ۽ سرمائيدار جي درميان ڪشمڪش شروع ٿي چڪي هئي، پر جنهن تخيل تي ان اداري جو بنياد رکيو ويو هو ان ۾ اخلاقي بلندي ته هئي پر اهو ادارو سائنٽيفڪ بنيادن تي ڪين هو. مزدور جماعت جي ليڊر رابرٽ اوون ان جماعت جا مقصد بيان ڪندي هي اعلان ڪيو ته اسان جو اهو مقصد ڪين آهي ته صرف مزدوري وڌائڻ تي لڙون، پر اسان چاهيون ٿا ته سماجي نظام اهڙي نموني بدلايو وڃي جو هر انسان کي پنهنجي زندگي جي هر ضروري ۽ درست پهلو کي ترقي ڏيڻ لاءِ پوري پوري سهوليت ۽ موقعا حاصل ٿين.

هن مزدور جماعت جي اڳواڻن جو مقصد مزدورن جي محنت وڌائڻ، ڪم جو وقت گهٽائڻ خاطر مزدورن کي هڙتالون يا ڪنهن ٻي قسم جي جدوجهد لاءِ تيار ڪرڻ ڪين هو پر اشتراڪي اصول تي ٻڌائي سرمائيدارن کي اشتراڪيت جو فلسفو سمجهائڻ هو. مزدور اڳواڻن جو خيال هو ته جڏهن سرمائيدار سمجهندا ته اشتراڪي مقصد هر لحاظ کان بهتر آهي ته پوءِ هو خود بخود اشتراڪي نقطه-نگاه قبول ڪندا ۽ اهي گرانڊ نيشنل ڪنساليڊيشن ٽريڊس يونين جا ميمبر ٿي ويندا پر ڪجهه مدت جي ڪوشش کان پوءِ ڏٺو ويو ته هڪ به ڪارخانيدار يا سرمائيدار هن جماعت جو ميمبر ڪين ٿيو جنهن ڪري "اوون" ۽ انهن جي پوئلڳن کي مايوسي ٿي نه صرف ايترو پر فبروري ١٨٣٤ع کان امير طبقي ان جماعت کي تباهه ڪرڻ جي ڪوشش شروع ڪئي ۽ ٦ مهينن جي اندر انهن سيني مزدورن کي جيڪي ان جماعت جا ميمبر هئا تن کي ڪارخانن مان ڪڍي ڇڏيو ۽ جماعت جي اڳواڻن کي اهو خواب خيال ۾

بہ ڪين هئو تہ ڪارخانيدار ائين ڪندا ان لاءِ انهن ڪوبہ اهڙو فنڊ بہ جمع ڪين ڪيو هئو، جو ان مان نڪتل مزدورن کي مدد ڏئي سگهجي. ڪارخانيدارن جي ان جارحانہ ڪاروائي جو اهو نتيجو نڪتو، جو آگسٽ ۱۹۳۴ ۾ "اوون" صاحب کي اهو ادارو بند ڪرڻو پيو. انهن تمام واقعن مان اهو ظاهر ٿئي ٿو تہ مزدورن جي بيدار طبقي ۾ اشتراڪيت ۽ اشتماليت جو تخيل تہ پيدا ٿي چڪو هئو پر اهو ايترو صاف نہ ٿيو هئو جو اهي ماڻهو ان کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ، ڪو خاص پروگرام ناهين.

گرانڊ نيشنل ڪنسالڊيشن ٽريڊس يونين تحريڪ جي ختم ٿيڻ کانپوءِ چارٽسٽ تحريڪ شروع ٿي هن تحريڪ جي اڳواڻن جو نقطہ نگاهہ "اوون" ۽ ان جي پوءِ لڳن کان گهڻو درست هئو. چارٽسٽ تحريڪ جي اڳواڻن جي تحريرن مان اهو صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ انهن طبقاتي ڪشمڪش کي سمجهيو ٿي. چارٽسٽ تحريڪ جي اڳواڻن "اوبراين" جي تحريرن مان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ ان زماني ۾ اشتراڪي خيالن جي تشڪيل شروع ٿي وئي هئي.

"اوبراين" لکي ٿو تہ انساني ترقي جي تاريخ اهو ٻڌائي ٿي تہ دنيا جي امير طبقي جي هميشہ اها ڪوشش رهي آهي تہ غريب کي نہ اڀرڻ ڏجي ۽ ائين ٿئي بہ چونہ، جڏهن تہ غريب جي غربت مان ئي اميري جي عمارت پيدا ٿي آهي. امير طبقو پنهنجي رويہ کي ڪيترو بہ بااخلاق ثابت ڪرڻ چاهي پر اها حقيقت ڪڏهن بہ لڪي نہ ٿي سگهي تہ امير طبقو غريب کي هميشہ لٽيندو ڦريندو رهيو آهي، دنيا جي تمام وهمن جي جڙن جو بہ اهوئي راز آهي تہ وهمن کي پکيڙي امير غريب کي هميشہ جي لاءِ غريب رکڻ چاهي ٿو. انسان جي اها خواهش تہ هو ٻين جي محنت مان فائدو حاصل ڪري، اهو انسانيت جو بنيادي گناهہ آهي سڀ گناهہ ان واحد گناهہ مان پيدا ٿين ٿا. هي اهو گناهہ آهي جنهن دنيا ۾ فتنو ۽ فساد پکيڙي ڇڏيو آهي ۽ انسان جي تاريخ کي ظلم ۽ ستم جو هڪ داستان بڻائي ڇڏيو آهي. ان زماني جي بيدار طبقي کي اهو بہ معلوم هئو تہ غريب طبقي جي تباهي جو ذميوار سرمائيدارانہ طريقہ پيداوار آهي.

"اوبراين" لکي ٿو تہ اسان انفرادي طور تي سرمائيدار کي موجوده سماجي تباهي جو ذميدار نہ ٿا ٺهرائي سگهون ائين ڪرڻ بي انصافي ٿيندي اها تباهي غلط سماجي نظام جو نتيجو آهي ان نظام جي طريقي ڪارتي ڪنهن واحد سرمائيدار بہ هن ڪان مجبور آهي. بورجوازي طبقو ماحول جي تابع آهي ان طبقي جو ڪردار سرمائيدارانہ نظام جي ادارن جو نتيجو آهي جيتوڻيڪ ان زماني ۾ اهي جملا غير معمولي معلوم نہ ٿيا پر ۱۸۳۵ ۾ اهڙا خيالات هڪ بيدار انسان جي ذهن جو ئي نتيجو ٿي سگهيو ٿي. "اوبراين" جي تحريرن مان اها بہ خبر پوي ٿي تہ ان جي نظر سماج جي طبقاتي نوعيت ۽ مختلف طبقن جي ڪشمڪش جي اصول کي بہ سمجهي ورتو هئو هن اهو بہ سمجهيو هئو تہ حڪومت ڪنهن بہ خاص جماعت جي نمائندہ هوندي آهي ۽ صرف وزارت کي نہ پر پوري جماعت کي ان حڪومت جي فعلن جو ذميدار ٺهرائڻ گهرجي. حڪومتي طبقو بہ ڪنهن خاص جماعت جو آلہ ڪار هوندو آهي. "اوبراين" پنهنجي مطلب کي وڌيڪ واضح ڪرڻ لاءِ

هڪ هنڌ لکي ٿو ته صرف احمق ماڻهو اهو خيال ڪندا آهن ته فرانس ۽ انگلينڊ جي جنگ، وزارت جي چند ماڻهن جي ڪارگذارين جو نتيجو هئي. حڪومتي طبقو پنهنجي جماعت جي مفادن مطابق ڪم ڪندو آهي- ”اوبراين“ جي هڪ ٻي تحرير مان ظاهر ٿئي ٿو ته مٿين ۽ وچولي طبقي وٽ دولت مزدور طبقي کي نچوڙڻ سان پيدا ٿي، مٿين ۽ وچولي طبقي جا ماڻهو اها دعويٰ ڪندا آهن ته اهي پنهنجي ڪوشش سان غريب مان امير ٿيا آهن پر آهي اِهو وساري ڇڏين ٿا ته اهي پنهنجي محنت مان امير ڪين ٿيا آهن پر امير ان طرح ٿيا آهن جو انهن ٻين محنتي انسانن کان گهٽ آجوري تي ڪم ڪرايو آهي. ان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته ان وقت به ”اوبراين“ جي نظر سرمائداري جي بنيادي ناانصافي تي پهچي چڪي هئي- ته ڪئين سرمايدار مزدور جي محنت تي ڌاڙو هڻي وڏيڪ نفعو حاصل ڪن ٿا، ۽ مزدور جي محنت تي قبضو ڪيو آهي ۽ جنهن ڪري انهن وڏيڪ نفعو ڪمايو آهي. هاڻي ان ڳالهه تي غور ڪرڻ بہ نهايت سودمند آهي ته سرمايدار يا هڪ ڪارخانيدار زياده نفعو ڪيئن ٿو حاصل ڪري ۽ مزدور جي محنت مان ڪيئن گهڻو فائدو حاصل ڪري ٿو. مثال طور ٦ ڪلاڪ ضروري محنت سان اهي سڀ جنسون پيدا ٿين ٿيون جن جي استعمال سان فردي پنهنجي محنت ڪرڻ جي طاقت هر روز پيدا ڪري ٿو. جيڪڏهن ٦ ڪلاڪ مزوري محنت جو قدر ناڻي جي زبان ۾ ١ روپيہ آهي ته ان جو مطلب اهو ٿيو ته مزدور جي ٦ ڪلاڪن جي مزدوري جي محنت ١ روپيہ ٿي- فرض ڪجي ته سرمايہدار مزدور کي ٥ روپين جي ڪپهه ڪپڙي تيار ڪرڻ لاءِ ڏني ۽ ٦ ڪلاڪ روزانہ ڪم ڪرڻ سان مزدور ٻن ڏينهن ۾ ٤٠ وال ڪپڙو تيار ڪيو ۽ ١ روپيہ روز جي حساب سان مزدور جي محنت ٻن ڏينهن جي ٢ روپيہ ٿي ٻين لفظن ۾ ائين چئي سگهجي ٿو ته مزدور ١٢ ڪلاڪ ڪم ڪرڻ کان پوءِ ٢ روپيہ محنت ورتي- جيڪڏهن ڪپهه جي صفائي ڇڄائي- اٽائي، چرخي جي گسائي ۽ ٻي ڀڳ ڀڃ جي قيمت ٢ روپيہ جي برابر سمجهي وڃي ته جو ڪپڙي تيار ڪرڻ ۾ خرچ ٿيو ان جو حساب هيٺين ريت ٿيندو.

ڪپهه جي قيمت	٥ روپيہ
ٻيو خرچ	٢ روپيہ
مزدوري	٢ روپيہ
	٩ روپيہ

اهڙي طرح ٩ روپين ۾ ٤٠ وال ڪپڙو تيار ٿيو. ڪارخانيدار ڪپڙو بازار کڻي ويو اتفاق سان بازار ۾ ڪپڙي جي گهرج هئي ۽ ان کي چاليهہ وال ڪپڙي جي قيمت ١١ روپيہ ملي ڪارخانيدار خوش خوش گهر واپس آيو ۽ وري ڪپڙي تيار ڪرڻ ۾ لڳي ويو ۽ جڏهن ڪپڙو تيار ٿيو تڏهن ڪپڙو وڪڻڻ لاءِ بازار کڻي ويو بدقسمتي سان هن ڀيري بازار ۾ ڪپڙو تمام گهڻو هئو ۽ ان کي ٤٠ وال ڪپڙي جي قيمت صرف ٧ روپيہ ملي ۽ جيڪو ڀريون ڪمايو هئائين هاڻي موٽائي ڏنائين پر سرمائيدار همت نہ هاري هو ڪم ۾ لڳو رهيو هڪ سال تائين ڪندو رهيو جڏهن ان سال گذرڻ بعد حساب لڳايو ته معلوم ٿيو ته واپار ۾ ان نہ ڪجهہ ڪمايو ۽

نہ ڪجهہ وڃايو. هاڻي اهو ڪارخانيدار هڪ ٻئي ڪارخانيدار دوست وٽ وڃي ٿو ۽ ان کي پوري سال جي ڪارگذاري ٻڌائي ٿو ۽ چوي ٿو تہ مهربان منهنجو اهو سال جو تجربو آهي تہ جنس جي قيمت جي واڌي گهاٽي جي ڪري حساب برابر رهيو آهي جيڪڏهن هڪ ڏينهن قيمت وڌيل رهي آهي تہ ٻئي ڏينهن گهٽ ۽ جيڪو نفعو پهرين ڏينهن مليو اهو ٻئي ڏينهن جي نقصان جي برابر ٿئي ٿو ۽ جنس پنهنجي اصل قيمت تي وڪامي ٿي تہ پوءِ باقي سرمايو ڪهڙي طرح جمع ٿي سگهي ٿو.

دوست:- تو صحيح ڳالهہ ڪئي آهي تہ جنس هميشہ اصل قيمت تي وڪامبي آهي ۽ دنيا جون سڀ جنسون اصل قيمت تي وڪري لاءِ اينديون آهن.

ڪارخانيدار: تہ پوءِ نفعو ڪهڙي نموني پيدا ٿيو. فرض ڪيو تہ ڪپڙي جي اصل قيمت ٩ روپيہ آهي ۽ اوتري ۾ وڪرو ٿيو تہ مونکي ڇا بچيو.

دوست: پهريائين تون اهو ٻڌاءِ تہ مزدور کي گهڻي محنت ڏيندا آهيو؟

ڪارخانيدار: هڪ روپيو.

دوست: ۽ اهو مزدور هڪ ڏينهن ۾ گهڻو ڪم ڪندو آهي؟

ڪارخانيدار: ٦ ڪلاڪ هڪ ڏينهن ۾ ۾ ڪم ڪندو آهي ۽ ٻہ وال ڪپڙو تيار ڪندو آهي وري ٻئي ڏينهن اچي ٦ ڪلاڪ ڪم ڪندو آهي ۽ ٻہ وال ڪپڙو تيار ڪندو آهي اهڙي نموني ٻن ڏينهن ۾ ۴ وال ڪپڙو ڪپڙو تيار ڪندو آهي ۽ ان کي ٻہ روپيہ ڏنا ويندا آهن.

دوست: اهائي اوهان جي غلطي آهي جو اوهان مزدور کي ١ روپيہ ڏيو ٿا جنهن کي خرچ ڪري هو پاڻ ۾ اهڙي قوت عمل پيدا ڪري ٿو جو هو ١٢ ڪلاڪ ڪم ڪري سگهي ٿو ۽ توهان مزدور کان ٦ ڪلاڪ ڪم وٺو ٿا. هاڻي ڪان ان مزدور کان ١٢ ڪلاڪ ڪم ڪرايو جنهن جو اهو نتيجو نڪرندو تہ هڪ ئي ڏينهن ۾ ۴٠ وال ڪپڙو تيار ڪيو ويندو پر مزدور کي صرف هڪ روپيہ ڏجانءِ پوءِ بازار وڃي ڪپڙو پراڻي قيمت تي وڪڻي اڄ هي ٻئي ڏينهن جي محنت هڪ رپيو بچندو ۽ اهوئي اوهان جو نفعو آهي. نفعو ڪرايو، وياج وغيره مزدور جي هضم ڪيل مزدوري آهي جنهن جا اهي مختلف نالا آهن. دنيا جي سرمائيدارڻ وٽ جيڪو سرمايہ نظر اچي ٿو اهو دراصل مزدور جي غضب ڪيل محنت آهي- تو وٽ ان لاءِ سرمايہ جمع نہ ٿيو آهي جو توهان مزدور کي ان جي ڪم جي مطابق محنت ڏيو ٿا.

جيڪڏهن زياده ڏگهي عرصي جي انگن اکرن جو مطالع ڪيو وڃي تہ اهو نتيجو نڪري ٿو تہ جنسون پنهنجي اصل قيمت تي وڪرو ٿينديون آهن ۽ نفعو بہ ٿئي ٿو ۽ اهو نفعو مزدور جي غضب ڪيل محنت آهي.

هاڻي ڪارخانيدار گهر واپس اچي دل ئي دل ۾ سوچي ٿو تہ مان ١ روپئي ۾ مزدور جي محنت ڪرڻ جي طاقت خريدي آهي جيڪا ١٢ ڪلاڪ عمل ڪري سگهي ٿي هاڻي اها منهنجي مرضي آهي تہ ان کي صرف ٢ ڪلاڪ استعمال ڪريان يا ١٢ ڪلاڪ مزدور کي ڪوبہ اعتراض نہ هئڻ گهرجي هو هڪ روپئي ۾ ١٢ ڪلاڪ محنت ڪرڻ جي طاقت پئدا ڪري ٿو مان انکي ٢۴ ڪلاڪ زنده رهڻ جو سامان ڏنو ۽ هاڻي مزدور ڪان ١٢ ڪلاڪ بہ ڪم نہ وٺان.

٥ روپيہ جي ڪپهہ مان اڳ مزدور ٻن ڏينهن ۾ ۴ وال ڪپڙو تيار ڪيو ٿي هاڻي

مان هڪ ڏينهن ۾ تيار ڪرائيندس ۽ ان کي صرف هڪ ڏينهن جي محنت ڏيندس اهڙيءَ طرح ڪپڙي ۾ ٢ روپين جي قيمت صرف ١ روپئي ۾ پيدا ٿيندي ۽ بازار ۾ جڏهن ڪپڙو ٩ روپين ۾ وڪرو ٿيندو ته مونکي هڪ روپيه بچندو. اهو سڀ ڪجهه سوچي جڏهن ڪارخانيدار پنهنجي ڪپڙي جي ڪارخاني ۾ پهتو ۽ مزدور سان هن نموني هم ڪلام ٿيو.

ڪارخانيدار: اڄ کان توهان کي ١٢ ڪلاڪ ڪم ڪرڻو پوندو ۽ ٤٠ وال ڪپڙو هڪ ڏينهن ۾ تيار ڪرڻو پوندو.

مزدور: تمام سٺو پر اهو ٻڌايو ته مزدوري ڇا ملندي؟

ڪارخانيدار: اهائي هڪ روپيه.

مزدور: اڳ ته ٦ ڪلاڪ ڪم جو هڪ روپيه ملندو هيو هاڻي ١٢ ڪلاڪ جي محنت، حساب موجب ٢ روپيه ملڻ گهرجي.

ڪارخانيدار: توهان کي ٢ روپيه ڏيان ته ڇا مان زهر کاوان. توهان اهو نه سوچيو نه ڪيتري تڪليف سان مان پئسا گڏ ڪيا پوءِ ڪپڙي جي ڪارخاني ۾ لڳايا. پنهنجي ڪمائي خطري ۾ وڌي جيڪڏهن پئسا نه گڏ ڪيا هجن ها ۽ برابر خرچ ڪيان هان ته ڇا مان هي ڪپڙي جو ڪارخانو جاري رکي سگهان هان ۽ ڇا توهان کي هڪ روپيه ملي سگهي ها؟ ڇا توهان هوا ۾ ڪپڙو تيار ڪيو ها؟ ڇا مان توهان لاءِ ڪم مهيا نه ڪيو آهي منهنجي ڪارخاني جي بدولت اوهان جي محنت ڪم اچي رهي آهي. دنيا ۾ گهڻو تعداد توهان جهڙن رولن جو آهي ڇا مان ان رولن کي روزي جو وسيلو ڏئي پوري سماج کي فائدو نه پهچايو آهي ۽ ان خدمت جي عيوض مونکي ڪجهه به نه ملي ۽ توهان سان مان ڪا ناانصافي نه ڪونه ٿو ڪيان مزدور جي هڪ ڏينهن جي اصل قيمت هڪ روپيه آهي جيڪا توهان کي ملي ٿي.

مزدور: ڪارخانيدار صاحب اسان تي به ڪجهه نظر وجهو نه کائڻ لاءِ نه پيئڻ لاءِ سڄو ڏينهن مرون ٿا ته صرف ايتري محنت ملي ٿي جو مزدور جي حيثيت ۾ تنهنجي ڪارخاني لاءِ زنده رهي سگهون ۽ اولاد پيدا ڪندا رهون ته جيئن تنهنجي مزدورن جي

بقايا آندل صفحي ٣١

ساٿين سان ڀڄي نڪتو مغلن اهم رستن ۽ دريائي پتڻن تي پهريدار ويهاري ڇڏيا پر ميان گرفتار ٿي نه سگهيو. سنڌ ۾ موٽي اچي ميان صاحب مغل اقتدار خلاف جدوجهد جاري رکي. آخرڪار ڇٽيهه سال اها جدوجهد هلائيندي ميان صاحب فوت ٿي ويو. جنهن کان پوءِ سندس پٽ ميان دين محمد گاديءَ تي ويٺو. مغل اقتدار خلاف جدوجهد جاري رهي. ملتان جو گورنر معزالدين اورنگزيب جي حڪم تي وري ڪاهي آيو. ميان دين محمد پاڻ کي گرفتاري لاءِ پيش ڪيو پر ڪانئس ننڍو ڀاءُ ميان يار محمد پيش نه پيو ۽ بلوچستان ڏانهن هليو ويو. اورنگزيب جڏهن ڏٺو ته ميان يارمحمد کي دٻاءُ سان جهڪائي نه ٿو سگهجي ته هن ٻي ترڪيب ڪئي جيڪا ڪم ڪري وئي. اورنگزيب ميان کي گورنري جي آڇ ڪئي. ميان صاحب آڇ قبول ڪئي. اهڙي طرح سان ڪلهوڙا خاندان باضابطه طور تي مغل حڪومت جو پرزو ٿي ويو.

هلندڙ ـ

جي ذخيري ۾ ڪمي نہ اچي ۽ سستا مزدور ملندا رهن- اسان تو سان ڪا ناانصافي ڪرڻ ڪين ٿا چاهيون- تو اسان کي هڪ روپيہ ڏين ٿو ۽ اسان ڪپڙي جي صورت ۾ توکي هڪ روپيو واپس ڪيون ٿا. هڪ روپئي جي عيوض اسان تنهنجي ڪپهہ چرخي کي ڪپڙي ۾ تبديل نہ ٿا ڪيون؟ تو اسان کي هڪ روپيو خيرات ڪين ڏنو آهي پر اهو ڪپڙي جي صورت ۾ واپس ورتو آهي- ڪارخانيدار صاحب توکي اسانجو شڪر گذار رهڻ گهرجي جيڪڏهن اسين ڪم نہ ڪيون تہ ڪجهہ وقت کانپوءِ ڪپهہ ۽ چرخي خراب ٿي وڃي ۽ توکي نقصان پوي- اسان ان کي ڪپڙي ۾ بدلائي ان قابل ڪيو تہ اهو بازار ۾ وڪامي وڃي- جيڪڏهن تون روپيہ گڏ ڪرين ٿو تہ ان جو بدلو وٺين ٿو- تنهنجي ڀلائي تہ پنهنجي جڳهہ تي پر توکان شايد اها ڳالهہ وسري ٿي وڃي تہ تون اصل ۾ اسان کان خيرات گهرين ٿو- اسان جي مزدوري توتي چڙهندي رهي ٿي ان نموني سان اسان توهان کي قرض ڏيون ٿا. تون هر مهيني جي پڇاڙيءَ ۾ پگهار ڏين ٿو- ۽ ان کان اڳ جيڪڏهن تنهنجو ڏيوالو نڪري تہ اسان جي پگهار غائب ٿي وڃي- جيڪڏهن تون پنهنجو ناڻو خطري ۾ وجهين ٿو تہ اسان بہ پنهنجي مزدوري خطري ۾ وجهون ٿا.

ڪارخانيدار: ڇا مان ڪم نہ ڪيو آهي؟ ڇا مان توهانجي ڪم جي نظرداري نہ ٿو ڪيان؟ ڇا منهنجي ڪم جي ڪا بہ قيمت نہ آهي؟

مزدور: جيڪڏهن واقع تنهنجي پيداڪيل قدر، تنهنجو حق آهي تون اهو ڀلي وٺ مونکي ان ۾ ڪهڙو اعتراض آهي پر مونکي پنهنجي مزدوري پوري پوري ملڻ گهرجي اسان اهو مڃون ٿا تہ اسان کي تنهنجي مال تي نظر نہ رکڻ گهرجي پر ان سان گڏو گڏ اسان ائين بہ نہ ٿيڻ ڏينداسين تہ تون اسان جي محنت جي طاقت مفت ۾ وٺين وڃين- تون ڏين اسان کي هڪ روپيہ ۽ ان جي بدلي ۾ وٺين ٻہ روپيہ- ڪارخانيدار صاحب جڏهن توکي ڪو هڪ سؤ روپيہ جو نوٽ ڏئي ٿو تہ تون ان جي بدلي ۾ ان کي ٢٠٠ روپيہ ڪين ڏيندو آهين- آخر اسان کي هڪ روپيہ جي بدلي ۾ ٢ روپيہ ڇو ٿو گهرين- تون جڏهن اسان کي ٦ ڪلاڪ ڪم ڪرڻ جي عيوض هڪ روپيو ڏين ٿو تہ پوءِ ان هڪ روپيہ ۾ ١٢ ڪلاڪ ڪم وٺڻ جي ڪوشش ڇو ٿو ڪرين اهو اسانجي قوت ۽ اجرت تي ڌاڙو آهي.

ڪارخانيدار: جڏهن مان ٥ سير ڪڻڪ خريد ڪيان ٿو تہ اها جنس منهنجي ٿي وڃي ٿي هاڻي منهنجي مرضي آهي تہ جيئن وڻي تيئن ان کي استعمال ڪيان- چاهي پاءُ روزانو کاوان يا اڌ سير استعمال ڪيان دوڪاندار کي اهو حق نہ ٿو پهچي تہ هو مونکي چوي تہ صرف پاءُ روزانو استعمال ڪر. اهڙي نموني مان توهان جي ڪم ڪرڻ جي قوت خريد ڪيان ٿو توهان کي ايترو بدلو ڏيان ٿو جو توهان جي طاقت ٢٤ ڪلاڪن تائين برقرار رهي هاڻي توهان جي ڪم ڪرڻ جي طاقت تي منهنجو قبضو آهي تہ ڇا مان ان کي ١٢ ڪلاڪ بہ استعمال نہ ڪيان- قبضي جي بنياد تي مونکي حق آهي تہ پنهنجي مرضي مطابق ان کي استعمال ڪريان ٢ ڪلاڪ وٺي يا ١٢ ڪلاڪ توکي ڪڇڻ جو حق نہ آهي.

مزدور: ڪارخانيدار صاحب ٥ سير ڪڻڪ

جي پيسن ۾ دوڪاندار توکي دوڪان تي قبضو ڪرڻ ڪين ڏيندو. تون اهو چاهين ٿو ته مان پنهنجي پوري ڪم ڪرڻ جي طاقت تنهنجي قبضي ۾ ڏيان. اهو ڇو؟ ١ روپئي ۾ دوڪاندار توکي ٥ سير ڪڻڪ ڏئي ٿو پوءِ تنهنجي مرضي آهي ان مان ماني پچائين يا سڄي کائين. اهڙي نموني هڪ روپيي ۾ منهنجي ٦ ڪلاڪن جي محنت وٺين ٿو پوءِ اها تنهنجي مرضي آهي ڪپڙو ٺهرائين يا ڪپهه صاف ڪرائين ۽ ان جو اهو مطلب نه آهي ته توکي هڪ روپئي ۾ ٢٤ ڪلاڪن جي ڪم ڪرڻ جي طاقت ڏيندس.

ها باقي ائين ٿي سگهي ٿو ته حساب سان اهو معاملو ڪجي ته اسان جي طبقي جي سراسري عمر ڪيتري آهي جيڪڏهن ٢٠ ورهيه به مڃجي ته ١ روپئي جي حساب سان اسان کي ٢٠ ورهين جو حساب ڏي پوءِ منهنجي ڪم ڪرڻ جي طاقت تي تنهنجو قبضو ٿيندو ان حالت ۾ تنهنجي مرضي ٿيندي ته ٨ ڏينهن ۾ ڪم ڪرائي ماري ڇڏين يا گهڻي وقت تائين ڪم وٺندو رهين. پر ان انصاف ۾ ته توکي نقصان معلوم ٿئي ٿو تون ته اهو چاهين ٿو ته هفتي جي محنت ڏئي منهنجي پوري طاقت تي قبضو ڪرين. مونکي ياد آهي ته امير طبقو مونکي غلام بڻائي رکندو هئو ۽ جڏهن منهنجي غلامي ان کي مهانگي پئي تڏهن تنهنجي طبقي مونکي نالي ۾ آزاد ڪري ڇڏيو يعني مفلوج بڻائي سڙڪ تي ڇڏي ڏنو ته وڃي ڪماءِ ۽ کاءُ پر دل ۾ ڪلندا رهيا ته کائيندا ڪٿان ڪاڻ ڪماڻ جي وسيلن تي ته اسانجو قبضو آهي. مجبور ٿيندو ۽ وري اسان وٽ موٽي ايندو ۽ پوءِ ان کي سستي اگهه تي خريد ڪنداسون. هڪ روپيو ڏينداسون ۽ ڏهه روپين جو ڪم وٺنداسون. جنس يعني ڪم ڪرڻ جي طاقت مان توکي وڪڻي ڏني آهي اها ٻين جنسن وانگر نه آهي منهنجي جنس ۾ خاص خصوصيت اها آهي ته ان جو استعمال قيمت پيدا ڪري ٿو ۽ پنهنجي قيمت کان زياده قيمت پيدا ڪري ٿو. جيڪو نفعو توکي سرمايه جي قدرتي واڌ معلوم ٿئي ٿو اهو مونکي پنهنجي محنت ڪرڻ جي طاقت جو بيجا خرچ معلوم ٿئي ٿو. مونکي پنهنجي زندگي برقرار رکڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته پنهنجي محنت ڪرڻ جي طاقت کي برقرار رکان جيئن هر روز ان کي پيدا ڪري ۽ وڪڻي سگهان. تون هميشه مونکي ڪفايت جي تلقين ڪندو آهين مان ڪفايت وارو مزدور آهيان منهنجي محنت ڪرڻ جي طاقت ئي منهنجو سرمايه آهي ان لاءِ مان کي ڪفايت کان ڪم وٺڻو پوي ٿو. جيئن ڪنهن ڪارخاني ۾ ايترو پئسو لڳائين ٿو جنهن جي ضرورت آهي جو زياده کان زياده نفعو ڏي. اهڙي طرح مان هر روز طاقت ايتري مقدار ۾ صرف ڪندو آهيان جنهن مان نه اها طاقت صرف ٿهندي رهي پر وڌي وڃي. جيڪڏهن تون مون لاءِ ٦ ڪلاڪن جي بجاءِ ١٨ ڪلاڪن جو ڏينهن ڪري ڇڏين ته هڪ ٽي ڏينهن ۾ منهنجي ايتري طاقت خرچ ٿي ويندي جو شايد ٽن ڏينهن ۾ به مشڪل سان پيدا ڪري سگهان. ان ڪري جيڪو تنهنجو فائدو آهي اهو منهنجو نقصان آهي. معاملن ۾ جذبات کي دخل ڏيڻ حماقت آهي مان توکي رحم جي درخواست نه ٿو ڪيان بلڪ انصاف جي ڳالهه ڪيان ٿو هڪ ڏئي هڪ وٺ هڪ ڏئي به نه ٿو وٺي

ڏسو صفحو ٤٢

رپورٽ

قاضي مسيح

ڳڏ جي گاديءَ جا ڪلور

ڳڏ جي گادي، آها گادي نہ آهي جنهن جي لفظ سان ئي هر سنڌي ماڻهو جي ذهن ۾ ڪائي ڪرامت جي مالڪ پير - جيڪو پڻ اسان جي پورهيت عوام جي ڦرلٽ ڪندڙ آهي - جو تصور ايندو آهي پر هي ڪائي ڪرامت واري ڦرلٽ ڪندڙ جي وڏي پاءُ پوٽار جي ڳوٺ جو نالو آهي- جيڪا لاڙڪاڻي ضلعي جي ڏوڪري تعلقي ۾ آهي. اتان جا باشعور پورهيت هن کي ڳڏ جي گادي چوندا آهن- هن گاديءَ جا مالڪ ٻگهيو ذات جو هڪ خاندان آهي. هاڻي اسين هن خاندان جي سڄي تعلقي تي هڪ هٽي واري روپ جي اوسر جو جائزو پيش ڪنداسين.

جڏهن انگريز سامراجين سنڌ ملڪ کي ١٨٤٣ع ۾ غلام بنايو ۽ انهن پنهنجي قبضي کي سنڌ جي عوام تي مضبوط ڪرڻ لاءِ، سنڌ جي وڏيرن مان پنهنجا چاڙتا پيدا ڪرڻ شروع ڪيا تہ انوقت ۾ هن خاندان بہ پنهنجي وطن ۽ عوام دشمن وڏيرن وانگيان انهن جي ڪنجڪ قبول ڪئي. سامراجين، وطن ۽ عوام سان غداري جي عيوض انهن کي ڪيٽي ”محمود چنہ“ عطا ڪئي. جيڪا هنن کان اڳ ۾ چنہ ذات جي ماڻهن جي ملڪيت هئي. هن خاندان جي وڏي الله بخش ٻگهئي کي ’خانصاحب‘ جو لقب بہ عطا ڪيو ويو. آن جي مرڻ کانپوءِ پڳ تي جهيڙو ٿيو، ڪيترائي پاڻ مارجي ويا- عبدالمجيد ٻگهئي پڳ تي قبضو ڪيو ۽ خاندان جو وڏو ٿيو.

٥ مارچ ١٩٠١ع تي انگريز سرڪار لاڙڪاڻي، خيرپور ۽ نوابشاهہ ضلعن جي حد بندي ڪرڻ واسطي جهنگ مان پهو ڪڍيو- جيڪو سير مارچ جي نالي سان مشهور ٿيو. ان حد بندي هيٺ ڪري لاڙڪاڻي ضلعي جي ڪيترن ننڍن ڪاتيدارن جون زمينون خيرپور ۾ هليون ويون. ننڍن ڪاتيدارن انهن زمينن لاءِ گهڻيون ئي ڪوششون ڪيون پر الله بخش ۽ عبدالمجيد ٻگهئي پنهنجي اثر و رسوخ تي خيرپور ۽ نوابشاهہ ضلعي ۾ انهن جون ويل زمينون پنهنجي نالي ڪرائي ڇڏيون. سير مارچ نڪرڻ ڪري هڪ پوري ديهہ ’گهٽو هٽ‘ جنهن جي ايراضي اٽڪل روءِ ٥٠٠٠ هزار ايڪڙ هئي سا ريڪارڊ تي تہ رهي پر سر زمين تي غائب ٿي وڃي ديهہ ڳڏ ۽ ديهہ محمود چنہ ۾ شامل ٿي. ان زمين جا حقيقي وارث آريجا، قاضي، پيرزاده، ٻگهيا، ممڻائي، سوهو، ڪنير، ڪارائي، مشوري، شيخ ۽ سيد هئا. جن ڪيترين ئي درخواستون ڪيون پر ڪوبہ ڪڙتيل ڪونہ نڪتو پر اٽو سير مارچ سان ڳڏو ڳڏ ٣٠٠ سؤ ايڪڙ زمين

جنهن جا مالڪ عبدالله سيال، وڏيرو موسو آريجو، حاجي نيوڙو، وزير ۽ فتح محمد ممتائي هئا پر وڏيري الله بخش ٻگهئي، پنهنجي درياءَ خوردي زمين هٿ ڪري آن کي پنهنجو ٽڪر نمبر ۱۳ ٺهرايو ۽ اصل مالڪن کان زوري کسڻ جو به سبب هيو. چاڪاڻ ته سير مارچ جي نڪرڻ ڪري خيرپور ۽ نوابشاهه ۾ اچي ويل زمينن تي پنهنجي شفعي حق جي دعوا نه ڪن.

جيئن ته وڏي سڄي سنڌي مڇيءَ کي ڪائيندي آهي تيئن طبقاتي طرح وڏو سرمائيدار ايرندڙ سرمائيدار جو ڏيوالو ڪڍندو آهي ايئن ئي وڏو جاگيردار يا زميندار ننڍن ڪاٽيدارن کي ٽڪڻ نه ڏيندو آهي. اهڙي طرح سنڌ جي عوام جي قرلت به ٻه طرفي ٿيندي اچي ٿي. هڪڙي ٻاهرين ماڻهن پاران ۽ ٻي اندروني طرح وڏيرا ۽ پير ڪندا رهيا آهن. ائين ڏوڪري تعلقي جي عوام تي عبدالمجيد ٻگهئي جو دور به مشهور آهي. هي وڏيرو شڪار جو شوقين هيو. شڪار جي تفريح کان علاوه هن خانصاحب جي ٻيوندر اها هئي. ته غريب ماڻهو کي ڪاري ٻوري ۾ بند ڪرائي سوئر جا شڪاري ڪتا ڇڏرائي تفريع حاصل ڪندو هيو. روايتي جاگيردار جي حيثيت ۾ پاليل چور ۽ ڌاڙيل هيس. هن جو پاليل مشهور ڌاڙيل گلو جيسر هيو. جنهن هن جي اشاري تي ڪيترن ماڻهن کي قتل ڪيو. ان کان علاوه هن ۱۳ کن مختلف ذاتين جون سهڻيون عورتون زوري ڪڍائي پنهنجي حويلي جي حوالي ڪيون. هڪ پيري هاري رات جي پهري (پهرو بيگر تي ڏياريو ويندو هو) نه اچي سگهيو. چاڪاڻ ته هو بيمار هيو. ان کي سزا طور. ٻين جلين کان علاوه ٻاءَ گڏهه جي ليڌ جو ڪارايو. اڪثر ڏمر جي حالت ۾ سزا طور گڏهه جي لڏ يا سڪو ٻنهه ڪارائيندو هو.

عبدالمجيد جي مرڻ کانپوءِ آن گاديءَ جو ڏڻي موسي خان ٻگهيو ٿيو. ۱۵ سالن تائين عوامي نمائندگي به ڪيس حاصل رهي ايوب جو دور ۾ اسيمبلي جو ميمبر به رهيو. عوام جي ته گهٽي خدمت ڪيائين پر پنهنجي ڳوٺ وارن جي جيڪا وڏي خدمت ڪيائين سا اها ته هن کان اڳ ڳوٺ ۾ جيڪو مڊل اسڪول هيو اهو به بند ڪرائي ڇڏيائين. هن پنهنجي وقت ۾ ايٽريون ته چوريون ڪرايون جو اڳ ۾ ايتريون نه ٿيون هنيون. اها رات خالي نه هوندي هئي جڏهن تعلقي ۾ ۱۰ يا ۱۲ چوريون نه ٿين. پوليس ٿاڻي تي موسي خان جي پاليل چاڙتن جو راڄ هوندو هئو. ڪنهن به چور کي پوليس پڪڙي نه سگهندي هئي نه وري ٿاڻي جي انچارج کي فرياد ونڻ جو حق هو. سڀ فيصلا پنگ تي پاڻ پيوتار ڪندو هيو. سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته "ڏاچي هٿي ڏهه ته، تو ڏي هٿي تيرنهن" وانگر موسي خان جو فرزند سڪندر خان به پنهنجو مٽ پاڻ هيو. شل نه ڪنهن هاري، ناري جي زال، نياڻي يا ڀيڻ سهڻي ٿئي. جي ٿي ته پوءِ هي صاحب گهري ٻازوري پنهنجي پالتو چاڙتن کان ڪڍائي پنهنجي حوس جو نشانو بنائيندو - ۽ زبان زد عام واقعا آهن هڪ گاجي ديري مان ۽ ٻي کهارن مان جيڪا ونواهه ۾ ويٺل هئي ۽ شاديءَ کان هڪ رات اڳ ۾ رائيفلن تي ڪڍايائين. ڪيترا ته اهڙا به واقعا ٿيا جو ڪن ماڻهن کي مارائي پوءِ انهن جي ننگن کي حويلي ۾ آندو ويو. جيڪو ماڻهو سندن اوطاق تي نه ويندو هو

تہ آن کي اهڙي پڪ هئڻ هو جو يا چوري
ٿي ويندي يا بيٺل فصل نہ تہ پار ضرور
سڙي ويندي. انهن ڪارنامن کان سواءِ ٻيو عمل
اهو ڪيائين تہ جيڪا زمين عبدالمجيد پنهن
ماڻهن جي ولاري هئي ان تي تہ اقتدار تي اچڻ
سان ئي مڪمل قبضو ڪري ويٺو پر زمين
۾ اضافو ڪيائين. زمينن جا مالڪ قرآن شريف
کڻي ويس پر ڪين ڪجهہ بہ حاصل نہ ٿيو.
الٽو انهن کي هاريي جو حصو بہ صحيح نہ
ملڻ لڳو - هاري ان ڪري نہ پيا ڇڏين - هڪ
تہ زمينون هنن جون خدائي قبضي ۾ آهن متان
ڪڏهن ملي پون- ڇڏڻ جي صورت ۾ ٻيا
هاري آندا ويندا - هنن جو واسطو ٽٽي ويندو-
موسيٰ خان اهو سڄو سارو عرصو کڻندو ۽ کائيندو
آيو- کانئس ڪوبہ پڇڻ وارو ڪونہ هيو
ڇاڪاڻ تہ حڪومت ۽ انتظامي مشنري ٺاهيل ئي
انهن ڦورو طبقن جي آهي. جهڙي طرح پهرين
۽ ٻي مهاڀاري لڙائيون ئي بيڪن جي ورهاست
تان ٿيون. اهڙيطرح ايوب خان جي ڪمزور ٿيڻ
کانپوءِ پ - پ جئڻ ئي طاقت ڏانهن وڌڻ
لڳي. تيئن هن تعلقي ۾ ساڳئي خاندان ۽ طبقي
سان، ساڳيا ئي مخصوص مفادن وارو ٽولو اڳتي
وڌي آيو- موسيٰ خان عوام اڳيان پڌرو ٿي
وڃڻ ڪري ڪمزور ٽولي مان هو انڪري
واحد بخش خان ٻگهيو ايم-پي-اي چونڊجي
آيو- واحد بخش بہ ساڳين زمينن تي قبضو ڪيو
جيڪي اڳ ۾ ئي ننڍن ڪاتيدارن جون عبدالمجيد
۽ الله بخش جي وقت ۾ هڙپ ٿيل هيون.
موسيٰ خان کي چارج ۾ مليون هيون- آن کان
هن صاحب موروثي حق طور قبضي ۾ ورتيون
۽ اصلي مالڪ ساڳين حالتن ۾ رهيا.
واحد بخش ٻگهئي کي ايم-پي-اي ٿيڻ کان

اڳ ۾ ۷۰۰ ايڪڙ کن زمين هيس- ان کي وڌائڻ
جي ڪوشش ۾ عبدالمجيد خان جيڪا سير مارچ
۾ ۳۰۰ ايڪڙ زمين زوري کڻي پنهنجي نالي
تي ڪر نمبر ۱۳ ڪرايو هيو انهن ساڳين
(مٽي چاٽايل) ڪاتيدارن جي ٻي ۳۰۰ ايڪڙ
کن تي بہ قبضو ڪيو. هن بہ پنهنجا چور پاليا
۽ عوام جون چوريون ٿم تي ٿيون. هن هڪڙو
اضافو ڪيو، اهو تہ موسيٰ خان جي وقت ۾
پوليس نہ فرياد وٺندي هئي نہ فيصلو ڪري
سگهندي هئي پر هن جا چاڙتا اڌ پوليس کي
ڏيندا هيا ۽ اڌ پاڻ کائيندا هيا. غلاميءَ جي
دور ۾ ماڻهو ڪم بنا ڪنهن معاوضي جي ڪندا
هيا تيئن هن جي لاڙڪاڻي جي بنگلي جي
تعمير تي هارين جا جٿا بيگر ۾ وهندا هيا-
۽ هفتي تي تبديل ٿيندا هيا. هن جي هارين
کي ڦٽين جا پئسا ڪڏهن بہ نہ مليا آهن.
هونئن بہ ٻگهئي خاندان جي هر زميندار فرد
هارين سان گذريل ۱۰ سالن کان ڦٽين جي
فصل جو حساب ڪتاب نہ ڪيو آهي. ٻيو ۽
پاڻ هاريءَ تي پر ٽيوب ويل تي آباد ٿيندڙ
زمينن جو ۲۰۰ روپيہ جي ايڪڙ جو آبيانو
هاريءَ کان ورتو ويندو آهي.

پ-پ-پ ۽ پي-اين-اي جي مٿين
طبقي جو پاڻ ۾ مفادن تي ويڙهانو سبب
پ-پ-پ حڪومت ختم ٿي چڪي آهي
۽ پي-اين-اي جا وڏيرا جڻ وري طاقت ۾
اچي ويا آهن. موسيٰ خان جيڪو پي-اين-اي
۾ آهي تنهن مٿي چاٽايل ڪاتيدارن جي زمين
جيڪا هن جي زوال کانپوءِ اصلي مالڪن
جي بدران واحد بخش جي قبضي ۾ هئي. آها
زمينن ٻگهيہ خاندان جو هر طاقتور وڏيرو
پليو کائيندو آهي. آن تي تازو جهيڙو ٿيو

آهي واقعو هيءُ آهي تہ دڙي نمبر ٣ - تي واحد بخش جا چاڙتا لڪل ويٺا هئا. موسيٰ خان جا پاليل دلال آڏان لنگهيا تہ لڪل ماڻهن فائرنگ ڪري ڏني موت ۾ موسيٰ خان جي پالتن بہ فائرنگ ڪئي نتيجي ۾ ٻنهي ڌرين جا ڪجهہ ماڻهو مئا ۽ زخمي ٿيا.

ان جهيڙي ڪان اڳ ٽوڙي خونن ڪانپوءِ هارين جي عزت ۽ مال محفوظ ڪانهي موسيٰ خان توڙي ٻي ڌر جا چاڙتا هارين جي ننگن سان هٿچراند ڪري رهيا آهن - مال متاع بہ محفوظ ڪونهي. اهو تہ آڌي رهندڙ پورهيتن سان ٿي رهيو آهي پر موئن جي دڙي اڳيان دريائي پٽڻ بہ بند ڪيو ويو آهي. ڪوبہ واڻهرو پٽڻ ويندي وڏيرن جي ڪنهن بہ در جي ور چڙهي ٿو تہ ان تي مخالف ڌر جاسوس جو الزام هڻي بيعزتو ڪري ۽ ڦري پوءِ ڇڏن ٿا۔ اسان هاري ورڪر انهن وٽ وياسين تہ اسان کي بہ اندر گهڙڻ ۾ وڃڻ نہ ڏنو ويو. انڪري هاري ويچارا لڏي رهيا آهن.

ان صورتحال تي سيني پورهيت تنظيمن ۽ انهن سان همدردي رکندڙ سياسي جماعتن جي اڳواڻن کي متحرڪ ٿيڻ گهرجي. هي هڪ مسئلو نہ آهي پر سڄي سنڌ ۾ هارين سان گهڻو ڪجهہ ٿي رهيو آهي.

آندل صفحي ٣١

سگهين ٦ ڪلاڪ ڏئي ١٢ ڪلاڪ نہ ٿو وٺي سگهين جيڪڏهن تون پنهنجو پاڻ کي حق تي ٿو سمجهين تہ اسين بہ پاڻ کي زياده حق تي سمجهون ٿا. جيڪڏهن سرمايدار طبقي کي توب ۽ بندوق تي غرور آهي تہ مزدور طبقي کي بہ پنهنجي تعداد تي ڀروسو آهي ۽ آخر توب ۽ بندوق بہ تہ اسان ئي ناهيون ٿا. جيڪڏهن اسين هڙتال ڪنداسين تہ تنهنجي توب ۽ بندوق بہ نہ نهندي تون پوءِ ڇا ڪندين ان ڪري بهتر آهي تہ معاملي کي انصاف سان طي ڪيو وڃي ورنہ پوءِ صرف انقلاب جو رستوئي اسانجي سامهون آهي.

مزدور جي اها گفتگو ٻڌي سرمايدار خاموش ٿي وڃي ٿو ۽ دل ۾ سوچڻ لڳي ٿو تہ جيڪڏهن مزدور کي پوري محنت ڏيان تہ سرمايہ دار جي حيثيت ۾ مان خود ڪشي ڪيان منهنجي زندگيءَ جو دارو مدار ان جي زياده نفعي پيدا ڪرڻ تي آهي۔ اهو تہ مون لاءِ زندگي ۽ موت جو مسئلو آهي ان ۾ مان ڪيئن انصاف ڪري سگهان ٿو۔ انقلاب ها انقلاب جو خطرو ضرور پيدا ٿي پوندو شايد مان طاقت سان ان کي دٻائي ڇڏيان شايد مزدور جماعت ۾ قوت وجهان انقلاب کي ڪچلڻ جي ڪجهہ اميد تہ آهي پر مسئلي ۽ انصاف جي تہ اها معنيٰ آهي تہ خودڪشي ڪريان چاڪاڻ تہ زياده نفعو آهي ئي پورهيت جي اجرت تي ڌاڙو ۽ اهوئي اشتراڪي انقلاب جو سنگ بنياد آهي.

(بقايا آنڊل صفحي ٨ تان)

وچائڻ جي منصوبي لاءِ ٻه سرمايو ايران کان گهريو. ايران جي چوڻ تي ١٩٧٦ ۾ پٺي صاحب جـي وچـڻ کانپوءِ دائود هتي جـي وڏيڪ رجعت پسند قوتن سان ياراڻو قائم ڪيو انهي ڪري مفتي محمود جيڪڏهن پٺي افغان انقلاب کي نندي ٿو ته اها ڪا تعجب جي ڳالهه ڪانه آهي. چاڪاڻ ته مفتي صاحب بين الاقوامي رجعت پسند برادري جـي حق ادائي ڪري رهـيو آهـي. سردار دائـود هـن علائقي ۾ مرار جي ڊيسيائي جـي سرپرستي ۾ ايشيائي گڏيل منڊي قائم ڪرڻ لاءِ تيار هو.

پـٺـي افغان انقلاب لاءِ جدوجهد ۽ واقعاتي حالات:-

افغانستان مان جاگيرداري ۽ قبائلي نظام جي خاتمي لاءِ ١٩٤٣ ۾ عـوامي جمهوري پارٽي ٺاهي وئي هئي. هن پارٽي جا بانيڪار هئا استاد ڪبير خبير ۽ نورمحمد تـراقـي. سياسي سرگرمين جي ڪابه اجازت ڪانه هئي. انهي ڪري پارٽي کي مجبورن زير زمين ٿي ڪم ڪرڻو پيو. (افسوس آهي جو افغان انقلابي جدوجهد جو لٽريچر اسان وٽ پهتل ڪونه آهي هتي رکو اهو ڪجهه پيش ڪجي ٿو جيڪو افغان انقلاب کانپوءِ اخبارن ۽ رسالن مان مليو آهي.) پارٽي خالص افغان انقلاب جي قائل هئي، جنهن مطابق افغانستان مان قبائلي ۽ جاگيرداري نظام خـتـم ڪري جمهوري نئشنلسٽ ۽ سوشلسٽ انقلاب آڻڻو هو. پارٽي افغانسان ۽ عوام سان سچي هئڻ ڪري روس، چين اختلافن کان متاثر ڪونه ٿي پر ڪم جي طريقڪار ڪري ٻن حصن ۾ ورهائجي وئي هڪ هو "خلق" ۽ ٻيو "پـرچـم" گروهه.

"خلق" ۽ پرچم" ٻنهي گروهن جا رسالا هئا ۽ گـروهه انهـن نالن سان سڃاتا ويندا هئا. "خلق" گروپ جـو اڳواڻ نورمحمد تراقي هو ۽ پرچم جو استاد ڪبير خبير هـو خلق گروهه جو چوڻ هيو ته جاگيرداراڻ نظام ڪري ۽ افغانستان جي پسماندگي ڪري انقلاب ۾ اڃان دير آهي چاڪاڻ ته عوام انقلاب آدرشن کان آگاهه ڪونه آهي، انهي ڪري اسان کي پڙهيل لکيل نوجوانن کي ڦهريائين منظم ڪرڻ گهرجي. جيڪي پوءِ عوام تائين پهچي سگهن پر "پرچم" گروهه جو خيال ته انقلاب لاءِ ڪم بنيادي طرح سان عوام ۾ ڪرڻو آهي- شهري طبقو جيڪو ٿورو گهڻو پڙهي سگهي ٿو سو يا ته مٿئين طبقي مان اچي ٿو يا وري وچولي طبقي مان، جيڪو موقع پرستي جـو شڪار ٿي انقلاب سان غداري ڪري سگهي ٿو. انهي ۽ انقلاب لاءِ ڪم جو صحيح طريقو اهو آهي ته عوام ۾ ڪم ڪجي. هن پارٽي ئي ١٩٧٣ ۾ ڦهرڻون افغان انقلاب آندو جڏهن دائود انقلاب سان غداري ڪري ترقي پسند قوتـن خلاف تشدد شروع ڪئي. نورمحمد تراقي پارٽي جو صدر ۽ استاد ڪبير خبير سيڪريٽري هو.

٢٧ اپريل ١٩٧٨ تي جڏهن يعني جنهن ڏينهن انقلاب شروع ٿـيو تنهن کان ٿـورا ڏينهن اڳ سردار دائود پنهنجي تشدد جـي باقائده مهم تحت استاد ڪبير خبير کي قتل ڪرائي ڇڏيـو، استاد خبير جـي جنازي ۾ شريڪ ماڻهن جڏهن آمريڪي سامراج خلاف نعرا هنيا ته سردار دائود پنهنجي سامراجي آقائن کـي خـوش ڪرڻ لاءِ جلوس تـي لٺبازي ڪرائي، ڳوڙها گيس استعمال ڪرائي ۽ گوليون به هلرايون. ڪيترن ئي ماڻهن کي گرفتار ڪيو ويو جنهن ۾ نورمحمد تراقي بـہ شامل هو.

سردار دائود پنهنجي تشددکي اتي ختم نہ ڪيو پر اعلان ڪيو تہ "هيءَ هڪ سازش هئي جنهن کي ڪچليو ويو آهي". سازش واقعي هئي، ۽ ان جو خالق دائود پاڻ هيو تہ جيئن ترقي پسند قوتن کي سازش ڪيس ۾ ڦاسائي کن کي موت جي سزا، تہ کن کي عمر قيد ۽ ٻين کي وري ڊگهي مدت جون سزائون ڏئي ترقي پسند قوتن کي ختم ڪيو وڃي. پوءِ جيئن سردار دائود ۽ سندس جاگيردار ٽولو جڏهن عوام جي ڦرلٽ ڪن تہ ڪير بہ عوام جي حمايت نہ ڪري، ظلم خلاف آواز نہ اٿي. هوڏانهن انقلابي قوتن انقلاب جو خاڪو تڙ تڪڙ ۾ تيار ڪري بجاءِ ان جي جو دائود پنهنجي سازش ۾ ڪامياب ٿئي ۽ ترقي پسند ۽ انقلابي قوتن جو قتل عام ڪري نئشنلسٽ ۽ سوشلسٽ قوتن انقلابي حملو شروع ڪيو، جنهن ۾ رجعت پسند ۽ فسطائي قوتن کي شڪست آئي. دائود پنهنجي تقريبا هڪ سو ساٿين سان مارجي ويو، جن ۾ وزير اعلي فوجي ۽ پوليس عملدار شامل آهن. دائود ۽ سندس ساٿين جو مارجڻ بہ رڳو انهي ڪري ٿيو جو دائود ٽولي انقلابي حڪومت سان تعاون ڪرڻ کان انڪار ڪيو. ٻہ هزار سپاهي دائود پنهنجي بچاءُ لاءِ بيهاريا ۽ ٽئنڪون بہ گهرائي ورتيون دائود باقائده انقلاب جي مزاحمت ڪئي جيڪڏهن دائود انقلابي حڪومت سان تعاون ڪري ها تہ اهي جانيون بہ ضايع نہ ٿين ها، ڇاڪاڻ تہ ترقي پسند قوتون لازمي طرح سان رتو ڇاڻ جون حامي ڪونہ آهن. ترقي پسند قوتن جو ڀروسو عوام جي اعتماد ۽ حمايت تي هوندو آهي. تشدد تي نہ انهي ڪري ٿي جيئن انقلاب جو اعلان ٿيو تہ عوام ٻيا ڪم ڪاريون ڇڏي انقلابي ڊيوٽي سنڀالي ورتي، سرڪاري ڪاڻن جو ڪم، ٽرئفڪ جو ڪم، وغيره عوام رستن تي اچي انقلاب جي سپاهين کي هار پارايا. ٽئنڪن تي گلن جي ورڪا ڪئي، ٽئنڪن ۽ توبن کي هار پارايا ٽئنڪن ۽ توبن جي نالين ۾ گل رکيا. ماڻهن رستن ۽ گهٽين ۾ اچي ناچ ڪيو انقلابي گيت ڳايا، هڪ ٻئي کي ڀاڪر پائي دائودي تشدد کان ڇوٽڪاري ۽ انقلاب جي ڪاميابي جي مبارڪباد ڏني.

ٻئي افغان انقلاب جا اثرات:-

ٻئي افغان انقلاب کي رڳو هڪ فوجي بغاوت سمجهڻ نہ گهرجي. هيءَ هڪ مڪمل انقلاب هو جنهن جي قيادت هڪ ترقي پسند سياسي پارٽي ڪري رهي هئي؛ هن انقلاب ۾ جن بہ فوجين حصو ورتو آهي، تن جو حصو فوجي حيثيت ۾ نہ پر انقلابي پارٽي جي ڪارڪن جي حيثيت ۾ هو. نہ وري اهو سمجهڻ گهرجي تہ انقلاب ۾ غير ملڪي طاقت جو هٿ آهي. سامراجي ۽ رجعت پسند قوتون عوام جي طاقت ۽ انقلابي عمل جي انڪار ڪرڻ لاءِ افغان انقلاب جهڙي تبديلي کي هميشہ روسي سازش ڏانهن منسوب ڪنديون آهن. نورمحمد تراقي واضح لفظن ۾ انقلاب جي غير ملڪي سازش جي ترديد ڪئي آهي. ايتري قدر جو تراقي صاحب افغانستان ۾ ڪميونسٽ پارٽي جي وجود جو بہ انڪار ڪيو آهي. حالانڪ روس پهريون ملڪ آهي جنهن افغانستان جي انقلابي حڪومت کي تسليم ڪيو، تنهن هوندي بہ ٻين معاملن ۾ روس جو محتاط رويو ۽ پارت ۾ آمريڪي، روسي ۽ برطانوي سفيرن جي

ڊيسائي سان افغانستان جي مسئلي تي ڳالهه ٻولهه معنيٰ خيز آهي. بهرحال ٻئي افغان انقلاب جا دور رس نتيجا ظاهر ٿيا آهن افغانستان جي اندر توقع آهي ته جاگيرداري ۽ قبائلي نظام کي ختم ڪري ترقي پسند سڌارا آندا ويندا. بين الاقوامي ميدان ۾ گذريل اڍائي ٽن سالن کان ايشيا ۽ آفريڪا ۾ جيڪي تبديليون پيش آيون سي مجموعي طرح سان رجعت پسند قوتن جي فائدي ۾ پئي ويون بنگلاديش کان ايران تائين، ايران کان مصر تائين ۽ مصر کان اسپينش صحارا تائين جون تبديليون ڏکڻ اوڀر ايشيا جي قومن جي جميعت مضبوط ٿي رهي هئي. اهي سڀئي ڳالهيون سامراجي ۽ رجعت پسند قوتن کي جي حق ۾ هيون ته وري ڪمبوڊيا ۽ ويٽنام جي لڙائي، شام هٿان فلسطينين جو قتل عام او گاڊن ۾ صوماليه جي شڪست، ترقي پسند قوتن ڪمزور ڪري رهيون هيون. بنگلا ديش کان صحارا تائين جي وسيع علائقي ۾ عوام جي سامراجيت، آمريت ۽ فسطائيت خلاف شاندار جدوجهد هلي رهي آهي، فلسطيني تحريڪ مزاحمت اسرائيل جي لبنان ۾ جارحيت جي منصوبن کي خاڪ ۾ ملائي ڇڏيو پوليساريو محاذ ۽ فرولينات پنهنجي جدوجهد کي تيز ڪري رهيا آهن، ايٿوپيا جو فسطائي ٽولو ارٽيريا جي تحريڪ کي ڪچلي ڪون سگهيو آهي. هن وسيع علائقي ۾ هيءَ شاندار جدوجهد آهي، پر تنهن هوندي به مجموعي طرح سان رجعت پسندي جي حق ۾ جيڪو طاقت جو توازن هو تنهن ۾ خلل وڌو آهي. اهوئي سبب آهي جو سامراجي قوتون افغان انقلاب کي ناڪام ڪرڻ گهرن ٿيون.

آنڊل صفحي ٣٦ تان

ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. پر لاڙڪاڻي ليبر فيڊريشن سان اسان جو عملي ڳانڍاپو آهي. اسان هتي جي مسئلن تي ليبر فيڊريشن لاڙڪاڻه سان هر طرح گڏجي ڪم ڪندا رهندا آهيون.

س: موجوده وقت ۾ هارين لاءِ ڪهڙيون پريشانيون آهن؟

ج: جيئن ته زرعي مشينون عام جام اچي رهيون آهن تنهنڪري هاري گهڻي ڀاڱي بي دخل ٿي رهيا آهن. تنهن لاءِ هارين کي تحفظ ملڻ گهرجي. اهڙيون بي دخليون هاڻي عام ٿي ويون آهن. ٻيو ته حڪومت جي مٿجڻ ڪري نوان وڏيرا جيڪي پ-پ ۾ ڪمزور هئا هينئر طاقت وٺي رهيا آهن. انڪري هارين کي (اڄ) پريشان ڪري پاڻ ڏانهن ڇڪڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن.

س: توهان پنهنجي هاريءَ ۽ پورهيت ڀائرن لاءِ ڪو پيغام ڏيندا؟

ج: مان پنهنجي هاري پورهيت ڀائرن کي عرض ڪندس ته پاڻ ۾ منظم ٿيو ۽ هٿ ٺوڪين هاري ڪاميٽن کان پاسو ڪيو جيڪي صرف ڪن غلط سياسي درن جو پڇ لٽڪائو لڳيون بيٺيون آهن. موجوده هاري ڪاميٽين جي پاليسي آهي ٿورن ٿورن مسئلن تي هارين کي وڏيرن سان ٽڪرائي مصلح جهڙپون ڪرائي هارين جي طاقت ڪمزور ڪرڻ جهڙو ٿيڻ گهرجي پر ڪنهن صحيح حڪمت عمليءَ تحت ايئن نه جو هارين ۾ رهندو مايوسي پکڙجي.

هاري ورڪر محمد عظيم بليدي

س: توهان ڪڏهن کان هاري تحريڪ ۾ ڪم ڪندا رهيا آهيو؟

ج: مان اٽڪل ١٩٤٢ع کان هاري تحريڪ ۾ ڪم ڪندو پيو اچان. ۽ اهو اهو وقت آهي جڏهن هاري ورڪر هارين کان ٽي مارون کائيندا هياسين.

س: ان وقت هارين کي ڪهڙا مسئلا درپيش هئا.

ج: اسان جي علائقي ۾ ان وقت هارين کي ڪوبہ بچاءُ ڪو نہ هو. (هاڻي بہ ڪونهي) زميندار بنا ڪنهن سبب جي هارين کي بيدخل ڪري ڇڏيندا هئا. ان کان سواءِ بيگر بلڪل گهڻي ورتي ويندي هئي. زميندار پنهنجو چوپايو مال هارين جي پٽن کان چارائيندا هئا بنا ڪنهن پگهار جي. بٽائي وغيره وقت مختلف لاپا، مثلاً پير جو لاپو، ملي جو لاپو، اوطاق جي خرچ جو لاپو، گهوڙي جو داڻو وغيره جي نالي ۾ گهڻو اَنُ ڪٽي ويندا هئا. ان کانسواءِ هاريءَ تي ناراض ٿيڻ جي حالت ۾ سندس مال ڍڳي جي چوري ڪرائي ويندي هئي، بي دخل ڪرڻو هجي تہ سندس گهر ساڙائڻ جي حد کان بہ نہ گسندا هئا. اهو تہ مختصر ذڪر آهي پر جيڪڏهن ان تي تفصيلن ڪچهري ڪجي تہ اهي ظلم ٻڌائجن تہ جيڪر ورهيہ گذري وڃن.

س: توهان جي خيال ۾ مٿي بيان ڪيل تڪليفن ۾ لاڳيتي جدوجهد سبب ڪيتري گهٽتائي ٿي سگهي آهي؟

ج: ملڪ ۾ اٽڪل اسي سيڪڙو هاري ۽ پورهيت رهن ٿا. پر حڪومت اڃا تائين حاصل نہ ڪري سگهيا آهن. جيستائين حڪومت هارين جي نٿي اچي تيستائين اسان جي حالت ۾ ڪا خاص تبديلي ڪانہ اچي سگهندي. اسيمبلي جيڪا قانون ناهي ٿي ان ۾ جيستائين هاري پنهنجا حقيقي نمائينده نہ موڪليندا، تيستائين اهڙوئي معاشرو هوندو جنهن ۾ ٿورائي کي گهڻائي تي فوقيت آهي. صرف هڪڙوئي طريقو آهي تہ حڪومت ڪنڌڙ ادارن تي اسان قبضو ڪيون. پوءِ اسان جي حالت ۾ تبديلي ايندي. باقي اڄ تائين اسان کي قانوني تحفظ نہ هوندي بہ هارين ۽ پورهيتن جي اتحاد سبب زميندار جي اگهاڙي ظلم کي بينقاب ڪندا رهندا آيا آهيون. اڳي وانگر اڄ هاري کي گهر ويٺي بي دخل نٿو ڪري سگهي پر ڪامورن سان ساز باز ڪري هارين کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائي پريشان ڪري زمينن تان بي دخل ٿيڻ تي مجبور تہ ڪري. اهو سلسلو موجوده وقت ۾ عام ٿي پيو آهي. ۽ بيگر وغيره هاڻي گهڻا سجاڳ هاري نٿا وهن. باقي غريب هاري کي هيسائي انهن کان زوري بيگر ورتي ٿي وڃي.

س: هارين جي مسئلن تي توهان سان ٻيون ڪهڙيون تنظيمون مدد ڪن ٿيون يا توهان ڪنهن سان گڏ جي ڪم ڪري رهيا آهيو؟

ج: هونئن تہ پورهيت جي ملڪ گير سجاڳي لاءِ اسان هر ڪنهن وطن دوست سان گڏ ڪم

(ڏسو صفحو ٦٥)

مزدور اڳواڻ محمد آچر چنو

س:- يوم مئي بابت توهانجو ڇا خيال آهي ۽ اهڙا ڪي واقعا جيڪي همت ڏيا هجن ٻڌايو؟

ج:- يوم مئي شڪاگو جي مزدورن جي پنهنجيحقن لاءِ ڏنل قرباني جو نالو آهي مزدورن لاءِ جدوجهد جي علامت آهي ڇو جو سرمائيدارن انهن تي تمام گهڻا ظلم ڪيا هئا انڪري اها سڄي دنيا جي مزدورن جو آواز بنجي ويئي. پاڪستان ۾ به مزدورن سان ظلم گهٽ ڪونه ٿيا آهن. هر هڪ حڪومت مزدورن جي آواز کي دٻايو آهي مزدورن به هتي قربانيون ڏنيون آهن جن ۾ سنڌ اندر ١٩٦٨ع ريلوي جي هڙتال ٿي. جنهن ۾ مزدورن مٿان انجڻيون هلايون ويون. انهن مزدرون جون قبرون روهڙي لوڪو شيڊ ۾ آهن جن مٿان جهنڊو چڙهيل آهي لانڍي ۽ ملتان جا واقعا به ايتري اهميت رکن ٿا.

س:- ٽريڊ يونين ۾ اوهانکي ڪيترو وقت ٿيو آهي؟ ۽ ان ۾ ڪيتري ڪاميابي ٿي آهي؟

ج:- ٽريڊ يونين ۾ ١٩٧١ ۾ آيو آهيان ۽ پي ڊبليو آر ليبر يونين ۾ آهيان هن وقت آءٌ يونين جو صدر آهيان. مزدورن ۾ شعور وڌايو سين ليڪن مالي پريشاني ۾ مبتلا هجڻ ڪري گهڻو اڳتي وڌي ڪونه سگهيا آهيون. جيڪب آباد ۾ ٽي دفعا ڪامياب هڙتال ڪئي اٿئون. جن ۾ راشن، ڪوٽا، بقاياجات ۽ نوڪرشاهي جي دٻاءُ خلاف ڪامياب ٿيا آهيون.

س:- هارين ۽ مزدور جو اتحاد ڪيئن ٿي سگهي ٿو:-

ج:- هاري هتي اڇن ٿا نه پوءِ خبر پوي ٿي. باقي شهر ۾ هجڻ ڪري هارين سان رابطو نه ٿي سگهيو آهي هاري به مظلوم آهن. سڄو سال ڪم ڪن ٿا مگر وڏيرو سڄو ان جو فصل ڪٺي وڃي ٿو. انهن کي بکيو ڇڏي ٿو ڏئي. انهن جي مسئلن ڪڍڻ ڪانپوءِ اتحاد ٿي سگهي ٿو.

س:- هتي جي مزدورن جا مسئلا؟

ج:- مزدورن کي ڪا به سهوليت ڪانهي، ڪوارٽر نه بجلي نه پاڻي ڪوارٽر ۾ صرف ٻه ڪٽون رکي سگهجن ٿيون. ملازمت جو ڪو به تحفظ ڪونهي شهر جو هڪڙو مزدور روزانو ٻارنهن رپيا ڪمائي ٿو مگر ريلوي جو تربيت يافته ملازم ٧ روپيه جي حساب سان روز ڪمائي ٿو. انهن جا اخراجات ويهه رپيه کان گهٽ ڪونه آهن. ان لاءِ ست روپيه پورا ڪونه ٿا پون. ملازم هميشه ڊيوٽي دوران گهرو پريشانين ۾ مبتلا هوندو آهي. ان ڪري حادثا ٿيندا آهن. اسپتال ريلوي ملازمن

لاءِ آهي. پر مزدورن لاءِ دوا ڪونهِ آهي. نه وري هميشه لاءِ ڪو ڊاڪٽر آهي سرڪاري طور دوائن تي جيڪو خرچ آهي. سي سڀ سهولتون وڏن آفيسرن لاءِ آهن. خاص ڪوٺا هجڻ ڪري انهن لاءِ دوائون گهرن ۾ هميشه رکيل آهن. ڇو جو وڏي ماڻهون کي قيمتي سمجهيو وڃي ٿو مزدور کي ناڪاره سمجهيو وڃي ٿو. انڪري مزدور پريشاني ۾ هجڻ ڪري صحيح ڪم سرانجام نٿو ڏيئي سگهي. جيڪڏهن مزدور خوشحال هجي ته ملڪ جي ترقي تمام سٺي ٿئي.

سوال غريب ماڻهن جي پارٽي لاءِ ڇا خيال آهي؟

جواب:- غريب ماڻهن جي پارٽي ۾ وڏا ماڻهون مداخلت ڪن ٿا. پئسي جي زور ۽ ڪوڙي قانون ذريعي انهن کي دٻايو وڃي ٿو. هن پارٽي ۾ هاري، مزدور يعني غريب عوام هجي جنهن ۾ سڀ ڏک پائي هجن جن تڪليفون ڏٺيون هجن ڏاريو سرمائيدار، جاگيردار طبقو يا وڏيرو نه هجي اها پارٽي سوشلزم جي ڳالهه ڪري انهر سڄي سنڌ جي غريب ماڻهن کي شامل ڪرڻ گهرجي ۽ ان جي هينئر ضرورت آهي.

سوال:- اوهان جي ضلعي ۾ ڪيتريون مزدور يونيون آهن. انهن جو اتحاد ڪيترو مضبوط آهي؟

جواب - ڪارخاني جا مزدور ريلوي، اناج منڊي، گهوڙا گاڏا يونين وغيره آهن انهن جي لاءِ اسان جي باقائده فيڊريشن ڪونه آهي. باقي ڪنهن به گڏيل مسئلي ته اسين هڪ هوندا آهيون ۽ هڪ ٻئي جو ساٿ ڏيندا آهيون.

محمد آچر چنو، ريلوي ليبر يونين جو صدر آهي. ڪل چار درجا پڙهيل آهي. لوڪو شيڊ جيڪب آباد ۾ يارڊ فورمين جي حيثيت ۾ ڪم ڪري رهيو آهي ۽ ٦ سالن کان مزدورن جي حقن لاءِ جدوجهد ڪري پيو.

بقايا آندل صفحي ۴ تان

جيڪو هن جي پير ۾ بدل هوندو آهي. ۽ سرمائيدارن جي سياسي معاشيات جي مطابق اهو انصاف وارو آهي.

اسان هاڻي هيءَ ڳولا ڪنداسين ته سرمايو ڪهڙي فنڊ مان هيءَ بي حد انصاف واري اجرت ادا ڪري ٿو؟ بيشڪ سرمائي مان پر سرمايو پنهنجو پاڻ ته قدر پيدا نه ٿو ڪري زمين ڪانسواءِ محنت ئي سرمائي جو ذريعو آهي، ۽ سرمايو خود محنت جي ذخيري ڪيل حاصل پيداوار ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه نه آهي تنهن ڪري محنت جي اجرت محنت مان ئي ادا ڪئي ويندي آهي ۽ مزدور کي هنجي حاصل پيداوار مان ادا ڪيو ويندو آهي عام انصاف موجب مزدور جي مزدوري سندس محنت جي حاصل پيداوار تي مشتمل هئڻ گهرجي پر سياسي معاشيات موجب اها انصاف تي ٻڌل نه آهي ان جي ابتڙ مزدور جي محنت جي پيداوار سرمائيدار کي ملندي آهي، ۽ ان مان مزدور زندگيءَ جي ضرورتن کان وڌيڪ ڪجهه به حاصل نه ڪندو آهي تنهن ڪري هن غير معمولي انصاف واري مقابلي جو نتيجو هي نڪرندو آهي جو ڪم ڪندڙن جي محنت جي حاصل پيداوار لازمي طور انهن ماڻهن جي هٿن ۾ گڏ ٿي وڃي ٿي

ڏسو ڪئپيٽل جو اندريون پاسو

مس گلفام علي گوهر

قوس - آفريڪا ۾ لڙائي

وطن دوست پبليڪيشن جي ڇپي ڪتاب ۾ "اتر اوڀر آفريڪا ۾ قومي آزادي جي لڙائي" نظر مان گذريو. مان ان مسئلي تي هڪ ٻي نظر سان روشني وجهڻ گهران ٿي، جنهن ۾ پوءِ جي حالتن جو جائزو به هوندو ۽ ڪن جواب طلب مسئلن جي وضاحت به هوندي. ڇاڪاڻ ته ڪن عادتن ناراض شخصن لازمي طرح سان اعتراض ڪيو هوندو. خود منهنجي هڪ ساهيڙي چيو ته "اٿوپيا جي حمايت ڪاٻي ڏر جا ملڪ ڪري رهيا آهن." ۽ ٻيو ته ڪجهه به هجي روسي بحرحال تو ۽ مون کان وڌيڪ ڄاڻن ٿا." "ڪاٻي ڏر جي حمايت، تو ۽ مون کان وڌيڪ ڄاڻڻ" وارن جملن مون کي قلم کڻڻ لاءِ مجبور ڪيو آهي. جيڪڏهن اوهان کي مناسب لڳي ته هن خط کي ڇاپيندا نه ته زور ڪونهي.

قوس- آفريڪا ۾ روس جي پيشقدمي لڙائي جو بظاهر ان نموني خاتمو ڪيو آهي ته صوماليه ۽ اٿوپيا ۾ مسلح تصادم جو خطرو ٽري ويو آهي پر چئي نه ٿو سگهجي ته لڙائي اڃان ختم ٿي وئي آهي. اولهه صوماليه محاذ آزادي لڙائي جاري رکڻ جو عهد ڪيو آهي. گوريلا لڙائي جي نقطئه نگاه کان لڙائي متحرڪ مرحلي مان پوئتي ڌڪجي دفاعي مرحلي تي وڃي پهتي آهي. اڳتي وڌڻ ۽ پوئتي هٽڻ گوريلا لڙائي جا بنيادي نيم آهن. اوگادن کان علاوه اريٽريا جو مسئلو آهي جتي آزمائشي جهڙپون شروع ٿي چڪيون آهن. اريٽريا جون گوريلا تنظيمون هڪ سياسي هاءِ ڪمانڊ ناهڻ ۾ ڪامياب ٿي ويون آهن. پر تڏهن به ممڪن آهي ته لڙائيءَ جي پهل جيڪا پهرياڻين اريٽيرين جي هٿ ۾ هئي سا وري اٿوپيا جي هٿ اچي وڃي ۽ اريٽيرين وري دفاعي جنگ لڙڻ لاءِ مجبور ٿي وڃن.

هيءَ ته ٿي جنگ جي محاذن جي موجوده حالت پر سياسي جوڙ توڙ ڪهڙي ٿي جنهن لڙائي کي ان مرحلي تي آڻي بيهاريو، هيٺ ان جو ذڪر ڪيو ويندو. قوس- آفريڪا جو مسئلو مقامي مان وڌي علاقائي ٿي ويو، جنهن وڌي بين الاقوامي صورت اختيار ڪئي. انهي ڪري مسئلي کي صحيح طرح سمجهڻ لاءِ اسان کي مسئلي جو انهن ٽن عنوانن هيٺ مطالعو ڪرڻو پوندو. ڇاڪاڻ ته جيڪا به سياسي ڌڙابندي ٿي آهي سا انهن ٽن حالتن کان متاثر ٿي آهي ۽ اڄ جي پيچيده دنيا ۾ مقامي حالتن کي بين الاقوامي اثرات کان آجو ڪري نه ٿو سگهجي.

مسئلي جي مقامي حالت اها آهي ته اولهه

صوماليه جا باشنده اٿوپيا کان آزاد ٿيڻ پيا گهرن. ميگستو جي اچڻ کان اڳ به اها جدوجهد هئي ۽ هن جي موجودگيءَ ۾ به قائم رهي. فرق رڳو اهو ٿيو ته ميگستو جي وقت ۾ لڙائي شدت اختيار ڪئي ڇاڪاڻ ته مينگستو پنهنجي مخالفت کي چٿڻ ۾ لڳو رهيو. پر پاسي پورو توجهه ڏئي نه پيو سگهي. صومالي عوام جيڪو ١٧ سالن جي ڊگهي جنگ ۾ ننڍيون ننڍيون ڪاميابيون حاصل ڪري طاقتور ٿي رهيو هو سو مينگستو جي اندروني خلفشار ۽ ڪمزوري جو فائدو وٺي پنهنجو حملو شروع ڪري ڏنو. اهو ائين آهي جيئن ٻي مهاڀاري لڙائيءَ ۾ برطانيه ڪمزور ٿي ته آزاديءَ جون لڙايون وڌيڪ تيز ٿي ويون. انهي ڪري اهو سوال غلط آهي ته ڪو هيءَ چڙهائي مينگستو جي ترقي پسند حڪومت جي خلاف سازش هئي. اهڙين حالتن ۾ مينگستو جي جڳهه تي ٻيو ڪير به هجي ها تڏهن به حالتون ساڳيون ٿين ها صومالي ماڻهن کي حق خود اختياري ملڻ کپي ها، ان جو بهتر طريقو راءِ شماري هيو. جيڪڏهن صومالي علحدگي پسند هئا تڏهن به کين اهو حق حاصل هيو. اهو حق لينن به تسليم ڪيو آهي. چون ٿا ته مينگستو مارڪسٽ آهي، هن مارڪسزم جي حق ۾ تقرير به ڪئي هئي، تنهن صورت ۾ ته مينگستو تي جوابداري اڃان به وڌي وڃي ٿي. لينن دنيا جو وڏي ۾ وڏو مارڪسٽ هو ۽ ان انهن سڀني رياستن جي علحدگي جي حق کي تسليم ڪيو جيڪي روس کان علحده ٿي ويون. ڇا اهي رياستون لينن جي روس کان وڌيڪ ترقي پسند ۽ مارڪسٽ هيون؟ مينگستو جي مارڪسزم (جيڪڏهن هو واقعي مارڪسٽ آهي. مون کي بهرحال شڪ آهي) صرف اٿوپيا لاءِ ٿي سگهي ٿي ۽ هو ايٿوپيا ۾ جڏهن مارڪسوادي سچائي ثابت ڪري تڏهن ٻين قومن کي رضاڪارانه طور تي ڪشش ڪري سگهي ٿو. پر ائين نه ٿي نه ٿو سگهي ته مارڪس ۽ لينن جي تعليمات، جنهن مطابق قومن کي حق خود اختياري آهي. علحدگيءَ جي حد تائين، جي کليل خلاف ورزي ڪري، فوجي چڙهايون ڪري، ملڪ فتح ڪري يا سامراجي Status Quo کي تشدد سان جيئن جو تيئن رکي مفتوح علائقي ۾ مارڪسزم قائم ڪري سگهجي ٿي.

هيءَ مقامي مسئلو پر پاسي وارن ملڪن کي به متاثر ڪري رهيو هو. سوڊان ۽ صوماليه مسئلي جي سرحد تي ويٺا هئا. انهن ملڪن ۾ گوريلن جا اڏا به هئا. ان کان به اڳتي وڌي وڃي ڳالهه اسرائيل ۽ سعودي عرب جي مفادن وٽ به وڃي پهتي اهڙيطرح سان مسئلو مقامي مان وڏي علائقائي ٿي ويو، اها ڪيفيت مينگستو جي اچڻ کان اڳ به هئي پر پوءِ رڳو اهو ٿيو ته صورتحال ڪجهه اهڙيطرح ڦيرو کاڌو جو خاص ڪري اوگاڊن ۾، ڇڻ صوماليه ۽ اٿوپيا فريق ٿي پيا. هاڻي صوماليه تي تبرا ٿيڻ لڳا، صومالي وڏيرا آهن، سرمائيدارن جا ايجنٽ آهن، آمريڪي دلال آهن وغيره وغيره اهو انهي ڪري ٿيو ته صوماليه جي صدر صيادبري آمريڪا کان ايٿوپيا جي متوقع حملي خلاف هٿيارن جي گهر ڪئي ۽ ايران ۽ سعودي عرب صوماليه جي حمايت جو اعلان ڪيو. ڇاڪاڻ ته اهي ٽيئي ملڪ مها رجعت پسند آهن. پر عراق به

ته صوماليه جي حمايت ڪئي ۽ خبر ناهي ته اسرائيل ۽ ڪينيا جن مينگستو جي حمايت جو اعلان ڪيو ۽ ان کي هٿيار پهچايا. سي عراق، شام ۽ اريٽيريا جي گوريلن کان ڪهڙي طرح سان ترقي پسند ٿي ويا. صوماليه کي ان وقت رجعت پسند راهه اختيار ڪندڙ چئي سگهون ٿا جڏهن صوماليه پنهنجي اندروني سماجي نظام ۾ تبديلي ڪري سامراجي سيڙپ جي اجازت ڏئي ها. قومي ملڪيت ۾ ورتل پيداواري وسيلا واپس ڪري خانگي ملڪيت قائم ڪري ها. جيئن مصر ۾ صدر سادات ڪيو. مينگستو جي قبضي خلاف آواز اٿارڻ کي رجعت پسندي چئي نه ٿو سگهجي. صوماليه جي خلاف وڏ ۾ وڏ اهو چئي سگهجي ٿو ته صوماليه امريڪا کان هٿيارن جي گهر ڪئي. ياد رکڻ گهرجي ته هيءَ صرف هٿيارن جي گهر هئي ۽ هڪ مسئلي جي حل ڪرائڻ لاءِ. بنيادي سوال اهو آهي ته اها گهر ڪڏهن ۽ ڪهڙين حالتن ۾ ڪئي وئي.

صوماليه لازمي طرح سان ايٿوپيا سان لڙائي ڪرڻ نه پئي گهري. ڪوئي ترقي پسند لازمي طرح سان لڙائي نه ٿو چاهي. انهي ڪري اوگادين جي مسئلي جو پرامن حل ڳولهي ڪڍڻ لاءِ صياد بري ڪيوباجي سربراهه ڪاسترو کي دعوت ڏئي صوماليه آندو ته جيئن ٽيا ڌر جو ڪردار ادا ڪري مسئلي جو حل ڳولي پر ڪاسترو وچان اهڙي تجويز پيش ڪئي جنهن جو مسئلي سان ڪوبه تعلق ڪونه هئو. ايٿوپيا، صوماليه ۽ ڏکڻ يمن جو وفاق. صدر صيادبري بذات-خود روس ويو ته ڪيئن به ڪري مسئلو حل ڪجي پر ٿيو ڇا جڏهن مرار جي ڊيسائي روس جي دوري تي ويو ته برزنيف ۽ ڪوسيجن ٻئي ايئر پورٽ تي هن سان ملڻ آيا. برزنيف ايئر پورٽ تي صدر بري جي آجيان ڪرڻ ته ڪونه آيو پر لاءِ تيار ڪونه ٿيو. صدر صياد بري، مرار جي ڊيسائي پنهنجي صدارتي محل ۾ به صياد بري سان ملڻ کان به وڌيڪ رجعت پسند هو!

تازو صدر ٽيٽو آمريڪا جو دورو ڪري رهيو آهي. هو آمريڪا کان هٿيار خريد ڪندو جيڪي خاص ڪري ٽيٽو جي مرڻ کانپوءِ يوگوسلاويه ۾ استحڪام پيدا ڪرڻ لاءِ ڪارگر ثابت ٿيندا ڇاڪاڻ انديشو آهي ته ٽيٽو جي مرڻ کانپوءِ روس ڪروشيا جو مسئلو ڪڙو ڪري بندش پيل روس نواز ڪميونسٽ پارٽيءَ جي حمايت ڪري عدم استحڪام نه پيدا ڪري. غور ڪيو! يوگوسلاويه جي هٿيارن جي خريداري ٻئي ملڪ نه پر خود روس خلاف استعمال ٿيڻ وارا آهن پر ڪنهن به صدر مارشل جو جوسب بروز ٽيٽو کي رجعت پسند، وڏيرو امريڪي دلال وغيره نه چيو آهي. هائي هڪڙو ٻيو مثال جيڪو منهنجي ساهيڙي جهڙي سوچ رکندڙ تمام گهڻن ساٿين کي چرڪائي ڇڏي. روس، آمريڪا کي تجويز پيش ڪئي ته هڪ اوچتي ۽ ڀرپور حملي ۾ چين جي جيڪڏهن ايٽمي قوت ۽ صلاحيت کي تباهه ڪري ڇڏي ته آمريڪا ڪيس ان عمل ۾ حمايت ڪري آمريڪا ان تجويز جي حمايت نه ڪئي. ڇا روس کي اهو سونهين پيو ته هڪ سامراجي ملڪ جي حمايت سان هڪ سوشلسٽ ملڪ تي ايٽمي حملو ڪري وري جيڪڏهن روس آمريڪا کان مدد طلب ڪري ته ان لاءِ ڇا ٿو ڪري سگهجي؟ ان صورتحال ۾ چڻ ته

آمريڪا وڏي ترقيپسند ٿي پئي ٿي جو هن هڪ سوشلسٽ ملڪ کي تباهي کان بچائي ورتو.

ٻي اهم تجويز جنهن قوس- آفريڪا جي مقامي لڙائي کي علائقائي شڪل ڏيڻ ۾ بنيادي ڪم ڪيو سا هيءَ هئي ته مارچ ١٩٧٧ جي آخر ۾ شام، مصر، سوڊان، صوماليه سعودي عرب ۽ خود ڏکڻ يمن- جنهن جون فوجون پوءِ صوماليه خلاف برسر پيڪار ٿيون. سي ان تي متفق ٿيا ته ڳاڙهي سمنڊ جي حفاظت جي ذميواري عرب خود سنڀالين جنهن کي سياسي زبان ۾ عرب ڍنڍ (Arab Lake) سان تعبير ڪيو ويو. هيءَ تجويز هئي جنهن روس ۽ اسرائيل کي هن مسئلي ۾ دلچسپي وٺڻ تي اڪسايو. ڳاڙهي سمنڊ کي عرب ڍنڍ ٺاهڻ ۾ اهي ملڪ حصو وٺي رهيا هئا جن جا تعلقات روس سان صوماليه ۽ ڏکڻ يمن ڪانسواءِ نيڪ ڪونه هئا. اسرائيل ۽ عربن جي ڇڪتاڻ ته ڇٽي پئي هئي انهي ڪري مختلف نظرين جي باوجود ڪڙي مسئلي تي ٻنهي ڌرين جا مشترڪ مفاد هئا، جنهن ڪري ٻنهي ڌرين پنهنجي پنهنجي نقطهءِ نگاهه کان مينگستو حڪومت جي حمايت ڪئي جيڪا ترقي پسند ڇئي پئي وڃي ۽ صوماليه جي حڪومت رجعت پسند هئي ڇاڪاڻ ته ايران ۽ سعودي عرب صوماليه جي حمايت جو اعلان ڪيو ۽ صوماليه آمريڪا کان هٿيارن جي گهر ڪئي.

آمريڪي امداد، ايران ۽ سعودي عرب جي حمايت جو به حال ڏسڻ گهرجي بين الاقوامي ڊپلوميسي جي زبان عام زبان کان بلڪل مختلف هوندي آهي. عام ماڻهو ڊپلوميٽڪ لفظن ۾ هميشه ڌوڪو کائي ويندا آهن. اتر اوڀر آفريڪا ۾ لڙائي جي معاملي ۾ ائين ٿيو آهي. ايران ۽ سعودي عرب اعلان ڪيو ته جيڪڏهن ايٿوپيا صوماليه جي بين الاقوامي طرح تسليم شده سرحدن جي خلاف ورزي ڪئي ته هو خاموش نه ويهندا. هاڻي ڏسو! صوماليه جون بين الاقوامي طرح تسليم ٿيل سرحدون ته اوگادين جي اوڀر ۾ آهن. صوماليه ۽ ايٿوپيا جي لڙائي جو سوال ڪونهي، سوال آهي اوگادين جي حق خود اختياري جو ۽ ايران ۽ سعودي عرب انهن جي حق خود اختياري جي حمايت نه ٿا ڪن. جيڪو مسئلي جو بنياد آهي، جنهن جي صوماليه حمايت ڪري ٿي ۽ ايٿوپيا، صوماليه کي ملوث ڪري مسئلي کي بين الاقوامي شڪل ڏيڻ گهري ٿي. هيءَ ٿيو ڊپلوميٽڪ زبان جو هڪ مفهوم ته هنن اوگادين جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙن کي سياسي طرح تسليم نه ڪيو. ٻيو ته صوماليه جون سرحدون اوگادين جي اوڀر ۾ مڃي ان علائقي (اوگادين) تي ايٿوپيا جو تصرف تسليم ڪيو ويو آهي. مسئلي جو بنياد آهي اوگادين جي حق خود اختياري ۽ جيڪڏهن صوماليه ان تان هٿ ڪڻي ٿو ته ايٿوپيا ڇو صوماليه تي حملو ڪندو ايران ۽ سعودي عرب پنهنجي سياسي موقف ۾ ته ايٿوپيا جي مدد ڪئي ته صوماليه اوگادين ايٿوپيا جو حصو آهي ۽ اها به گهر ڪئي ته صوماليه اوگادين مان فوجون ڪڍي وڃي. هن مطالبي سان ته صوماليه کي جارحيت پسند ۽ ايٿوپيا کي جارحيت جو شڪار ڪيو ويو. آمريڪا صوماليه کي ته فوجي هٿيار ڪونه ڏنا پر ايران ۽ سعودي عرب کي به صوماليه کي هٿيارن ڏيڻ کان منع ڪئي. ۽ وري ٻئي پاسي بقول موشي دايان آمريڪا، اسرائيل کي اجازت ڏني آهي ته ايٿوپيا کي آمريڪي هٿيار مهيا

(ڏسو ٽائيٽل جو اندريون پاسو)

آندل صفحي ۴۸ تان

جيڪي ڪم ڏني نہ ڪندا آهن ۽ اها انهن ماڻهن کي غلام بڻائڻ لاءِ طاقتور ذريعو ٿي ويندي آهي جن ان کي پيدا ڪيو آهي.

هڪ ڏينهن جي انصاف پرئي ڪم لاءِ هڪ ڏينهن جي انصاف پري اجرت! هڪ ڏينهن جي منصفانہ ڪم لاءِ بہ گهڻو ڪجهہ چئي سگهجي ٿو جنهن جو انصاف اجرت جي انصاف سان بلڪل ٺهڪندڙ آهي. ليڪن اهوا سين اڳتي لاءِ ڇڏڻ تي مجبور آهيون. جيڪي بيان تي چڪو آهي ان مان بخوبي ظاهر ٿو ٿئي تہ هي پراڻو قول فرسوده ٿي ويو آهي ۽ وقت سان ٺهڪندڙ ڪونهين سياسي معاشيات جنهن انصاف سان اهڙا قانون ترتيت ڏيندي آهي اهي موجوده معاشري تي حڪراني ڪندا آهن اهو انصاف صرف هڪ ڏرلاهہ آهي. سرمائيادار لاءِ انکري ان پراڻي قول کي هميشہ لاءِ دفن ڪري ڇڏڻ گهرجي ۽ انجي جاءِ تي هي قول هجڻ گهرجي.

ڪم جا ذريعا، خام مال؛ فيڪٽريون؛ مشينن تي خود محنت ڪندڙ جي ملڪيت.

(اجرتي محنت ڪا استعصال ص، ۵ کان ۸ تائين)

آندل صفحي ۵۲ تان

ڪري، ان کان بہ وڌيڪ تہ آمريڪا جنگ هلندي ايٿوپياکي هڪ ڪروڙ ڊالر ماليت جون فوجي گاڏيون ڏيڻ جو اعلان ڪيو جيڪي آمريڪا اڳ ۾ روڪي رکيون هيون.

روسي مداخلت مسئلي کي بلڪل ئي بين الاقوامي بڻائي ڇڏيو. روسي مداخلت جا ڪهڙا سبب هئا. اهو ڏسڻ بہ ضروري آهي. روس عالمي طاقت آهي، ان جا مفاد بہ ان نسبت کان وسيع آهن. هر مقامي مسئلي تي روس جي وات ۾ لازمي طرح پاڻي ڪونہ اچي ويندو. عالمي سياست جي پيچيدگين کي نظر ۾ رکندي بنهي عالمي طاقتن جي نازڪ تعلقات کي نظر ۾ رکي هر مهرو اهڙي طريقي سان هلايو ويندو آهي جو ان مان گهڻا مقصد حاصل ٿي سگهن. صوماليہ جي ۳۰ لک آبادي جي مقابلي ۾ ٽي ڪروڙ ايٿوپين وڌيڪ سياسي اثر ۽ افرادي قوت LabourP ower مهيا ڪندا. صوماليہ جو اثر مان نڪري وڃڻ سان بربرا جو بحري بندر هٿن مان ويندو پر ان جو نعم البدل بہ آهي. بربرا جي بلڪل سامهون عدن نار وٽ باب المندب جو بحري اڏو پر ان سان گڏ ڳاڙهي سمنڊ جا اڏا جبوتي، مساوا ۽ اسب بہ پنهنجا ٿي پوندا. اها پٺي (rup) اولهہ ۾ ويندي لبيا جي سارنيڪا جي بحري اڏي تائين. انهيءَ ڪري اتر آفريڪا جي ساموندي ڪناري جو گهڻو حصو سارنيڪا کان وٺي باب المندب تائين ضابطو ٿيندو، جنهن ڪري يونيچ سمنڊ، ڳاڙهي سمنڊ ۽ هندي سمنڊ ۾ پنهنجي طاقت موجود رهندي. اتان اتر آفريڪا جي علائقي ۽ وچ اوڀر جي حالات تي بہ اثر انداز ٿي سگهبو علائقائي بنيادن تي بہ جيڪا اهم ڳالهہ هني سا هيءَ تہ ڳاڙهي سمنڊ جي Arab Balkanization، جنهن کي هر حالت ۾ ٽوڙڻو هيو.

ڪارٽر انگولا جي ڪڙاڻ کي وساري ڪيوبا سان تعلقات سڌارڻ گهريا، ان ڏس ۾ ڪجهہ واڌارو بہ ٿيو هيو. انهي ڪري روس، ڪيوبا کي آمريڪي دوستي کان پري رکڻ لاءِ ڪاسترو جي مهم جُو طبيعت جي تسڪين

(ڏسو صفحو ۵۳)

WATAN DOST PUBLICATION

هندستان جي جڳ مشهور دهشت پسند اڳواڻ "ڀڳت سنگهه" جي سموري عمل ۽ ڪردار جي متعلق، سندس ئي هڪ جڳ مشهور ساٿي "اجي ڪمار گهوش" جو لکيل داستان.

ڀڳت سنگهه ۽ انجا ساٿي

ڪتاب جو سنڌي ترجمو پڙهو-

* جنهن ۾ سنڌ جي سياسي، انقلابي ۽ بين الاقوامي معاملن تي لکندڙ ليکڪ: ا-س-ناصر، جو "دهشت پسنديءَ جي عمل" متعلق مهاڳ شامل آهي.
* ڀڳت سنگهه ۽ ان جي ساٿين جنهن نموني انگريز سامراج جا ڏيل ڏکائي ڇڏيا، جن ظلم، تشدد ۽ ڏاڍ جي خلاف هٿيار بند رد عمل ظاهر ڪيو.
* تن جي عمل، ڪردار ۽ سياسي حڪمت عملي متعلق هڪ وڻندڙ ڪتاب پڙهو.
* جنهن جي پڙهڻ سان سنڌ سميت سمورن هنڌن تي اهڙي عمل بابت صحيح سوچ ۽ موقف مرتب ٿي سگهندو-

حيدر جويو

مئنيجر: دولهه دريا خان، اشاعت گهر
ڏوڪري، ضلع لاڙڪاڻو.

وطن دوست اديب پبليڪيشن

پاران: معياري ۽ ترقي پسند ادب جي ترجماني ڪندڙ ڪتاب جلد ظاهر ٿيندا!

پڙهندڙ نسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جيِ دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌَڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاريِ تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جھڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي ھوندا آھن اُھڙيءَ طرح پڙھندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آھن ۽ ھوندا. اُھي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙھندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙھندڙ، سُست ۽ پڙھندڙ يا وِڙھندڙ ۽ پڙھندڙ بہ ٿي سگھن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آھي.

ڪوشش اھا ھوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪم ڪار سَھڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آھي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اھڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ ھِڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اُصولَ ھيٺ ڏي وَٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رھندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اھم مرحلو وِرھائڻ distribution جو ٿيندو. اِھو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏھن ڪو پيسا ڪمائي سگھي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ ھوندو.

پَنَن کي ڪُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ ھو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي ھِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦھلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنھن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻجاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداniءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چوء، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين تا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽـتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)